Helen Davenport Gibbons

Tarsus'un Kırmızı Kilimleri

Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı

Çeviren: Attila Tuygan

pencere yayınları

Helen Davenport Gibbons

TARSUS'UN KIRMIZI KİLİMLERİ

Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
The Red Rugs of Tarsus New York: The Century Co., Nisan 1917
Birinci Baskı: Nisan 2009
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Baskı ve cilt: Kilim Matbacılık
Maltepe mah. Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/204
Zeytinburnu-İstanbul Tel: (0212) 612 95 59

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8605-4049-16-5

PENCERE YAYINLARI: 241
pencereyayinlari@hotmail.com

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

Helen Davenport Gibbons

TARSUS'UN KIRMIZI KİLİMLERİ

Bir Kadının 1909 Ermeni Katliamı Tanıklığı

Çeviren: Attila Tuygan

1909'da Gibbons ailesi Tarsus'taki Ermeni katliamlarına tanık olmuştur. Daha sonra (1917'de) Helen Gibbons bu olayları aktaran mektuplarının derlenmesinden oluşan The Red Rugs of Tarsus/***Tarsus'un Kırmızı Kilimleri*** adlı kitabını yazmıştır. New York: The Century Co., 1917 Basım Nisan 1917

İÇİNDEKİLER

Benim Tarsus'um	9
Türkçe Baskıya Önsöz	14
Önsöz	19
Birinci Yılın Ortalarına Doğru	23
Üc Noel ve Yedi Uyuyanlar	28
1882–1960 Adana'yı Ziyaret	38
Büyük Beklentiler	46
Tarsus Civarında Gezinti	52
Hamlet ve Fırtına Bulutlarının Toplanması	68
Fırtına Yaklaşıyor	74
Fırtına Kopuyor	79
Yaşam ve Ölüm	90
Neden	98
Abdülhamit'in Son Günü	103
Genç Türkler ve Süs Gibi Filo	107
Yeni Bir Yaşam	112
Mısır'a Doğru	118
S.S. Assouan, Kilikya Açıklarında	122

BENİM TARSUS'UM...

Oral Çalışlar

1995 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bir grup gazeteciyle bir akademisyen akşam yemeği yiyorduk. Cengiz Çandar, Zeynep Atikkkan, Taner Akçam ve Gürbüz Çapan'la birlikte, Ermenistan devlet başkanı Levon Ter Petrosyan'ın danışmanı Profesör Gerard Liberidian'ın konuğuyduk.

Konu Anadolu'dan açılınca Liberidian Tarsuslu olduğunu söyledi. Şu anda Chicago Üniversitesinde öğretim üyeliği yapan Liberidian'ın Tarsuslu olması onunla aramızda farklı bir elektrik doğmasına neden oldu. Ayrıntılı olarak neler konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Ancak ben ona görmediği Tarsus'u anlattım, o da kızıyla mutlaka beni tanıştırmak istediğini söyledi. Ertesi gün kara kıvırcık saçlı kızıyla tanıştık. Sohbet yine Tarsus üzerineydi.

Dedem Mehmet Emin Bülbüloğlu bakırcıydı. Önce kalfası sonra ortağı ise Agop Göçeroğlu'ydu. Agop Amca, dedemin oğlu gibiydi ve tabii ailenin de bir parçası. Dedem öldüğünde Agop Amca, herkesin mezarın başından gitmesini beklemiş ve daha sonra tek başına dedemin için kendi dualarını okumuştu.

Benim doğduğum, çocukluğum ve ilk gençliğimi yaşadığım Tarsus'taki Ermeni ailelerin sayısı çok azdı. Geçmiş-

te çok daha kalabalık olduklarını sonraki yıllarda öğrenecektim.

Dedemin ortağının Ermeni olmasına karşın, Ermeniler neden bu kadar azdılar, doğrusu hiç merak etmemiştim. Belki de kulaktan dolma bildiklerimizi derinleştirmek istemiyorduk. Kötü şeyler olmuş olabileceğini hissediyor, bu nedenle gerisini öğrenmeye çabalamıyorduk.

Tarsus gibi Anadolu'nun bir çok kentinde benzer bir geçmiş yaşandığını öğrendiğimde dedemle anneannem artık hayatta değillerdi. Anneme, teyzelerime sorduğum sorulara ise doyurucu cevaplar almam mümkün olmuyordu. Onlar da geçmişi merak edip eşelememişlerdi. Eşelemek istememişlerdi. Çok sonraki yıllarda sorduğum sorulardan ise hoşlanmamışlardı.

Tarsus ve Ermeniler sorusu yaşamının bir çok döneminde karşıma çıktı. 1990 yılında bir davetle gittiğim Hamburg'da bir enstitüde çalışıyordum. Kurumun arşiv sorumlusu Alman genç kadın bir gün bana hangi ülkeden olduğumu sormuştu. "Türkiye'den" cevabını alınca, "Hangi şehirdensin" dedi. Ben de "Ne yapacaksın, Tarsusluyum" deyince, bana gülümseyerek, "Benim de annem Tarsuslu" deyiverdi. Sarışın Alman genç kadının annesi nasıl Tarsuslu olabilirdi?

Öykünün devamı şöyleydi: Annesi Tarsuslu bir Ermeniydi, 1915 yılındaki Tehcir kararıyla birlikte ailesi Beyrut'a sürülmüştü, 1919'da Fransızlar Çukurova'yı işgal edince hayatta kalan Ermenilerin bir kısmı Fransızlarla birlikte Tarsus'a geri dönmüşlerdi. Tarsus, Fransız yönetiminde iken anlattığına göre dedesi bir dönem Tarsus Belediye Başkanlığı yapmıştı. Dede doktordu. 1922 yılında Fransızlar çekilirken, Ermenilerin büyük çoğunluğu da onlarla birlikte Tarsus'u terk edip Suriye'ye kaçmışlardı. Kaçamayanların bir kısmının başına da olmadık felaketler gelmişti.

"Tarsus'un Kırmızı Kilimleri" kitabını benim de bir dönem okuduğum Tarsus Amerikan Kolejlilerin internet grubundaki yazışmalar sırasında fark etmiştim. Kitabın yazarı Helen Davenport Gibbons, 1908 yılında genç bir kadın olarak Tarsus Amerikan Koleji'ne öğretmen olarak gelmişti. İlk çocuğunu da orada doğurmuştu.

Helen Davenport isminden yola çıkarak, internette yaptığım aramaların sonucunda elinizdeki kitaba ulaştım. Yurtdışındaki Ermeniler bu kitabı internete yüklemişlerdi. Onların belki de yüz yıl önce bildiği bir çok gerçeği ben bir Tarsuslu olarak bu kitapla öğrenmiştim.

Tarsus Amerikan Kolejinin bulunduğu yer o yıllarda "Ermeni mahallesi"ndeydi. Şimdi bu mahallenin yerinde Şehit Kerim ve Caminur ve Cumhuriyet mahalleleri yer alıyordu. Bu yöreyi çocukluğumuzda güzel taş evleri, kiliseleriyle Ermeni mahallesi olarak bilirdik. Son kalan Ermeniler de bu mahallelerde yaşıyorlardı. Anneannem ve dedemin evi de buraya yakındı. Kolejde öğrenciyken öğle yemeklerini anneannemde yerdim.

Benim doğduğum Tabakhane mahallesi ve merkezdeki mahalleler, eski taş evleriyle tarihten günümüze kalmış önemli bir mirastır. Tabii bu evlerde kimler yaşamıştı, bu güzel evleri kimler yapmıştı, hiç bilmezdik. Bilenler de bize anlatmazlardı.

Ermenilerin taş ustaları olduğunu, şehirler kuracak kadar güzel binalar yaptıklarını da çok sonra öğrendik. Rum ustaların da bu evlere göz nuru döktüğünü tarih kitaplarından öğrendim.

Benim çocukluğumun Tarsus'unda Ermeniler çok az kalmıştı, ama Araplar, Giritliler, Afganlar, Kürtler, Acemler şehrin değişik mahallelerinde öbeklenmişlerdi. "Giritli

mahallesi", "Afgan mahallesi" şehrin orta yerindeydi. Onlar kimin yerine gelmişlerdi?

Gibbons'un kitabında Tarsus'un Pazar yerinde konuşulan dillerin çokluğu anlatılıyor. Örneğin Rumlar ne olmuşlardı? Giritliler onların yerine mi gelmişlerdi? Şehrin merkezindeki güzel taş evler kimlerden kalmıştı?

Talat Paşa'nın defterine göre 1915 Tehcirinden önce kilise kayıtlarına göre Tarsus'un da içinde yer aldığı Adana vilayetinde 51.723 Ermeni yaşıyordu. Talat Paşa'ya göre bu sayılara kayıtlı bulunmayanların yüzde 30 civarında olduğu tahmin ediliyor. O zaman Adana vilayetindeki Ermeni nüfusunun 67 bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. Tehcir'den sonra yapılan hesaplara göre Adana'da 16.500 Ermeni kalmıştı. Buna da yüzde 30 ekleme yaparsak 21.500 sayısına ulaşırız. Sonuç olarak bu bölgeden eksilen Ermeni nüfusunun Talat Paşa'nın defterine göre yaklaşık 45 bin civarında olduğunu ifade etmek gerekir. Eksilen Tarsus Ermenilerini de bu rakamların içinde saymak gerekiyor. (Murat Bardakçı, Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi, Everest Yayınları, Aralık 2008, s.109)

Tarsus'un geçmiş günlerini konuşmaya başladığım zaman beni durdurmak zordur. Tarsus, İsa'nın ünlü havarisi Hıristiyanlığı yayan Saint Paul'un doğduğu kenttir. Ünlü Romalı siyasetçiler bu kentten yetişmişlerdir. Her tarafı tarihi kalıntılarla dolu bu kent, Ermenilerini, Rumlarını yok etse de, kültürel çeşitliliğini hâlâ koruyor.

Yeni yapılaşma kentin dış mahallelerine doğru yayıldığı için eski kent büyük ölçüde duruyor. İki katlı avlulu taş evleri yaşamaya devam ediyor. Yılda birkaç kez gittiğim Tarsus'un eski sokaklarında dolaşırken, hüzünleniyorum.

Tarsus'un Kırmızı Kilimleri kitabını okuduktan sonra, bu sokaklarda daha farklı bir gözle dolaştığımı da söyleyebilirim. Orada bizden önceleri başkaları da varmış. Örneğin Adana yolu üzerindeki Eski Cami'nin bir Ermeni

kralı tarafından yapılmış bir kiliseden dönüştürülme olduğunu da yeni öğrendim.

Kuaför kardeşler Anjel ve Rosa hayatta mı? Sanmıyorum. Çocuklarından kimse kaldı mı? Onlardan geçmişe dair öyküler dinleyemez miyim? Agop amcanın torunu Agop'la buluşmanın vakti geldi de geçiyor bile...

Bir gün hemşerim Gerard Liberidian'la Tarsus'un sokaklarını birlikte dolaşıp, ortak dostumuz Hrant'ı anar mıyız diye düşünüyorum... O Tarsus'un sokaklarında nasıl bir duyguya kapılır, merak ediyorum.

1915 Tehcir'inden sağ kurtularak Arap çöllerine ulaşan Karamanlı zengin bir Ermeni ailesinin çocuğu olarak 15 Mayıs 1916'da bir deve ahırında dünyaya gözlerini açan Sarkis Çerkezoğlu'nun anılarını okurken bizim yörelere ilişkin bilgilere de rastladım.

Halen 93 yaşında ve hayatta olan ve İstanbul'da yaşayan Sarkis Çerkezoğlu, ülkemizin tanınmış bir sosyalistidir. Çerkezoğlu, hayvan ticareti yapan amcası Sarkis'in, 1909 Adana katliamından kaçarken Toros dağlarında nasıl öldürüldüğünü anlatır. Amcası Sarkis'in büyük oğlu Kirkor'un da Tarsus'taki Fransız okulunda öğrenim gördüğünü ondan öğrendim.(Sarkis Çerkezyan, ***Dünya Hepimize Yeter*** s. 19, Belge Yayınları, 2003 İstanbul)

Gerçekten Ermeniler neden gittiler? Nerelere gittiler?

Tarsus'un sokaklarında dolaşırken artık bu soruyu daha çok soracağımı biliyorum...

İstanbul 2009

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Meltem Toksöz

Tarsus'un Kırmızı Kilimleri pekçok açıdan nadir rastlanan bir anı kitabı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sancılı bir zamanında misyonerliğin nispeten kuvvetli sayılabileceği Tarsus'tan gönderilmiş mektupların 7-8 sene kadar sonra derlenmesiyle yayına hazırlanmış. Bir misyoner muhitinde olmakla beraber yazarın kendisi misyoner değildir, dolayısıyla eser tanıdık bildik misyoner anı kitaplarından farklı bir yere oturur. Osmanlı topraklarını hemen her çağda gezen batılıların kaleme aldıkları seyahatname türü eserlerden de sayılmaz, tek bir mekanda, sekiz ay gibi kısa sayılacak bir zaman aralığında kaleme alınmış sözlerdir bunlar. Belki bu farklılıklardan da öteye geçen en önemli özelliği, bir genç kadının annesiyle mektuplaşmasından derlenmiş olmasıdır. Helen Davenport Gibbons, St. Paul Koleji'ndeki (şimdiki Tarsus Amerikan Koleji'nin ilk hali) bir öğretmenle evliliğini annesiyle paylaştığı mektupları son derece samimi ve içten bir dille kaleme almıştır. Daha sonra Fransa gibi ülkelerde yaşadığı tecrübelerini de kaleme alan yazar Amerikan gazetelerine de muhabirlik ve yazarlık yapmış, ülkesinde konferanslar vermiştir. Ama bütün bu faaliyetlerin en başında bu Tarsus mektupları gelir. 1917'de ba-

sıldığında yazar mektupların hepsini derlememiş ve kendi ifadesiyle ortaya çıkan eser o ilk yazıldıklarındaki anne-kız dertleşmesi tonundan uzaklaşarak "Amerikalı bir kadının tecrübelerinden oluşan bir öykü"ye dönüşmüştür.

1917'de basılması da yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile beraber 1. Dünya Savaşı'nda yer aldığı ve artık Amerika'nın müdahil olduğu zamana rastlar. Daha önemlisi 1915'te olanların ardından, tam da o yıllarda Ermenilerin geleceğinin son derece belirsiz olmasıdır. Yazar okuyucuyu Ermenilerin Osmanlıların elinde yaşadıkları mezalim hakkında bilgilendirmek istemektedir. Mektuplar birden anne ile paylaşılan misyonerlik ortamındaki evliliğin öyküsü olmaktan çıkar ve tarihi tanıklık anlatısına dönüşürler.

Mektuplar, 26 yaşında Amerika'nın önde gelen yüksek öğretim kurumları Bryn Mawr ve Simmons College'da eğitim görmüş bir kadının sadece Tarsus'ta değil, Çukurova'nın sıcak zorlu coğrafyasında "şarklılar"la birarada yaşadığı deneyimleri anlatır. Anlattıkları kendi başlarına son derece ilginç gözlemlerdir. Bu gözlemler pek çok diğer misyoner literatüründe rastlanan Müslüman ya da Türk değerlendirmesi gibi kısıtlı ya da sadece eleştiri yüklü değildir, en Oryantalist ifadelerinde bile sevgi doludur, bu ortak Anadolu kültürünü eşine çelebi diye hitab edecek, oğluna efendi adını verecek kadar benimsemiştir.*

Üstelik kah hemşirelik, kah öğretmenlik, kah bakıcılık yaptığı okuldan her vesileyle sevgi ile bahseder. Bu da sırf misyonerlerin başarılarından bahsetmek amacıyla değil, daha çok ortamla kurmaya çalıştığı ilişki ile ilgilidir. Sık sık misyoner hareketin yirminci yüzyılda değişen yeni yü-

*. Yazar Efendi ve Eflatun gibi kelimeleri Ermenice olarak algılamış ve kullanmış olsa da, bu sözcüklerin Türkçe kullanımlarını da bilmediği kanımca varsayılamaz.

zünden dem vurur ve ilk misyonerlerin katılıklarını eleştirir. Genç bir kadının sosyalleşme çabalarının da parçasıdır yaşadığı ortama uyum sağlamaya çalışması. Hafta sonları Çukurova'daki başka misyoner kurumlarındakilerle ahbaplıklarını anlatır, bu yalnız ortamda bile bazılarını ukalalık yaptıkları için eleştirmekten kaçınmaz. Sorunlarına da değinir. Davemport için okulların asıl amacı öğrencileri kendi ülkelerinde daha iyi bir hayata teşviktir ama çoğu öğretmen onları Amerika'ya hazırlar gibidir, bazıları için bu bir ahlaki problem oluştururken, bazılarının hazır cevabını yazar annesine şaşkınlık hatta kızgınlıkla aktarır: "Ermenilerin Türk egemenliği altında kaldığı sürece yükselme şansının olmadığı argümana ne dersin?" Okuyucu da sadece merak uyandıran hoş anekdotlar ve öyküler değil aynı zamanda yöredeki misyonerlerin hayatı ile ilgili ciddi ipuçları bulmuş olur.

Yakın tarihimiz ve yöre tarihleriyle ilgilenen herhangi bir okuyucu için bu bahisler sadece yazarın içtenliğini yansıttığı için değil aslında gayet mühim bilgiler içerdiği için de çok önemlidir. Mektuplar, 19. yüzyılda ihracata yönelik pamuk üretimiyle ticari tarımda yapılan atılımlarla önce Adana-Mersin-Tarsus ve çevresinde sonra da bütün ovalarıyla ciddi bir büyüme sürecindeki Çukurova'dan izler ve izlenimlerle doludur. Çok dinli ve çok dilli karmaşık nüfus yapısının, büyüyen Mersin limanının, Tarsus'un hinterland ile limanı bağlamada sahip olduğu rolün, fabrikalarının ve tren yolunun önemini günlük hayattaki izleriyle aktarır yazar. 1908 Devrimi sonrası için de yorumları vardır, Genç Türkleri (II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki yandaşlarını kastederek) yaşlı Türklerle (1908 öncesi Osmanlı düzenini kastederek) karşılaştırır ve Meşrutiyet'in Osmanlı toplumsal düzeni için ne gibi değişiklikler içerebileceğini sorgular. Ama en önemlisi, Tarsus ve civarındaki Osmanlı Ermenilerinin misyonerlikle tecrübelerini aktarır. Bu konuda-

ki misyoner edebiyatı maalesef epey kıttır, çoğu eser misyonerlerin kendi koşullarını iletmek ve genel bilgiler vermekten öteye geçmez. Helen Davenport kendi yakın çevresini tabii ki gözlemler, örneğin bize Nisan 1909 Paskalya'sını anlatır ve Amerikan misyonunun yıllık toplantısının aynı hafta Adana'da yapılışını aktarır. Anlattıkları, Çukurova'da Nisan ayını ayrıntılarıyla anlamamıza fırsat verir. Ama bunları gözlemlediği kadar okul öğrencileri başta olmak üzere, karşılaştığı hemen bütün yöre insanını gözlemler, hem de anne olmayı beklerken annesiyle heyecanını paylaştığı üsluba yakın sıcak bir üslup ile.

İşte bu sıcak ama sade üslup, mektupların daha I. Dünya Savaşı devam ederken basıldığı tarihte kendi ilan ettiği "Ermenilerin çektikleri hakkında Amerikalıları eğitmek" amacına rağmen eser boyunca devam etmektedir. Öyle ki eserin neredeyse yarısına kadar, yani Osmanlı Devleti'nin Adana İğtişaşı diye tanımladığı Çukurova olaylarının başladığı 14 Nisan 1909 tarihine dek, dehşet verici anılar okuyacağınızı beklemezsiniz. Arada sırada 1908 Devrimi'nden sonra esen havadan haberdar eder okuyucuyu ve Ermenilerle Müslümanların çatışmasının beklendiğine dair dedikodular iletir ama bunları ciddiye almaz. Bu da bize yörenin Nisan 1909'a kadar sükunet içinde olduğunu gösterir. Tarsus'u anlatır: "Çarşıları kozmopolit. Oralarda dirsekleri birbirlerine sürten bir düzine ırka rastlayabilirsin.....Adeta dört dilli bir Babil."

İşte bu ortamda 14 Nisan 1909 öğleden sonrası kolejdeki oturma odasına çay içmeye gittiğinde karşılaştığı iki Ermeni anneyi anlatmasıyla başlar önemli tanıklığı. Tatildir okul paskalya için ve öğrencilerin çoğu köylerindedir. Kolej diğer Ermenilere bir korunma/toplanma yeri olarak hizmet verir. Misyoner erkek öğretmenler Adana'dadır, kolej Davenport ile bir iki misyoner kadına kalmıştır. Adana-Mersin treni çalışmamaktadır. Ardından Tarsus yangını ge-

lir. Bu yangının yol açtığı tahribat, aylar sonra Cemal Paşa yeni Adana valisi olduğunda (Ağustos 1909) tescil edilerek devletin mali yardımıyla mahallelerin yeniden yapımına başlanacaktır. Gerek Türk gerek Ermeni tarih yazımında 1909 Adana olayları daha az yer işgal eder, ama o zamanki Osmanlı belgeleri, Cemal Paşa'nın vali sıfatıyla verdiği beyanatla tam bir kargaşa yaşandığını ve büyük can kaybını açıkça ortaya koyar. Asayiş sağlandıktan sonra hukuki süreç başlatan devletin bu tavrı 1915'ten sonra neredeyse unutulmuş, her iki tarih yazımında da farklı aktarılmış olduğundan dolayı, Adana olayları için Davenport'un tanıklığını iyice önemli hale getirmektedir. Mektuplarını bitirirken katliamlardan Avrupalı diplomatları (başta İngiltere, Almanya, Fransa'yı kastederek) da sorumlu tutarak, Osmanlı çöküşünü uluslarası bir boyuta taşır. Ama önemli olan ne bu yorumları, ne de verdiği rakamlardır. Önemli olan Tarsus'ta ilk çocuğunu karnında taşırken sevgiyle bağlandığı yerde yaşadığı korkuyu aktarışıdır. Barışçılığı ve hümanizmidir onu bugün de okunabilir kılan, sadece misyonerlikle, Amerikalılıkla, Oryantalizm ile açıklanamayacak, bir kadının bakış açısıyla yazmasıdır. Bu bakıştır onun basım tarihi 1917'den bunca zaman sonra Türkçe'ye kazandırdığı.

ÖNSÖZ

Bryn Mawr'da daha bir çömezken "bir şeyler" yazmam gerektiğine karar vermiştim. Sağlıklı ve biraz şanslı her Amerikalı gibi sessiz-sedasız ve neşeli bir genç kızlık geçiriyordum. Biraz deneyim kazanmam gerektiğini biliyordum. Yetişkin olmadığımı "anlayacakları" ve beni çok toy bulacakları kaygısıyla düşündüklerimi açıklama konusunda çok hassastım.

Dört gözle beklediğim olaylar gelip çattı sonunda. O denli acı vericiydi ki kağıda dökmeden önce yedi yıl beklemek zorunda kaldım. Bugün, bu kadar yıl sonra bakış açımın doğru olup olmadığından pek emin değilim. Bin dokuz yüz dokuz yılının on üç Nisan'ı ile Mayıs sonu arasında Adana Vilayetinde geçirdiğim altı haftaya göz atacak olursam, yaşamımın kalanından daha uzun sürmüş gibi.

Yayınlama düşüncesini reddedip duruyordum. Çok sevdiğiniz biri öldükten sonra hiç girmediğiniz bir eve dönmeyi ertelercesine o dönemleri tekrar yaşamaktan kaçıyordum. Bugüne kadar o günlerle uzlaşmış yaşayıp gidiyorduk ve kocam ve ben Türklerin yaptıkları mezalimler hakkında bildiğimiz kötü şeyleri birbirimize hiç anlatmıyorduk.

Fakat Ermenistan'daki son gelişmeler her şeyi tekrar canlandırdı gözümde. Bir tür görev ve acıma duygusuyla, öfkem bütün kişisel duygularımın önüne geçti. Tarsus'ta,

yedi savunmasız kadın, cesur genç İsviçreli Fransızca öğretmenimiz ve 4,800 Ermeni'nin Kürtlerin ellerinde sıramızı beklediğimiz o geceyi tekrar yaşadım.

Katliamlar tekrar başlamıştı, hem de öncesinden bin defa daha kötü. Öbür Amerikalı kadınlar da bizimle aynı tehlikeyi yaşıyorlardı. Bütün Ermeni halkı katledilmeyi bekliyordu. Şimdi yardımın tam zamanıydı. Ama nereden gelecekti? Ben ne yapabilirdim? Bir yere gidemezdim. Dört bebeğim vardı. Zaten savaş başladığından beri, dört yüz elli Fransız askerinin bebeğine annelik yapıyordum.

Eski çömez hırsımı hâlâ korumama rağmen bir kitap yazacak zamanım olmamıştı. 1908'de evlendiğimden beri her şeyin yerli yerine oturmasını ve edebi bir yetenek geliştirmeyi bekleyip durmuştum, fakat bir türlü fırsat doğmamıştı. Balayımız hiç bitmemişti; hoş hâlâ da bitmedi ya. Yedi yılda altı ev kurmuştum. Tarsus'ta, Paris'te, Konstantiniye'de, tekrar Paris'te, Princeton'da yaşamış, ardından üçüncü kez Paris'e yerleşmiştik.

Tarsus'ta, Türklerin sadece Adana vilayetinde otuz bin Ermeni'yi kestikleri 1909 Nisan katliamlarını yaşadık. İlk bebeğim o yıl 5 Mayıs'ta, yedi ulusun savaş gemilerinin toplarının ucunda, benzer olaylardan uzak kalabilmiş ender kasabalardan birinde, sıkıyönetim altında doğdu. O yılın sonunda Paris'teki ilk dairemize yerleşmiştik ve kentin neredeyse yarısının suyun altında kaldığı ünlü 1910 seli yaşandığında Noel'i yeni geçirmiştik.

İstanbul'da geçirdiğimiz üç yılda çok şey yaşadık. İlki kolera salgınıydı; küçük oğlum Efendi, bir yandaki komşularımızın kolera, öbür yandakilerin de çiçek hastalığı yaşadıkları bir evde doğdu. Ardından Türkiye ile İtalya savaşa girdi; kolera iyice yayıldı; kentin tüm mahallelerini yok eden yangın çıktı; son olarak Birinci Balkan Savaşı başladı. Bir gün içinde on bin yaralı adam kente geldi, binlerce mülteci ve koleraya yakalanmış asker Ayasofya'yı doldur-

du ve evimin yukarısındaki bir tepede batı rüzgarından korunuyor ve sinsi bir memnuniyetle Balkan Müttefiklerinin kentin varoşlarında gürleyen toplarını dinliyordum.

Sonra Çellabimiz* beni Paris'e, Bibliotheque National yakınlarında bir daire bulmaya gönderdi tekrar. Kitty Giggles ve Efendi, adını Mignonne koyacağımız yeni bir kız kardeş sipariş etmişlerdi ve onu Paris'te doğurmam iyi olacaktı. Mignonne ve ben Paris hastanesinden eve yeni dönmüştük ki İkinci Balkan Savaşı patlak verdi ve Çellabimiz Arnavutluk'taydı. Orada kalıp Sırp Ordusunu yakından mı izlesin yoksa bir yolunu bulup benim ve hiç görmediği kızınızın ve de Bibliotheque'teki eski elyazmalarının yanına mı dönsün, karar vermek zorundaydı. Ben hiçbir haber alamadan Paris'te beklerken, onun gelmesi bir ayı buldu.

O yıl Ekim ayında New Jersey, Princeton'daydık. Beş yıldır ayrı olduğumuz dostlarla evdeydik. Dünyanın en temiz ikinci su kaynağına sahip Princeton'da, Kitty Giggles ve Efendi biraz da esrarengiz bir şekilde tifoya yakalandılar ve dört ay boyunca yaşadığımız kaygı savaşın hasta bir bebeğin yanında önemsiz bir şey olduğunu öğretti bize. Mucize sonucu her ikisi de iyileşti ve 1914 Mayıs'ında hepimiz Brittany'de plajda mutlu neşeli oyun oynuyorduk.

Birkaç hafta içinde ilk gerçek tatilimiz büyük Avrupa Savaşının başlangıcıyla ansızın sona erdi ve Çellabimiz Seferberlik Gününde apar topar bir başına Paris'e gitmek zorunda kaldı. Küçük Breton köyündeki bütün bebekler, benimkilerle birlikte, boğmacayla yatağa düşmüşlerdi. Takip eden yedi hafta boyunca ortalık adeta bir sirke dönmüştü. Kederinden sarhoş olup merdivenden düşen köylü kadının kafatasını tedavi etmekten tutun da, gayriresmi belediye başkanı gibi hareket etmeye ve başkanın imzalayacağı

*. "Çellabi" Türkçe'de "evin efendisi/baba".

oturma müsaadelerini ve pasaportları hazırlamaya varıncaya kadar her şeyi yapıyordum.

Marne Muharebesiyle aynı ayda Paris'e yaptığımız dönüş yolculuğu nispeten rahat geçti, çünkü trafiğin çoğu ters yöneydi. Ardından geçen iki savaş yılı boyunca tanrıçaların kenti Paris'te unutulmaz olaylar yaşadık, ki bitkin düşüp dinlenmek imkansızdı. Kasım ayında "Minik" dünyaya geldi ve annesini bebek bakım işine gark etti yeniden. Fransa'nın ve dünyanın gerçek umudunun yeni nesilde olduğuna dair inancımdan dolayı ona "Hope (Umut)" adını vermiştik.

Şimdi kıyamet merkezlerinde geçirdiğimiz sekizinci yıl ve ben görevimin, anormal şartlarda normal bir vatan atmosferi yaratmak olduğuna inanmaya başladım.

Düşlemiş olduğum kitap asla yazılamaz. Ancak bugün Ermenilerin çektikleri acılar karşısında duyduğum üzüntü bir şeyler yapmam gerektiğine inandırdı beni. Tarsus'taki o ıstırap dolu günlerde anneme yazdığım eski ve sararmış mektupları işte bu nedenle ortaya çıkarttım. Bazılarını yeniden elden geçirdim, kamuoyunun ilgisini çekmeyecek bazı özel ayrıntıları attım ve sıradan okuyucuya kolaylık olsun diye ara ara birkaç açıklayıcı ayrıntı ekledim. Şimdi bunları Amerikalı bir kadının tecrübelerinden oluşan bir öykünün başka Amerikalı kadınlara ve erkeklere bu katliamların gerçekliğini ve dehşetini ve çoğu zaman Ermeni dostları ve Hıristiyan ahbaplarını savunurken yaşamlarını tehlikeye atmaktan kaçınmayan Amerikan misyonerlerinin yürekliliklerini gözler önüne sereceği umuduyla sunuyorum.

Teknik anlamda bizler misyoner değiliz. Tarsus'a, oradaki Kolejin Müdürü Dr. Thomas Davidson Christie'nin daveti üzerine, Kolejde görevli misyonerlere bir yıl boyunca elimizden gelen hizmeti vermek üzere gittik; dolayısıyla Amerikalı misyonerlere duyduğum hayranlığı tamamen tarafsız bir gözle dile getirmekte özgürüm.

BİRİNCİ YILIN ORTALARINA DOĞRU

Tarsus, 2 Aralık 1908

Sevgili Anneciğim,

Evliyken ilk doğum günüm! Yirmi altı yaşındayım. O büyük günün üzerinden yirmi altı hafta geçti. New York'tan Tarsus'a yol üzerinde durduğumuz farklı yerleri aklımdan geçiriyorum da, yirmi altı haftada oturduğumuz yirmi altıncı ikâmetgah bu. Ne kadar ilginç bir rastlantı, değil mi? Şu anda gülüyor ve diyorsundur ki, balayındaki insanlar bunlara mı dikkat edermiş.

Keşke yatak odasındaki kütük ateşimizin önünde yanımda oturuyor olsaydın. Şöminemiz yekpare taştan ve içinde bütün bir kütüğü yakabiliyoruz. Rüzgar belli bir yönden esiyorsa, baca tütüyor ve dumandan boğulacak gibi oluyorum. Ama bu her zaman olan bir şey değil. Herbert odun ateşi dumanının gözlere iyi geldiğini söylüyor ciddi ciddi. Kısık ve yaşlı gözleriyle bile göz kırptığını görebiliyorum ve dalga geçtiğini biliyorum.

Odalarımızın bakımında her küçük ayrıntıya dikkat etmeyi öğreniyorum. Sabahleyin her şeyi "yerli yerine" koyuyorum. Kırıntılar toplanıyor ve tahta kutuya atılıyor. Bardaklar ve ayna parlatılıyor, her köşenin tozu alınıyor.

Yemek yapma derdim yok çünkü misyon ailesi yemeğini kolej yemekhanesinde yiyor.

Evdeki üç genç çiftten her birinin, Christie Ana'nın deyişiyle, bir uşağı var. Uşak dediğim, elinden geleni yapan bir öğrenci. Bizimki, okul harcını ödediğimiz, tahminen on altı yaşında bir Rum. Her gün iki saat bize yardım ediyor. Sokrates, ateşimizi yakıyor, atlarımızı eyerliyor, su getiriyor, portakal almaya pazara gidiyor (ve ben ifrata varıncaya kadar yiyorum). Ateşin üstünde aynı anneannemin elma marmeladı kazanı gibi dev bir güğüm var ve bu yolla banyo için sıcak su elde ediyoruz. Eğer gece banyo yapmak istersek, Sokrates akşam yemeği zamanında ateşi yakıyor ve akşamki iki etüt saati arasındaki küçük teneffüs sırasında bize su getiriyor. Buradaki insanların yaptığı saf üzüm esansıyla dolu alkol şişemi tutuyor. Bir seferde bir okka alıyorum (bir litre yaklaşık dört bardak, değil mi? O halde bir okka da yaklaşık beş bardak). Büyük Yafa portakalları için bir sepetimiz, mandalinalar için bir başka sepetimiz var.

Sokrates alışverişe gittiğimizde gayet iyi tercümanlık yapıyor. Çok becerikli bir oğlan. Biz de bazen derslerinde ona yardım ediyoruz. İlk Cumartesi odamızı temizlediğinde gümüş makyaj malzemelerini göstererek "bütün bu komik ıvır zıvır" "nasıl bulmak istiyorsan öyle tanzim et" dedi bana. Ardından uzun bir süre etrafta dolaştı durdu. Nasıl düzenlediğimi ezberledi ve o günden beri her Cumartesi aynı yere koydu. Cumartesi sabahı at sırtında gezinti yaparken bu gezintinin en güzel kısmı odalarımıza döndüğümüzde her şeyi güzelce temizlenmiş ve Pazar gününe hazır edilmiş bulacağımızı düşünmek.

Yatak odamızın duvarında, hemen yatağımızın baş hizasında, iki pencerenin arasını tamamen kaplayan çok büyük kırmızı ve mavi kilim var. Zeminde, tonları yüzünden Herbert'in gözlerimin yeşil olmadığını düşünmesine neden

olan mavi kare kilimler var. Bir kenara Bayan Christie'nin iki sedir gardırobu gömülmüş ve aralarında tuvalet masası yüksekliğinde çekmeceler var. Kapının arkasında, yatak odasından çalışma odasına kadar uzanan bir masa duruyor; üstünde Dr. Oliver Smith'in bana düğün hediyesi olarak verdiği İlkyardım takımı duruyor.

Sokrates doktor olmak istediğini fısıldamıştı bir keresinde. Toros bölgesinde gümüş madeninin tam ortasındaki bir Rum köyünden geliyordu. Babası ve annesi bir salgın sırasında ölmüşler. Bana, ta çocukluğundan beri, köyünde bir doktor olsaymış anne-babası ölmeyebilirmiş diye düşündüğünü söylüyor; işte o zaman başka çocuklar anne-babalarını kaybetmesinler diye doktor olmaya karar vermiş.

Doktor Christie bir sabah Şapeldeki çocuklara, yaralandıklarında sardırmak için bana gelebileceklerini söyledi. Herbert benim parlak teneke kutumun içindeki kilometrelerce uzunluktaki sargı bezlerimle dalga geçiyor. Mükemmel bir ilaç kutusu var. Nasıl kullanıldığını bilmediklerimi, lazım olduğu bir zaman doktora veririm diye yüksek bir rafa kaldırdım. Bildiklerimiyse Sokrates kolay bir yerde saklıyor. Pansuman yaparken kullanmak üzere bir veya iki küçük beyaz emaye tas satın aldım. Altı haftadır öğrencilerimden birinin bacağındaki kötü bir yarayı tedavi etmeye çalışıyorum. Pamuk zehirlenmesi söz konusu. Bu insanlar tarlada pamuk toplarlarken pamuk zehirlenmesi yaşıyorlar. Daha önce hiç duymamıştım fakat kafamı kullandım, sıyrığı kamfenolle temizledim ve günde iki kez kamfenollü sargı beziyle sardım. Bir hafta sonra yaranın etrafında temiz eti gördüğümde dünyalar benim oldu. İltihaplı yara küçülmekteydi ve birkaç gün geçince ince bir kabukla kaplandı. Çok gururluyum çünkü oğlan bana ilk geldiğinde yürüyemiyordu bile.

Geçen Pazar günü on dört yaşlarında Melanchthon ekmek bıçağıyla parmağını az daha kopartıyormuş. Doktor

biraz uzaktaki bir köye gitmişti, bu yüzden bir bantla kesiği tamamen sardım. Tanrı'ya şükür Melanchthon parmağını hâlâ oynatabiliyordu. İlk gün parmağına pansuman yaptıktan sonra Sokrates çocuğu yatakhaneye götürdüğünde ufaklık beni bir daha ne zaman göreceğini sormuş. Sokrates benim, ertesi sabah yeni pansumana beklediğimi söylemiş. Melanchthon pek mutlu olmuş.

Benim küçükler sınıfımdaki miyop öğrencim Eflaton (Plato'nun Ermenice adı) küçük bir duvarın örülmekte olduğu avlunun köşesinde oğlanlarla çalışıyordu. Bir gün kolej arsasını tümüyle çevreleyecek duvarı örmek için paramız olacaktır. Şimdilik yavaş ilerliyor. Minik de olsa bir köşe bitti bile. Oğlanlar taş yığıyorlarmış ve şansına Eflaton'un sağ elinin iki parmağı çok kötü ezilmiş. Doktor yine uzaktaydı ve ben elimden geleni yaptım. Bugün Eflaton'un pansumanını bitirdiğimde, buğulu gözleriyle bana baktı ve şöyle dedi: "Bayan Gibbons, siz bir meleksiniz!" Ben bir "melek" değilim diye itiraz ettiğimde kabul etti. Ama şöyle dedi bu sefer de: "Ondan da iyisiniz: siz bir melek anasınız." Ah şu tatlı dilli Şarklılar! İrlandalılar halt etmiş yanlarında.

Henri Imer'le Herbert'in Namrun'a planladıkları yolculuk henüz gerçekleşmemişti. Ekim'in son hafta sonunda yola çıkmayı düşünüyorlardı; dönüş bir sonraki Salı günü. Sınıflarına eşleri bakacaklardı. Havalar kötülemeden önce, Henri'nin bizim için oradaki Akropol ve kalenin fotoğraflarını çekeceğinden dolayı heyecanlıydık. Tüm planlar işliyordu. Fakat siyaset haberleri gidişlerini engelledi. Bulgaristan ve Avusturya'nın eylemi bütün Türkiye'de, özellikle de pek çok Ermeni Hıristiyan'ın bulunduğu bu bölgelerde huzursuzluk yaratmıştı. Tepkisel bir hareketten korkuluyor. Ermeniler Müslümanların onların sadakatlerinden kuşku duyduklarını düşünüyorlar.

Oruç ayı Ramazan Ekim'in yirmi beşinde sona erdi ve

takip eden Pazartesi Bayram başladı. Alt tabakadan Müslümanlar o gün kasabalarda acayip sarhoş oluyorlar. Batılı Türk dostları Müslümanların gerçek Şövalyeler olduğunu yazıyor ve onları övüyorlar. Belki öyle, fakat icat edilmiş en sıkı ateş suyu rakıyı şişelerce içen kasabalı Türkler değil. Bayram boyunca Ermeniler bir katliamdan korkuyorlardı. Anayasa silah edinme yasağını kaldırmış. Ermenilerin çok miktarda silah satın almakta olduklarını duyuyoruz. Biz şahsen sorun beklemiyorduk. Fakat bu ülkede hiçbir şey belli olmaz. Henri ve Herbert'in gidememeleri iyi oldu.

Kısa süre sonra yatacağım. Saat altıda ayakta olmalıyız. En azından ben öyle olduğunu sanıyorum. Burada zamanı söyleyiş biçimleri beni şaşırtıyor. Gündoğumundan beri çok saat geçti diyorlar. Veya günbatımına çok saat var diyorlar. Herhangi bir şeyi yapmanın tam saati, onların, ne zaman denize gireceğinizi göstermek için deniz kıyısında bir program yapmaları gibi, belirleniyor. Bunun en kötü tarafı zaman çizelgesinin her gün değişmesi. Gece Tarsus'a vardık, Toros'ta birkaç hafta kamp yaktıktan sonra akşam onda yorgun atlarımızı kolej kapısı kemerinin altından sürdük. Yakındaki bir kulenin aptal saati dördü çalıyordu.

Doğu veya Batı'da saati söylemenin felsefî yolunun bilinip bilinmediğinden çok emin değilim. Belki de Batı tarzı zaman tayini çok dakik olmaya eğilimlidir ve Greenwich saati tabiatın tersidir. Her neyse, Şark tarzı, bir uzmanın iş çizelgesinin bir ahmağın bir sinema filmi oynatması gibi olmasına neden olur. Belki de rüya gören ve ruhlarını ay ışığıyla besleyen bu Şarklılar günlerini güneşin batışına göre ayarlamalılar.

ÜÇ NOEL VE YEDİ UYUYANLAR

Tarsus, 25 Aralık

Sevgili Anneciğim,

Bugün kolej sınıfları tam faaliyette. Oğlanlar için Noel yok. Türkiye'deki ilk gelen misyonerlerden bazılarına göre, Noel gerçekte İsa'nın doğduğu gün yirmi beş Aralık idi ve Rumların altı Ocak'ta ve Ermenilerin de on dokuz Ocak'ta kutladıklarını görünce şaşkınlığa düşmüşlerdi. Misyonerlerin hayal güçleri dardı, kendi fikirlerine hapsolmuş durumdaydılar ve de haklı olduklarından, kalan bütün insanların Şark takviminin bizimkinin on üç gün gerisinde olduğunu düşünerek hataya düştüklerinden fazlasıyla emindiler.

Misyonerler Helen sapmasını günahtan sayamazlardı. Roma'da yapılmış bir takvime de mantıken tahammül edemezlerdi! Fakat teolojik meselede kendi din değiştirmiş Ermenilerinin ardından gittiler ve uzun yıllar bir Amerikan kutlamasında ısrarlı oldular. Bunun gibi saçmalıklar misyonlarda şimdi iyi ki kabul görmüştü ve bugünün misyoneri, her zaman ortaçağ Katolikleri kadar tutucu olan eski moda Püritenlere nazaran önemli olanla önemli olmayan arasında fark gözetmekte çok daha ehil.

Fakat ben Asya'da Noel'den uzaklaşıyorum! Herbert ve ben her zamanki gibi bu sabah da sınıflarımızda ders verdik. Gece kutlama yapacağız. Hindi kızartması yaptık ve Şükran Günü için zamanında ulaşmayan bir kavanoz kızılcık kompostosu var. Mutfaktan şimdi geldim, ocağı harladım ve geçen yıl Simmons Kolejinde öğrendiğim püf noktalarını başarmamın gururunu taşıyorum. Meyvelerim ve kabuklu yemişlerim pasparlak.

Simmons Koleji aşçılığını tam olarak beceremedimse de Anne, Bryn Mawr'ınkinden biraz yararlandım. Herbert'in programı haftada yirmi beş saat. Özel çalışma için ne kadar zaman kaldı? Paris'te önümüzdeki yıldan yararlanmak için burs tezine biraz ağırlık vermesi gerekiyor. Dolayısıyla ders saatlerinden onunu dolduran iki İngilizce sınıfı ben üstlendim: dilimizin temel ilkelerini öğrenen hazırlık oğlanları ve eğlence kaynağı alt sınıf. İngilizce'yi nasıl konuşup yazacaklarını gayet iyi biliyorlar, yani ben onlara konuşma sanatını öğretiyorum ve laf arasında onlara verdiğimden daha fazlasını ben alıyorum. Öğrenmek için öğretmek gerek!

Bu küçük sınıfı kandırıp kendime aldım ve Herbert onları geri almayacak artık. Küçüklerin İngilizce'sinden bitap düşebilir, onları tekrar Herbert'in programına dahil etmenin yollarını arayabilirim. Fakat küçükler benim çaresiz insanlarla ilgili teorilerimden vazgeçmem için büyük bir fırsat veriyorlar ve itiraf etmeliyim ki kibirlinin biriyim ya da kendini beğenmiş mi demeliyim?

Oğlanlara bir denemenin çatısının nasıl oluşturulup yazılacağını öğretiyorum. Benim öğretmenlerimin çoğu bize bir konu verip de denemeyi tashih ettiklerinde işlerinin bittiğini düşünürdü. Ama Bayan G. öyle değil. İşe kelimelerle başladık. Sonra sıra cümlelere geldi. Sonra da paragrafların ayrılmasına. Bütünlük, açıklık ve anlam ilkeleriyle oynayıp duruyoruz. Haftada bir kez normal bir deneme yazıyoruz.

Konuyu önceden söylemiyorum ve canlarını dişlerine takan oğlanlarımı berbat bir yazı yazmaları için serbest mi bırakıyorum? Hayır. Konuyu karatahtaya yazıyorum. Ardından onun hakkındaki olaylardan bahsediyorum kısaca. Oğlanlar bunları numaralayıp kopyalıyorlar. Yaklaşık yirmi olay olduğunda kabaca olası kombinasyonları gösteriyoruz. Oğlanlar bir Konu ile bir Tema arasındaki farkla ilgili net bir fikirleri var. Yavaş yavaş mecaz konusuna geçtik. Bu mutlaka şart, çünkü Şarklılar mecazlarla görüyor, düşünüyor ve konuşuyorlar. Hepsi şair mübareklerin.

Bütün bir haftayı mecaz derslerine ayırdım ve şimdi oğlanlar mecaz yapmanın ve onları ayırt etmenin yolunu öğreniyorlar. Bunu tamamen bir metin kitabı olmaksızın yaptık. Oğlanların çabucak ezberleyebileceklerini oyunla tespit ettim. Bunu, öğrenimde mükemmelliğin, söylediğin şeyi tekrar sana geri dönmesinde yattığını düşündükleri gerçeğiyle birleştirdim. Pek çok aptalca ve anlamsız tanımı yan yana dizerek işe girişmek gibi eski moda usulü tersyüz ettim. Önce bilgiyi kavrayın, diyorum; onu işleyin, iyice tanıyın, sonra özümseyin tecrübelerinizi de üstüne koyarak, fikirlerinizi sınıflandırın ve onları tanımlara dökün.

Daha sonra.

Hayatının fırsatını kaçırdın Anne. Retorik üzerine yaptığımız dersi ansızın kestim. Henri Imer ve Herbert at gezintisinden geliyorlardı ve Herbert içeri dalıp da, onları orada bulmasın diye, şeker kaplı meyveleri mutfakta yol üzerinden kaldırmak için merdivenlerden koşar adımlarla atladım; hepsini yağlı kağıt üstünde odanın her yanına dağıttım. Biz büyük bir aileyiz ve onun için bir sürü yapmıştım.

Noel'lerimi düşünüyorum. Bu, senden uzakta geçirdiğim ilk Noel.

Tarsus, 8 Ocak 1909

Kocam taze olduğundan değil veya "o zor birinci yıl" olduğu farz edilen şeyi yaşıyor olmamızdan değil; ayrılıklara itirazım var benim. Eğer bu birinci yıl zorsa, gerisi gelsin, diyorum. Fakat nişanlılık günlerimizden öğrenmiştim zaten, ayrılıkların ne demek olduğunu. Şimdi biraz daha dank etti kafama; çünkü Herbert'in babası Kutsal Topraklar'a gitmesi için ona bir çek gönderdi ve bu fırsatı kaçırmamalı. Kendi kendime düşündüm de, mutlaka yapması gerek! Yani günü yakalaması gerektiğini söyledim ona. Tahmin edebileceğin bir nedenle ona eşlik edemem. Sana daha önce söylememiştim: kimse kendisini hep bilir diye bir şey yok.

Tatillerimiz ve sınavlarımız Doğu Noel'lerine göre ayarlanıyor. Yani Ocak ayının altısıyla on dokuzu arasına denk düşüyor. Bir gezi için uzun bir süre değil: fakat Kutsal Topraklar da çok uzak değil. Herbert iki gün önce Rum Noel'inde yola koyuldu ve ben de onu yolcu etmek için Mersin'e giderken Sokrates'i da yanımda götürdüm. Sokrates'in Noel'i olduğu için, ona otelde güzel bir yemek yedirerek son yemekte neşesiz görünmek istemedik.

Herbert'i, bizim okuldan bir İngiliz olan Bay Gould ve tatillerde eve gitmek için bayağı ucuz, komşu liman İskenderiye'de yaşayan bir düzine oğlanla birlikte Suriye'ye gitmek üzere gemiye binerken görmeliydin. Bay G. ve Herbert oğlanlarla güverte koridorunu tuttular. Aylardan Ocak; Toros karlı ve Ovada soğuk rüzgarlar esiyor, fakat Akdeniz ayrıldıkları gün sıcak esiyordu ve eğer Yafa yolunda ikinci geceyi güverte çok soğuk olursa ertesi gün başka bir kamaraya geçebilirlerdi. Herbert benim atmayı düşündüğüm eski bir takımı giydi, kafasına da siyah bir fes. Sınıfta daha yaşlı gözükmek için sakal bırakmıştı; dünyayı dolaşan bir Rus seyyahına benziyor.

Herbert iki hafta yolda olacak. "Can sıkıntılarının" panzehiri iştir. Dönüşte gecikebileceğini telkin ediyorum kendi kendime ve dolayısıyla yeni sömestrin ilk birkaç gününü çıkartmam gerekebilir. Onun için psikoloji derslerine hazırlık yapıyorum. Uykuya yenilene kadar William James'in "böylesi bilinç durumları" gibi bir ifade üzerinde kafa patlatıyorum. Ertesi sabah her şeye baştan başlamak zorunda kalıyorum, çünkü "böylesi" ile ne demek istediğini hatırlayamıyorum.

Dr. Christie kadınları nasıl idare edeceğini iyi biliyor. Biz küçük bir grubuz; onun için kadınların da öğretmen toplantılarına katılmalarını istiyor.

Bizim kanaat ve tavsiyelerimizi istediğini ve "Şarklılar açısından en iyi örnek kadınlarımıza nasıl saygı gösterdiğimizi ve onları nasıl dinlediğimizi göstermektir" diye konuşuyor. Fakat ben bunun sadece yarısının gerçek olduğunu biliyorum. Bizi dahil ediyor ki, hiç rolümüzün olmadığı kararları tenkit edemeyelim. Öğretmenler toplantısında örgü örüyorum. Kolej eğitimim elleri sürekli meşgul etmek gibi kadınsı içgüdüyü asla yok edemedi. Sadece bazen dalıyorum ve örme işini mekanik olarak sürdürüyorum. Okul toplantısında yaptığım ilk bebek kuşağı Herbert'i saracak kadar büyük olmuştu. Ben de ona kolera kemeri adını takıp Herbert'a vermiştim. Şarklılar sürekli konuşuyorlar, konuşuyorlar, konuşuyorlar... Çok seviyorlar konuşmayı. Batılılar da öyle. Ve erkeklerin kadınlardan az geveze olmadıklarını okul toplantılarında keşfettim. Evlendiğimden beri beni en çok şaşırtan şey şu olmuştu: karşı cinste de benim zaaflarımın azı yok çoğu var. Okul toplantılarında bu iyice açığa çıkıyor. Bahse girerim, şirket kurul toplantılarında da aynı şey oluyordur.

Herkes konuşmayı sever, başkaları konuşurken sabırsızca dinler, lafa yeniden başlama fırsatını dört gözle bekler

ve ya umursamadığından ya da halsiz düştüğü için susar. En iyi konuşmacı her zaman en iyi düşünendir.

Mersin, 18 Ocak.

Sana Doughty-Wylie'ler hakkında yazmıştım; Britanya'nın yazlık Konsolosluğu Konya'dan Mersin'deki kışlık Konsolosluğa taşınırken Tarsus'ta bizimle öğle yemeği yemek için nasıl durduklarını ve onlarla beraber olmanın bizim için ne kadar eğlenceli olduğunu, falan. Birkaç gün sonra, üzerinde el yazısıyla "St. Paul's Koleji'ndeki En Genç Geline" yazılı bir mektup geldi. Herbert'le bana bir hafta sonu davetiydi. Ertesi Cumartesi Mersin'e gittik. Ocak ayıydı. O tarihten sonra, Doughty-Wylie'lerle geçirdiğimiz hafta sonları adeta çöl ortasında vaha gibiydi, senin anlayacağın. Britanya Konsolosluğu bizim dünyamızdan epeyi farklı bir dünya ve Tarsus yaşamının yeniliklerine ve misyonerlerin samimiyetine rağmen ara sıra özleniyor. Doughty-Wylie'lerde akşamları gece elbisesi giyebiliyorum ve Herbert smokini içinde gözüme çok hoş gözüküyor hep. Düzenimize geri dönene kadar gözümüz hiçbir şeyi görmüyor: sonra da ipi nasıl ve niye kopardığımızı merak ediyorum.

Uyandığınızda çay servisi, saat on kahvaltısı, sabah at gezintisi, öğle yemeği sonrası siesta ve akşam viski-soda ve sigara..Tarsus'tan sadece kırk beş kilometre uzaktayız ve hâlâ üç biniz. Bir İngiliz taşra evine gelmişiz gibi. Şimşirleri koklayabiliyoruz ve soğuğu hissedebiliyoruz ve yağmurdan huzursuz olabiliyoruz; kapıdan dışarı, güneş ışığına doğru adım attığımızda içimiz mutluluk doluyor. Sonra bir bakıyoruz "İngiltere'de olmak" sadece bir rüyaymış.

Binbaşı hâlâ otuzlarında fakat Hindistan, Somali, Mısır ve Güney Afrika'da on beş yıl fiili hizmete sıkıştırılmış bir

ömür dolusu macera yaşamış. Son zamanlarda sağlığı biraz bozulmuş ve geçici olarak bu konsolosluk görevine verilmiş. Fiili ordu hizmetine dönmeye niyetli. Bayan Doughty-Wylie yaşam dolu ve keyifli, minyon bir kadın. Hindistan'daki hıyarcıklı vebadan sonra hemşireliği sevmiş ve Boer Savaşı'nda Britanya ordusunun peşinden gitmiş. Açık sözlü ve içten, birazdan ne söyleyeceğini asla tahmin edemiyorsun. Binbaşı ne kadar uysalsa o, o kadar ateşli; adam ne kadar suskun, o, o kadar fıkır fıkır; adam ne kadar İngiliz, o, o kadar İskoç. Bize karşı sevimliler ve pek şakacılar. Gece saatler boyu bir kütük ateşinin etrafında sohbetler yapıyoruz. Binbaşı Selçuk Türklerine düşkün. Herbert'i Fransız tarihinden soğutup Osmanlı tarihine yönlendirecek, sanırım. Konuyu coşkulu kelimelerle anlatıyor.

Herbert'in gitmesinden hemen sonra Bayan Doughty-Wylie'dan gelen mektupta, "Kocanız uzaktayken zamanı mutlaka bizimle geçirmelisiniz" diye yazdığını görünce nasıl çığlık attığımı tahmin edersin. Sokrates Herbert'ın elbiselerini fırçalayıp temizliyordu ve ben de pantolonları ütülüyordum. Hepsini ipte asılı bıraktım; bu arada Sokrates'e o gece onları içeri almayı unutmamasını söyledim. Bavullar hızla hazırlandı. Bir sonraki trenle Mersin'e yola çıktım. Ertesi sabah saat dokuzda uyanabilmek ve çayını yudumlayıp ince tostunu ısırırken hizmetçi kıza perdeleri açmasını söyleyebilmek varken durulur mu? Sonra, Herbert uzaktayken Tarsus'taki ikametgahımızdaki her şeyden de nefret ediyorum.

Uyuşuklukla geçirdiğim bir hafta sonrasında, kendi kendime, bize ne oldu da bu ülkeye geldik diye sormaya, hiç geri dönmeyeceğimizi düşünmeye başlamıştım ve daima yurttan uzakta yaşamak kanımızda mı var diye kafa patlatırken, Herbert çıkageldi. Bir sabah uyandım; orada, ayakta durmuş, bana bakıyordu. Kutsal Topraklar'da bensiz geçirdiği on günün ona yettiğini söyledi. Kudüs'ü "halletmiş"

ve Ölü Deniz'de yüzmüş fakat Galilee başka bir zamanı bekleyebilirmiş. Kıyıda hızlı bir İtalyan gemisi varmış. Kudüs'te Cook's'daki bir ilanda görmüş haberini. Hemen Yafa'da gitmiş ve gemiyi yakalamış. Ayrılıkların iyi olmadığına karar verdik. Artık hiç olmaz umarım. İki gün boyunca Tarsus'a dönmek zorunda değildik; o yüzden, Ermeni Noel'ini geçirmek için Doughty-Wylie'larla kalıyoruz. Yarın bizi domuz çevirmeye götürecekler.

Tarsus

22 Ocak.

Bugün Yedi Uyuyanlar Mağarasına gitmek için Ovayı atla geçtik.

"Türklere öğretmeyi" seviyorum. Atla giderken karılarını yürütüyorlar. Bazen zavallı kadının sırtında bir çocuk veya başka bir yük oluyor. Düşünebiliyor musun, bir kadına, hatta yabancı bir kadına bile, yol vermek için kenara çekilmiyorlar. Bazen yollarının üstünde atımla dikilerek hassasiyetlerini sarsıyorum. Çekilme niyetimin olmadığına kafaları hiç basmıyor. Dizginleri çekip de atımın burnunu tam yüzlerine dayadığımda (onlar da genelde merkebin sırtında oluyorlar) tam bir şok yaşıyorlar. Kızgın ve şaşırmış bir halde istemeyerek bana yol veriyorlar. Onlarla İngilizce konuşmayı seviyorum. Şuna benzer şeyler söylüyorum: "Sen yaşlı, pis kokan birisin; eminim bu sabah, daha doğrusu hiçbir sabah sabun kullanmamışsındır. Çekil git yolumdan."

Yol kenarında sabırla dikilen bir merkebi geçtik. Yular ipi, çayırda uzanmış ağlayan bir oğlanın bacağına sarılıydı. Sokrates'ten Türkçe ne olduğunu sormasını istedim. Ateşi olduğunu ve devam edemeyecek kadar da hasta olduğunu

söyledi. Herbert, Sokrates'ten oğlanı merkebine almasını istedi. Bizimle birlikte birkaç kilometre gitti, yol boyunca inleyip durdu. Ona cesaret verdik; Allah'tan kısa süre sonra köyünden birilerine rastladık. Türkler acı çeken insanlara karşı kesinlikle ilgisizler ve onu orada, bir köpek gibi ölmeye bırakırlardı. Büyük yerleşim yerleri dışında hiç doktor yok, hastane yok, ilaç yok; sadece bunlardan bihaber misyonerler var.

Sonunda dağa ulaştık ve mağaraya tırmandık. Molla bizi içtenlikle karşıladı. Türkler gezginlere karşı kibar ve konukseverler. Bunu itiraf etmeliyim. Mollanın uşağı atlarımızı bağladı, bize su verdi ve caminin ön sundurmasına yemeğimizi sermemize yardımcı oldu. Sevimli küçük bir cami ve tam arkasında Mollanın taş evi var. Her ikisi de mağaranın girişine yakın. Binalar tepenin üstünden güzel görünüyordu. Fakat Türkiye'de her zaman olduğu gibi, yakından bakınca çirkinlik ve basitlik açığa çıkıyor.

Uşağın ve küçük oğlunun sessizce oturup bizi gözledikleri öğle yemeğinden sonra, mağaraya gittik. Mağara kirli ve dağınık olduğu için hiç istememize rağmen ayakkabılarımızı çıkarttık. Uzun bir taş merdivenden indiğimizde, sarıklı bir muhafız tütsü ve keçi postundan dolayı iğrenç kokan bir ortama götürdü bizi. Mağaranın büyük olduğunu söylemişlerdi ama hem çoraplı olduğumuzdan hem de kokuya dayanamadığımızdan fazla kalmak istemedik. Decian'ın zulmüne dayanamayıp kaçan yedi delikanlı Tarsus'tan bu mağaraya gelmiş. Burada uyuyakalmışlar. Mucize kabilinden yüz yıl boyunca uyumuşlar. Uyandıklarında ertesi gün olduğunu zannetmişler ve en yakındaki köye inmişler. Tüm dünyanın Hıristiyan olduğunu öğrendiklerinde çok şaşırmışlar. Rip Van Winkle öyküsünün doğuşu, en azından Şark versiyonu böyle. Hıristiyanlar mağaraya bir tapınak inşa etmişler. İstilacı Müslüman fatihler burayı ele geçirdikten sonra, Hıristiyanların pek çok kutsal yerine

yaptıkları gibi, tapınağı ve efsaneyi kendi dinlerine uyarlamışlar.

Öğleden sonra caminin krokisini çıkarttık. Sonra ovanın üstünden denizi seyretmek için oturduk. Birinin kocasıyla konuşma şansına sahip olması çok güzel. Hafta boyunca o kadar meşguldük ki sohbetlerimizi Cumartesi ve Pazara saklamıştık ve birbirimizi daha yeni tanıyoruz. Bakıcı, Sokrates aracılığıyla, karısının yedi yıl önce ölmüş olduğunu ve Mollayla beş yaşındaki küçük oğlu dışında orada hep yalnız yaşadığını anlattı bize. Çocuk bizim için bir şarkı söyledi. Ona üzerine bol reçel sürülmüş ekmek dilimleri verdik, afiyetle yedi. Büyük ihtimalle yediği ilk reçeldi; hele hele ilk Crosse & Blackwell çilek reçeli olduğu kesin. Ziyafetimiz bittikten sonra, ufaklık kurnazca yanımıza sığırtı, Herbert'in elini tuttu ve üstüne ıslak bir öpücük kondurdu. Atlarımızı eyerledik, çaydan hemen sonra eve doğru yola çıkmaya hazırdık, fakat ansızın dolu fırtınası bastırdı. Ahırdan çıkmadan önce, fırtına patlamıştı; çarptığında bayağı can yakan kocaman dolu taneleri yağıyordu. Yirmi dakika süreyle güçlükle at sürdük. Dolu, günbatımını daha da kızıllaştıracak, havayı da her zamankinden daha yumuşatacak kadar yağdı. At üstünde olduğumuzda ıslanmaya aldırmıyoruz. Hızla at sürünce rüzgar üstümüzdekileri kurutuyor ve yağmur içine işlemiyor. Bir süre sonra eve vardığımızda neredeyse kurumuştuk. Akşam yemeğinden önce giysilerimizi değiştirmeye gerek yoktu. Bu kadar hareketten sonra ılık bir banyo bir çift gürbüz çocuk gibi uykumuzu getirdi.

1882-1960 ADANA'YI ZİYARET

Adana, 18 Şubat

Sevgili Anneciğim,

Hafta sonu ziyaretlerini ne kadar sevdiğimi bilirsin. John Dayı'nın Noel çekiyle Bryn Mawr ve Philadelphia arasında yolculuk için bir yüzlük bilet alırdım: böylece harçlığım yetmezse, Pazarları kolejden kaçabilirdim.

Burada hafta sonu ziyareti neredeyse hiç yok. Bu kasabada hiç otel yok. Christie Baba'nın istasyonda bir ofisi var; St. Paul's Kolejine gitmek için Tarsus'a gelen yabancılara rehberlik ediyor ve ne isterlerse veriyorlar. Kumsalda her türden insan yıkanıyor. Tarsus'un gerilerinde eski Yunanca'nın safiyeti bozulmamış olarak bugüne kadar varlığını sürdürdüğü köyler olduğunu kanıtlamak için iç bölgelere giden değerli bir profesör ve bir grup Oxford'lu adam birkaç hafta sonra geri dönmüşlerdi; hepsinin yüzünde işi başarmanın gururu vardı. Bir başka grup onların seyyah olduklarını söyledi. Kesinlikle Uzak Batılı Amerikalılardı. Önce başka çok şey fark edemedik. Liderleri öğle yemeğinde benim yanımda oturuyordu ve sohbet etmeye çalışırken ailesini sorduğumda o kadar ketum davrandı ki sonradan Herbert ve Dr. Christie'e onu çekiştirdim. Meğerse

Mormon misyonerleriymişler. Sevgili Dr. Deissmann ve Berlin Üniversitesinden arkadaşları, Aziz Paul'un izindeki yolculuklarının iki gününü bizimle geçirdiler. Doktor dünyada ses getirecek bir kitap için malzeme topluyor. Oğlanların önünde mükemmel İngilizce konuştu; bu Almanlar ne kadar çok dil biliyorlar! ve kolej orkestrası Die Wacht am Rhein'le karşılık verdi. Çok asilce bir hareketti ve Herr Profesör çok beğendi ve alkışladı.

Mersin, Tarsus ve Adana'daki misyonerlerin demiryoluyla ziyaretleri de olmasa hafta sonları gerçekten çok renksiz geçecek. Üç istasyondan herhangi birindeki yeni biri hemen hafta sonu ziyareti için davet edilir. Sonbaharın başlarında Bayan X Adana'ya geldi. Tarsus'a ilk kez geldiğinde Herbert ve ben bir Cumartesi akşamı çalışma odamızda kahve içmeye davet ettik kendisini. Ateşimizin önünde sıcak sıcak otururken gevşedi ve bize Adana'da kendisine sıkıntı veren bir şey olduğunu anlattı. Sorunun kaynağı, Kız Yatılı Okulunda, yeni gelenlerin biraz Fransızca bildiklerini anladığında çok rahatladığını söyleyen İsviçreli Fransızca öğretmeniymiş; "Çünkü, sevgili bayan, İngilizce'mi korumam çok önemli. Anlayacağınız sizin Amerikan aksanınızı kapmayı göze alamam," diyormuş.

Anneciğim, bir eşekarısı gibi çıldırdım ve yaptığım şey benim iyi bir misyoner olmadığımı kanıtlıyor. Bayan X'e, bu küçük eziyet devam ederse, o öğretmenin B'rer Rabbit'e (ç.n. Güney Amerika'nın Uncle Remus [Remus Amca] adlı, zencilerin kölelik dönemi acıları üzerine özlü çocuk öykülerindeki ana karakter. Br'er Rabbit, Bre'r Rabbit, Brer Rabbit veya Buh Rabbit = Tavşan Kardeş) benzeyeceğini söyledik ve "iç bi şi söylemiin, ta'am mı?" diye tembihledik. İsviçreli öğretmen bir hafta sonu geldi, kahveye davet ettik. Ateşimizin önüne yayıldı, gayet neşeli bir şekilde dedi ki: "Benimle Fransızca konuşmalısınız. Pratik yapma şansını kullanın." "Teşekkürler Küçükhanım," diye

cevap verdim, "İngilizce konuşsak daha iyi olur. Paris'te de yaşayacağız, bildiğiniz gibi, dolayısıyla sizin İsviçre aksanınızı kapmayı göz alamayız." Evet, Anneciğim, bir misyonere yakışmıyor, değil mi? Söylediklerim için pişman değilim. Adana'ya gittiğimde, Bayan X, Tarsus ziyaretinden sonra Matmazelin ukalalığının aniden kesildiğini söyledi bana.

Bayan Nesbit Chambers bütün bir haftayı onunla geçirmem için davet etti beni. Herbert önümüzdeki Pazar beni almaya gelecekti. İyi kötü Fransızca konuşan tren kondüktörü bana kendi özel kompartımanını verdi. Birkaç haftadan beri, Türkiye'de ve Asya'da, böyle tuhaf bir trenle daha önce hiç gitmediğim bir yere gitmek üzere, tamamen yabancı insanlarla, tek başına yolculuk yapma fikri beni korkutuyordu. Fakat kısa bir süre içinde her şey aşina hale geldi. Bir yıl önce bütün dünyam South Station, Broad Street, Grand Central, Trenton, Princeton, New Haven, Annapolis veya Bryn Mawr'dı ya, her şey oralar gibi doğal görünmeye başladı.

Tren Tarsus'tan ayrıldıktan sonra, asabiliğim üzerimdeydi. Fakat Herbert'ın benimle gelene kadar beklemediğime yanarak zihnimi dağıtmak için pencereden gördüklerimle de ilgileniyordum. Krikor Efendi'nin gelininin amcası (kondüktörü kastediyorum) çok kibardı ve kendisine ayrılmış kompartımanda beni tek başıma bırakmıştı. İlk istasyonda omzunda göz alıcı kırmızı bir halıyla yaşlı bir şaki bindi. Daha önce üzerinde pazarlık yaptığımız Girit kilimini görür görmez tanıdım. Tarsus'ta istediği parayı alamamış olduğu aşikardı. Atlı bir Türk treni karşılamaya gelmişti. At öyle sıçramıştı ki eyeri dönmüştü. Adam emniyetle indi, fakat tren düdük çaldığında arkadaşları hâlâ eyeri düzeltmeye çalışıyorlardı. Bir başka istasyonda, Alman yapımı büyük bir bebek sandığına benzeyen parlak metalden bir sanduka yere düştü. İri yarı iki Kürt hemen yerden kal-

dırıp uzun beyaz bir atta oturan sarıklı bir Hocaya götürdü; o da sandukayı eyerde önüne yerleştirdi ve ovaya doğru atını hızla sürdü. Bir saat sonra üşümeye başladım ve beni ısıtacak halım olduğu için çok mutluydum.

Adana'da kibar bir adam istersem bir araba bulabileceğini söyledi. Ben de Bayan Chambers'ın geleceğini söyledim. Hemen ileride bekleyeceğini söyledi. Peronda, Tarsus pazarında bile hiç görmediğim kalabalığın ortasında dikiliyordum. Sanki tüm kasaba trenden inmiş veya dostlarını karşılamaya gelmişti. Bir gün Bağdat Demiryolu buradan devam edecek. Fakat şimdi Mersin'den gelen hattın sonu burası ve Toros üzerinden Konya'ya demiryolu yok.

Bayan Chambers'ın geldiğini görünce sevindim. Üstü açık bir faytonla evine doğru yola çıktık. Soğuk olmasına rağmen üstünün kapatılmasını istemedim. Bu benim için tamamen yeni ve garip bir şeydi. Türkiye'deki arabacılar Yehu'nun (ç.n. *arabasını çılgınca süren eski İsrail kralı)* oğullarıdır. Anladığım kadarıyla, hızlı hareket eden yegane şey, arabalar. Arkadan koşan insanlara sinirlendiğinle kalıyorsun.

İçeri girdiğimde, kazağımı veya paltomu çıkartmak istemedim. Burnum ve kulaklarım, el ve ayak parmaklarım gibi hissizleşmişti. Bayan Chambers iki bardak sıcak çay verdi; kendimi biraz daha iyi hissetmeye başladım. Beni misafir odasına götürdü ve yatak örtüsü için uyardı. "Özel şahıslar için saklıyorum," dedi, "Britanya Konsolosunun karısı ve sizin gibi. Sizlerin de ona dikkat etmesini istememin tek nedeni, sahip olduğum en iyi şey olması." Tabakçanak lavabosuna gözüm takıldı. Tekneden fildişi maşrapaya kadar koyu yeşildi.

Akşam yemeğinden önce beş dakika kadar kırmızı kış günbatımını seyretmek için çatıya çıktım. Chambers'lar tepenin üstündeki Ermeni mahallesinin ortasında yaşıyorlar. Hemen arkası Tarsus. Ermeniler su almak için nehre gitmek zorundalar. Kadınlar için ne kadar ağır bir iş! Uzun

küpleri omuzlarında taşıyorlar. Suriye'deki İskenderun'un ardında uzanan dağları gayet net görebiliyorduk. Zirvelerde kar vardı.

Adana

22 Şubat.

Misyonerlik Kız Lisesini kadınlar işletmekte. Yemek zamanı oraya uğradım ve öğretmenlerle öğrencilere bir göz attım. Sınıflarda toplanmış kızlar gözüme son derece üzüntülü göründüler.

Çoğu Ermeni. Vücut kıvrımlarına ve al yanaklarına ve tazeliklerine rağmen, küçük kadınlara benziyorlar. Belki de gözlerinde gizlenmiş kederden dolayı.. Bu ülkede kızların ne şansı olabilir ki? Onları bizim yaşam tarzımıza dahil etmek için ülkenin siyasal anlamda değişmesini beklemek zorunda değil miyiz?

Tarsus'taki evler çoğunlukla taştan, çünkü günümüz insanları yüzyıllardır birbiri ardına gelen yeni inşaatlar için elde bulunan eski harabeleri kullanmışlar. Roma İmparatorluğu günlerindeki eski kent o kadar büyükmüş ki bitip tükenmez bir taşocağı olmuş. Öte yandan modern Adana, eski kentten çok daha büyük ve Roma taşları uzun zaman önce tükendi. Türklerin taş kesimi zahmetine girdiklerini hiç duyamazsın. Geçmiş dönemlerin emeğinden yararlanamadıkları yerlerde yeni inşaatlara girişiyorlar. Sonuç olarak, Adana, Tarsus'un tam tersine, ahşaptan bir kent. Bu, tepe ve tam ortadan geçen büyük ırmakla birlikte, Adana'yı oldukça pitoresk kılıyor. Bununla birlikte, dağların ardı ve zengin ova da aynı. Türk ahşap evleri gelişigüzel yapılıyor; hiçbir mimari katkı yok ve asla onarılmıyor. Yeni olanları dışında hepsi dokunsan yıkılacak gibi görünüyor. Pek çoğu

zaten yıkılıyor. Delikler yeni tahtalarla ya da daha çok düzleştirilmiş gaz tenekeleriyle yamanıyor. Balkonlar desteklerle duruyor. Kaçınılmaz bir şekilde çöktüğünde de, Türkler, felaket daha önce meydana gelmediği için ve de gelecek kış için yakılacak tahta çıktığı için Allah'a şükrediyorlar. Türkiye'deki ahşap evler, evin yaşına bağlı olarak kahverenginin farklı tonlarında bir topluluk oluşturuyor. Türkler boya kullanmıyorlar: çünkü bir evin en azından onu inşa eden adam kadar dayanacağını hesaplıyorlar. Bir sonraki nesil de kendisine baksın diye düşünüyorlar.

Şark evleri, aynı içlerinde yaşayan kadınlar gibi ketum. Evler hayvanlar ve kadınlar için; hayvanlar zemin katta, erkekler için yaratılmış ve onlar için çalışmak üzere tutsak tutulan kadınlarsa üst katlardalar. Bir Hıristiyan eviyle bir Müslüman evini pencerelerdeki kafesten ayırabilirsin. Kafes yoksa her ikisi de aynıdır. Hıristiyanlar kadınlarını dışlamazlarken, çalıştırmak konusunda neredeyse aynı fikre sahiptirler.

Bayan Hallie Wallis'in, Kız Lisesinin yanında, sokağa kapalı bir duvarı ve sadece avluya bakan pencereleri olan bir binada, evi ve dispanseri var. Avluda balkona monte edilmiş harici bir merdiven evin oturma bölümüne uzanıyor. Çağırmaya gittiğimde hastane tarafından girdim. Bayan Wallis beni almak için ofisinden fırladı ve sadece birkaç halı ve köşelerinde tığla örülmüş örtüler bulunan sedirlerle döşenmiş olmasına rağmen sıcak bir ortama sahip bir bekleme odasına götürdü beni. Kapıda hastalar için tahta takunyalar vardı. Bir köşede yumuşak sesli bir Ermeni rahibesi yaşlıca bir kör kadın ve küçük kör bir çocukla konuşuyordu. Bu insanların ayaklarında sadece çorapları vardı ve ben bunun yerel bir âdet olduğunu bilmeme rağmen, ayakkabılarını Bayan Hallie'nin tertemiz odalarına saygı gereği kapıda çıkarmış olduklarını düşündüm. Bayan Wallis ortamda bir yorgunluk sezmiş olmalıydı ki, birkaç daki-

ka içinde, daha sabahın erken saatleri olmasına rağmen, sadece bir İngiliz kadının yapabileceği üzere, kağıt inceliğinde ekmek dilimleri ve tereyağı ve de dumanı üstünde bir fincan çay hazırladı.

Ermeni doktor işini izlememi istedi benden. Benim için ameliyat masasının yanına yüksek bir tabure koydu. Birbiri ardına gelen hastalara yönelik narin ve mahir muayeneleri izlerken sabah saatleri geçti gitti. Adana halkının gördüğü yegane gerçek tıbbi bakım bu işte ve Adana altı bin nüfusa sahip bir kent! O gün seksen yedi kişinin gelip gittiğini gördüm. Elli yedisi göz hastasıydı. Bayan Wallis'in körler için kitapları var ve başka hiçbir şey yapmayan bir rahibe bunları okuyor. Bu Wallis, tam bir azize; nazik, yorulmak bilmez bir azize. Dünyada tam bir vurdumduymazlıkla hayatını boşa harcayan varlıklı, zeki ve mevki sahibi kaç kadın var kim bilir! Hepsi de boş gezenin boş kalfası olarak işsizler ordusuna mensup. Bazı evlenmemiş kadınlar, özellikle orta yaşta olanlar, evli hemcinslerinin yaşantılarına bakarken biraz burulurlar. Bunun nedeni onların çalışmıyor olmalarıdır. Her şeyden feragat ederek ve memnuniyetle sorumluluk altına girerek yaşamını zenginleştirmiş ve adeta kendi çocuklarına bakıyormuş gibi haz duyan bir kadın var işte! Annelerin rahatlık ve kutlulukla işleri yoktur. Görüp göreceğimiz en büyük fedakarlık ve mutluluk örnekleri annelerdir. Fakat burada bütün kadınların hizmet ederek mutlu olma ve böylece annelik kıvancını tatma fırsatı var. Kendilerini kadınları korumaya ve onlara hizmet etmeye vakfeden, ister çocuk ister yetişkin, anne olmamış pek çok kadını düşün.

Klinikteki sabah işlerini bitirdikten sonra, Bayan Wallis'le beraber Bayan Chambers'daki yemeğe gittik. Sokakta yürürken bitkin ve yaşlı bir kadın, Bayan Wallis'in mantosuna yapışarak bizi durdurdu. "Lütfen söyleyin bana," dedi ve hemen ekledi, "Niye bu kadar mutlusunuz? Sizin kadar

mutlu görünen insanlar gördüm, görmesine de, birbirinden mutlu iki kadın görmemiştim hiç. Sebebini söyler misiniz? Kardeş misiniz siz?" "Evet, evet," dedi Bayan Wallis, "Biz kardeşiz. Tanrı sevgidir; Madam ve siz ve ben, onun çocuklarıyız, dolayısıyla hepimiz kardeşiz." Bayan Wallis biraz daha açıklama yapmak için orada duruyordu. Tekrar yola düşmeden, yaşlı kadın, misyonerlerin anlatmak üzere buralara kadar geldikleri İyi Haberleri (ç.n. *Hz. İsa'nın mesajı*) dinledi ve mutlu bir biçimde uzaklaştı, çünkü mutlu birisinin kız kardeşiydi artık.

Yatak odamdaki yeşil ibrik ve leğene âşık olmuştum. Bayan Chambers beni çömlekçiye götürdü. Çömlekçi, bir mahzende, loş bir ortamda, çarkının başında çalışıyor; kadınların ve merkeplerin çeşmelere götürdükleri türden bir testi yapıyordu. Sağ kolu küpün içindeydi. Ayağıyla çarkı çeviriyor ve sol eliyle bir kil topağına şekil veriyordu. Çömlekçi, kilin dış hatlarını çok hafif bir baskıyla değiştirebiliyordu. İlk kez Çömlekçi ve Çark görüyordum. Her şeyi kavradım.

İç bahçede, kırık ve yağmurdan ıslanmış ıskarta kap-kacakla dolu koca bir öbek vardı. Küçük bodur bir vazo gördüm aralarında, tam da benim sevdiğim yeşil renkte. Baharda bulutlu bir günde, elma ağacının altındaki bir hamakta yatıp da yarı açık gözlerle gökyüzüne baktığında elma yapraklarının altındaki yumuşak tonu bilirsin. Döküntüleri ayağımla bir kenara iterek vazoyu açıktaki kulpundan tuttum. Diğer kulp sağlamdı. Çömlekçinin bilerek açmış olduğu kaba çizgiler, cilalanmadan önce onu sevimli bir şeye dönüştürmüştü ve ateşin verdiği sır, yaşımdan birkaç yıl daha fazla süredir bu eski iç bahçede kaldığı için iyice aşınmış olmalıydı. Vazonun altında, solda, çömlekçinin başparmağının neden olduğu hafif bir çukur vardı. Bir polis müfettişi bundan bir parmak izi alabilirdi sanki. Vazoyu iki sent'e aldım. Sahip olduğum en güzel şey bu.

BÜYÜK BEKLENTİLER

Tarsus, 15 Mart 1909

Sevgili Anneciğim,

Seninle kaynanam hakkında konuştuğum günü hatırlıyor musun? Hani ona nasıl sesleneceğimi bilmediğim için zorlanıyorum demiştim. Sen de, "Merak etme, senin ona torun vermene çok zaman yok; böylece sen de ona babaanne dersin, mesele kibarca hallolur," demiştin. Anneliğimin seni anneanne nesline sokacağını düşündüğümü düşünmek tuhaf değil mi? Cloverton günlerimi ve anneannemi hatırladığımda, benim bebekliğime gıpta ediyorum. Bir anneanne için iyi şeyler düşünülür. Herkes, biraz da anneannemin güzel olduğuna dair sarsılmaz inancımdan dolayı mükemmel bir çocuk olduğumu düşünüyorlardı. Nasıl da koltuğunun arkasında durur yanağını okşar ve ona, "Çok güzelsin" derdim. O da gözleriyle gülerken "Bu kırışıklıklarla nasıl güzel olabilirim?" diye itiraz ederdi. Sanırım benim İrlandalı yalancılığımdan geliyordu bu: çünkü hatırlıyorum da, gülerken gözlerinin yanlarında beliren kırışıklıklar haricinde hiç kırışıklığı olmadığını söylerdim.

Yaşlanmayla ilgili kuruntu yapma. Sen, ben ve torunun bir araya geldiğimizde, her şey Helen'in sorumluluğunda olacak.

Bebekle serbestçe oynayabilirsin. Her şey yolunda gider çünkü sen de küçük bir kızdın ve oyuncak bebeklerin vardı. Ben de diyeceğim ki, "Oh, Annem orada, öyleyse bebek güvende." Üç neslin bir araya gelmesi kaygıları yok eder. Doğa, genç anne-babaların ve bebeklerin büyükannelerin yanında olmalarını ister. Önümüzdeki kış Paris'e gelmelisin.

Anneanneliğe hoş bir başlangıç yaptın. Christie Baba ve Herbert gönderdiğin kutuyu açtıklarında Noel daha da güzelleşti birden. Gardırobumuzun sağ yanında küçük bir sandığım var ve onu bebek sepeti olarak düşünüyorum. Sandık bayağı yeni durumda ve Haziran'da buradan ayrılırken işe yarayacak çünkü tüm bebek eşyalarını içine alabilir.

*
**

Bir koku insanın aklını vücudundan beş bin kilometre öteye götürebilir. Beyaz demir yatağımızın yanında oturmuş havayı kokluyorum. Sedir ağacı mobilyalarımdan gelen hafif yabancı bir koku var, yeni duvarlara sürülmüş beyaz badana kokusu, bir odun ateşinin ılık nefesi gibi... Hepsine baskın çıkan, bebek giysileri arasına yerleştirdiğin lavanta torbasından gelen koku. Torba hafızamı dosdoğru eve götürdü çünkü aynı senin üst konsol çekmecen gibi kokuyor.

Bebek eşyaları bu sabah geldi ve ben yatağın üstüne yerleştirdim onları, Herbert Yunanca dersinden döndüğünde görsün diye. Elbiseler ve jüponlar, ipek-yün gömlekler ve kundaklar, alt bezleri, hepsi altı aylık ebadında. Torununa bakamayacağımdan mı korkuyorsun da hep süttozu ve malt süt gönderiyorsun?

Bir dahaki sefere Doktor Smith'in muayenehanesine gidip nazik mesajı için teşekkürlerimi iletiver. Ciddi bir tonla, sana, bana "kesinlikle en yakın hastaneye gitmemi" tavsiye etmeni söylediğini duyar gibiyim. Yanına benim eski

coğrafya kitabımı al ve o sevimli işaret parmağını Akdeniz'in sağ üst köşesine koy. Ona, haritanın sağ üst köşeden Kutsal Topraklar'a doğru inmeye başladığı yerde olduğumuzu söyle. Sonra da en yakın hastanenin iki günlük bir deniz yolculuğu uzaklığında olduğunu anlat. Herbert'ın maaşının beni Beyrut'a götürebileceğini mi düşünüyorsunuz? Ya da yolculuğu tek başına yapabileceğimi?

Şimdilerde bebeğin gelişi için planlar yapmamı istemekte haklısın tabii. Kilikya'daki tek eğitimli bakıcı Bayan Hallie Wallis. O da altmış kilometre uzakta. Evinde günde en az yüz yerli hastaya bakıyor ve işi başından aşkın. Ayrıca başında her kesimden gelen insan kalabalığı varken bir bebekle uğraşması pek akıllıca olmaz.

Eğer, Princeton'da bulunduğumuz günlerde, hakkında konuştuğumuz Squee-dunkville'deki küçük kiliseye gitmiş olsaydık, dünyayı Grimm Kardeşler'in peri masalındaki adamlar gibi görmek yerine, ben doğduğumda Ninemin bana verdiği beşiği gönderirdin şimdi bana. Elinden her iş gelen bazı yaşlı cemaat üyeleri onu benim için elden geçirirlerdi. Ben, coğrafik nedenlerle Congregationalist (ç.n. *Kalvinci geleneği temsil eden, 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen Puritan akımın belli başlı üç temsilcisinden birisi)* olmuş bir Presbiteryan'ım ama "kilise geleneklerine riayet" bana bazı avantajlar sağlardı. Ben fazlasıyla girişken bir insanım ve herkesle iyi geçinirim.

Torunun anneannesinden yedi bin kilometre uzakta açacak gözlerini. Aile yadigarları ikinci bebeği bekleyecek artık.

Birkaç hafta önce okul kâhyasını (adı, söylenirken, Asturah gibi sesletiliyor) benim için bir sepet yaptırmaya Tarsus yakınlarındaki bir Fellah köyüne gönderdim. Bir Fellah köyü baş aşağı çevrilmiş tozlu ve yarım kalmış bir sepete benzer. Evler yontulmamış kamışlardan yapılır ve yan du-

varlarda ve saçağı görmeyi umduğun yerde budanmamış kamışlar vardır.

Beşik sepetinin ebadını hesapladım, sonra da çeşitli ölçülerde şeritler kestim. Bir tercüman aracılığıyla sepetin oval olacağını açıkladım. Üstteki genişlik için mavi şerit, alttaki için kırmızı şerit ve derinlik için de beyaz şerit... Bir hafta sonra sepet balkonumdaydı. Herbert ve ben oraya tırmandık. Türk usulü işte: İkimizin birden içine oturabileceği kadar büyüktü.

Sonunda beşiğimi "biraz mahir usullerle" (Öğrencilerden biri hep öyle söylüyor) aldım. Oğlanların kitabî ifadeler seçip de her şeyde bunları kullanmaları çok komik. Eskilerinin, ona verdiğim günden beri Asturah'ın kuşak kesesinden dışarı çıkmamış olduklarını farz ederek, şeritlerimi yeniden hazırladım. Bu kuşakları görmelisin! Buranın yerlileri mavi, kahverengi ve kırmızı yollu Acem desenli, kare kesilmiş bir yün bezi alıyorlar, onu köşesinden katlıyorlar ve bir ucunu patates çuvalı pantolonlarına raptediyorlar. Sonra bu şeyi bellerinin etrafına sarıyorlar, sarıyorlar ve diğer ucu da içine sokuşturuyorlar. Kuşak bayağı büyük oluyor. Bunun katları içine şaşılacak sayıda şey koyarlar; hançer, içinde tayın, peynir ve zeytin olan bir torba, kalem ve mürekkep koyulan pirinçten küçük bir düzenek. Böyle bir soğuk, bir sıcak esen bir ülkede bu tür bir kuşağa gerçekten ihtiyaç var çünkü hem karnı sıcak tutuyor hem de bağırsak sorunlarını engelliyor. Elbette pahalı Jaeger (ç.n. *özel bir yün kumaş*) kolera kuşaklarıyla araları iyi değil.

Bu kez şeritlerimi Sokrates'e verip pazardaki tenekeciye gönderdim. Bana ölçülerime göre tenekeden bir şey yaptı: Bebeğin banyo teknesi. Ardından banyo teknesini, bunu içine alacak bir sepet yapması için Fellah'a gönderdim; bu, yakında yapacağımızı düşündüğüm uzun bir yolculuk sırasında onu koruyacak "teneke çanak"la aynı şekle sahipti. Böylece çulha, tekne ve sepetin semerin bir tarafına nasıl bağlanacağını muhayyilesinde canlandırabildi. Bu insanlar

için yolculuk bir yere at sırtında gitmek demek. Haziran ayında Marsilya'ya yola çıktığımızda, banyo teknesini sepete, yastıkları, alt bezlerini ve şilteyi banyo teknesine koyup hepsini dün satın aldığım Türk usulü beşik şalıyla örteceğim ve büyük bir bezle bağlayacağım. Beşik şalı yaklaşık iki metre kare, kaba yün kumaştan yapılma. Müsaade edersen, cart kırmızı ve yeşil ekose desenli. Bir bebek için nefis bir şey değil mi? Şalın ortasında, bir taraftan yaklaşık bir metre, yuvarlak düğme ilikleri var. Bir yeşil, bir kırmızı işlenmiş. Yerli bir anne, bu ilikleri içindeki bebeği serin havadan korumak amacıyla beşikte kullandığı kutumsu şeyin bir ucunda duran küçük kancalara geçirir. Beşiğe bebekle birlikte mikroplar da sızar. Sakın kaygılanma, beşik şalımı iyice temizleyecek ve banyo teknesi ve yatak ve de yatak takımlarından yapacağım bohçanın dış örtüsü olarak kullanacağım. O yolculuk için dikkatle plan yapmalıyım. Bunu yapmak gerek çünkü Marsilya'ya giden iyi bir gemi bulmak için Mısır'a gideceğiz; bu da on iki gün sürüyor. Pamuklular pek yaygın. Bir sürü aldım ve bir adama dev bir keman yayına benzeyen tel gerilmiş bir enstrümanla tüy tüy attırdım. İlk rüzgarsız günde hepsini bir çarşafa koydum, bir gün güneş ışığı görsün diye bir tenis kortuna yaydım. Buradaki güneş ışığı bana Nice'i hatırlatıyor.

Pazardan beyaz dokumadan, pike gibi bir şeyler satın aldım. Yıkayıp ütüledim, sepetin altından birazcık daha büyüklükte iki oval parça kestim; iki oval parçayı yaklaşık on iki-on üç santim genişlikte bir kurdeleyle bitiştirdim, içini pamukla doldurdum... karşınızda sevimli küçük bir şilte! Buna kolejde sahip olduğum iki minnacık yastığı da ekledim mi, tamamdır. Evden ayrılmadan önce yeni bir yastık kılıfı takımı da aldım. Uygun kumaşı bulup bir çift battaniye yaptıktan sonra beşiğim hazır olacak. Hollanda Kraliçesinin bebeği geldiğinde bundan iyisini bulamaz.

Christie Baba ve Christie Ana'da gülmekteyiz. Bir gece yemekte tavuk vardı ve şans eseri pek herkese yetecek kadar

büyük değildi. Christie Baba sızlanıyor ve dalga geçiyordu ve biz kısa süre içinde bunu unuttuk, gitti. Ama Baba unutmadı. Pazara gitti ve yüz tavuk satın aldığını bağırarak döndü eve. Oğlanlar harıl harıl bir kalem yapmaya çalışıyorlardı, bir koşu gittiler! Tavuklar o öğleden sonra geldi ve Baba onlara göz-kulak olacak iki çocuğa kuralları anlattı. Tavukların okula hiçbir maliyet yüklemeyeceğini söyledi. Onları İç Savaş maaşından besliyordu. Tavukların fotoğrafı çekildi. Dr. Christie fotoğraflardan çok sayıda bastırdı ve Amerika'ya gönderdi. Her fotoğrafın arkasına şunları yazdı: "Tarsus'un yumurta işçileri." Hepimizi bir gülme tuttu. Fotoğraflar ve Baba'nın yazısı koleje tavuk ve fotoğraf ve posta masraflarından çok daha fazla hibe para getirdi. Tipik! Ne kadar sevimli bir adam. Carnegie'ye [ç.n. (1835-1919) Amerikalı bir sanayici ve hayırsever] benziyor. Carnegie'nin talihi onda olsaydı, ona Noel Baba demek zorunda kalırdık.

Bu, güzel bir hayat. Kuyrukyağını eriterek kötü lezzette yağ elde edebiliyoruz; ekmek için hiç tereyağımız yok, fakat kaseler dolusu susuzluk-giderici ayranımız ve rulo rulo sığır kaymağımız var. Pirinç az pişmiş olabilir ve ekmek hafif mayhoş olabilir fakat öğrencilerin yemeğinin hazırlandığı mutfağa hemen her gün gönderebilir ve karşılığında bir tabak iri öğütülmüş buğdaydan yapılma bulgur alabilirim. Pişirilmiş veya çiğ, bal gibi tatlı incirlerimiz ve çok şükür ki, portakallarımız var. Bir "inançtan" suçluyum. Bu altın portakallardan kilolarca yiyorum, günde yaklaşık on dört tane. Türkiye'de yaşamın sınırlarını pek çok yolla hissedebiliyorum, fakat onları zamanla bırakana kadar, hâlâ haki renkli binici şeylerimi giyebilir, Meksika eyerime kurulabilir ve günbatımında, kulaklarımda çakal ulumaları ve müezzinlerin ezanı, Kilikya Ovası'nda rüzgar gibi at sürebilirim. Telafi yasası bir gerçek, anneciğim; şunu söylemeden geçemeyeceğim, misyonerler için üzülme e'mi?

TARSUS CİVARINDA GEZİNTİ

4 Nisan 1909.

Sevgili Anneciğim:

Sana, bir kızın annesine verebileceği en büyük haberi söylediğimden beri yazmadım ve sonra o kadar meşguldüm ki aylardır mektuplarında tekrarladığın sorulara cevap veremedim: Tarsus neye benziyor? İnsanları nasıl ve okul çocukları nasıl? Sen ve Herbert o Tanrı'nın unuttuğu ülkede ne yapıyorsunuz? Yazmayı ihmal etmemin nedeni tam da bu: Tarsus hakkında her şeyi öğrenmeye ve insanlarla çocukları tanımaya çalışmaktayız. Bir de bunu atlarla yapmak gerekiyor. Bilirsin atla gezmeyi ne kadar severiz fakat bunun ne demek olduğunu burada öğrendik. Ne gezinti, karşılaştığın herkesin seni görmekten usandığı bir parkta yaptığın kibar bir öğleden sonrası çay gezintisine benziyor ne de park, senin o insanları görmekten usandığın parka benziyor. Geleneksel kent halkı kafesteki bir kuşa veya bir hayvana bakıp da zavallıcığa acıdığında, bu, sadece idrak ve hayal gücü eksikliğinin bir başka işaretidir. Çaylarım, balolarım ve giysilerimle, evde çok mutluydum: fakat kanaryam da öyleydi. Hiçbirimiz daha iyisini bilmiyorduk çünkü sadece hapishanemizi biliyorduk.

Her gün, yağmur, çamur demeden, Tarsus'un her yerini dolaşıyoruz. Eskiye ait çok az şey var. Geçtiğimiz Ağustos ayında Mersin'e vardığımız andan sonraki bir saat veya tenis sabahları hariç, bir de pazara yaptığımız seyrek ziyaretler hariç, dışarıda hep at üstündeyiz. Kenti ve çevreyi inceledik ve Ovadaki yolları her yönde denedik. Herbert'ın Idaho'daki vaizliği, rahatsız aygır gezintilerine rağmen zevk veriyordu ona ve ben bunu destekliyorum.

Atları idare etmek insanları idare etmek için eğitimdir. Bir öğretmen için kuvvetli atlara binmekten daha iyi hiçbir şey yoktur dünyada. Geçen gün Henri Imer'in satın almayı düşündüğü yeni bir atı çıkarttık. Onu, atın ilk kez bir kasabaya indiğini ifade eden bir köylüden edindik. Bu doğruymuş! Çünkü her küçük şeyden ürktü. İlk ben denedim ve onu kalabalık sokaklardan ve pazarlardan geçirmek çok eğlenceliydi. Bakır ve teneke pazarındaki gürültü onu vahşileştirdi. Fakat idare etmeyi başardım: çünkü Türk dizginleri işi çok kolaylaştırıyor. Kasap tezgahlarından hiç hoşlanmadı. Bu da öfkeli kasaba verdiğim on kuruşa mal oldu bana. Fakat dosdoğru sürerek ve yeni kesilmiş etler arasında burnunu okşayarak onunla başa çıktım. Yayalar için tehlike yoktu. Türkiye'de insanlar eskiden develeri, atları ve sığırları "gayet lakayt" sürerlermiş. Yayalar yoldan çekilmeyi iyi biliyorlar.

Eve dönüşte huysuz hayvanı Herbert deniyordu. "Üçüncü derece" dediğimiz bir su çarkına götürdük. Bu bizim son numaramız: bir köy atını eğitmek. Su çarkı yola neredeyse dik açıyla durur. Küçük kovaları suya dalar ve aldığı suyu yaklaşık üç metre yukarıdaki bir sulama kanalına boşaltır. Çarkın göbeği gıcırdar ve kovaları, suya düşerken çıkarttığı pat sesi ve çıkarken çıkarttığı anafor sesiyle birlikte gacır-gucur gürültü yapar. Yolun bir yanında dar bir ırmak, diğer yanında duvar var. Duvarın üstünden, çevresi asmayla sarılmış bir ağacın dalları sarkıyor. Bir tür alçak köprü.

Korkmuş hayvanın boynunu eğen Herbert biraz sıkıntı çekti. Hayvanın akarsuya düşmeye niyeti olmadığını biliyorduk. Atlar düşmez. Ancak at çarkı geçmeyi reddetti. Her defasında Pony ve beni yoldan aşağı birkaç metre itti. Sonunda Herbert kırbacını kaybetti. Suya düştü. Herbert'sa rahat görünüyordu.

Fakat bilirsin Anne, huyum gereği bir atın adamıma üstün geldiğini görmeye dayanamam. Herbert'a benim kırbacımı verdim. Tekrar denedi ve geçti. O çarkı ilk keşfettiğimiz uzun zaman önce "üçüncü derece"yi alan Pony kolayca geçti.

Tüh ki, at sırtındaki günlerim önümüzdeki yaza kadar bitti.

Öbür gün denize ikinci bir gezinti yaptık; bu kez bir faytonla. Sokrates arabadaydı ve Herbert atıyla önden gitmedi ve bana eşlik etti.

Yolun yarısında atları sulamak ve yumurta satın almayı denemek için bir çiftlikte durduk. Her çiftçinin yarım düzine köpeği var ve köpekler insanlara hırlıyor. Müslüman efendilerinin sizden nefret ettiği gibi onlar da sizden nefret ediyor. Çiftlik sahibi köpekleri kovaladıktan sonra alışılmadık bir dostluk göstererek bizi şaşırttı. Yumurta istedik. Olmadığını söyledi. Bunun yalancıktan olduğunu biliyorduk: dolayısıyla biraz daha bastırdık. Sonunda, hepsini Bilmem Kim Paşaya vermek üzere kasabaya götürmesi gerektiğinden dolayı satamayacağını söyleyerek içi yumurta dolu bir sepet getirdi bize. Ayrılırken eline biraz bozukluk sıkıştırdık. Almak istemedi! Sokrates de bunun üzerine çocuğu olduğu apaçık küçük bir kıza verdi. Adam batıl itikat nedeniyle bizden doğrudan para almaktan çekinmişti.

İleride, ölü bir ağaç çok eskiden kalma tipik bir şark kuyusunun duvarı üstüne yaslanmıştı. Arabamızı bir an durdurduğumuzda, sallanan bir taşın üstüne hareketsizce tünemiş bir baykuş gördük. Tekrar yola düştük; baykuş, mo-

dem zamanların sorgulayıcı enerjisine muhteşem bir ilgisizlikle yaklaşan unutulmuş bir yüzyılın ruhu gibi, başıyla yavaşça bizi izledi. Bir yaban kazı sürüsü, yok, yok, bütün kaz milleti demem gerek, sanki kavimlere göre küçük gruplara ayrılmış ve aynı yöne bakmalarına rağmen bizden hiç rahatsız olmamış bir halde sessizce duruyordu. Aynı devletteki farklı illerden, askeri hat halinde dizilmiş ve emir bekleyen adamlara benziyorlardı. Herbert ve Sokrates homurdandılar çünkü yanlarında silahları yoktu. Ben, böylesine mükemmel birliğin sırf bizi eğlendirmek için bozulmak zorunda kalmadığına sevindim.

Denize vardığımızda yaşlı gri at kumda yuvarlanmak istedi yine. Kumu gördüğü son seferde sırtında ben varken yuvarlanmak istemişti. Sokrates atları salıverdi ve kısa süre sonra yemek zamanı geldi. Kilimlerin üstüne kurulduk ve azığımızı açtık. Termosta çayımız ve Pazar gecesinden kalma soğuk hindimiz vardı. Yemeğimiz bitince Herbert ve ben kumsalda uzun bir yürüyüş yaptık. Güneş ışığının hızla geçen alçak bulutlarla bazen kesildiği rüzgarlı bir gündü. İlerimizde, karman çorman düz damlardan ve ince minarelerden oluşan kavisli bir çizgi gibi görünen Mersin kasabası vardı. Bir buçuk kilometre açıkta yarım düzine gemi süzülüyordu ve biz biliyorduk ki, Mersin'de bizim için posta olmalıydı.

Kamp yaptığımız yere döndükten sonra, arkada Yeni Anayasadan bu yana terk edilmiş durumdaki derme çatma bir yapı gördük. Burası bir Can Kurtarma Gözcüsü olmayan gözcü istasyonuydu eskiden ve biz, yegane görevi kaçmak için sahil şeridinin bu kısmını seçen Ermenileri gözlemek olan bir gözcünün yerinde olmalıydık şu anda. Buradan bir gemiye ulaşmak ve Türkiye'den tamamen kaçmak nispeten kolaydı. Bu kaçışlarda maceranın yanında romantik bir yan da vardı. Genç bir Ermeni Amerika'ya gitmenin yolunu bulmuş ve orada büyük para kazanmış. Bu Kilikya

Ovası'nda, geride onu bekleyen bir kız bırakmış. Adam geri gelip kızı alacak kadar para biriktirmiş. Arkadaşları kızı gizlice gemiye sokmuşlar, bir misyonerin yardımı istenmiş ve denizde bir nikah yapılmış. Gelin ve damat, sonsuza kadar mutlu yaşamak üzere New York'a veya Chicago'ya gitmişler. Anlayacağın, delikanlı Amerikan vatandaşı olmuştu. Eğer Türk topraklarına inmiş olsaydı yeni vatandaşlığı yitirmiş olurdu. Bu yüzden gelin evlenmek için gemiye çıkmalıydı. Gözcü evi bu tür birçok nikahı engellemiş olmalı: çünkü tam da Mersin'e uzanan sahili kontrol eden yerde inşa edilmiş.

Eve dönüş yolunda büyük bir siyah duman gördük. Bu, bazı insanların eğlence olsun diye yabani domuzu bataklıklara sürdüğü anlamına geliyordu. "Çalılara vursunlar" diye köylüleri tutarsın, kamışlıkta ateşler yakarsın ve sonra da sabırla beklersin. Eğer "çalı vurucular"ın sen kargını veya silahını hazırlamadan önce saplamaz veya vurmazlarsa bu işin bir ödülü olacağı kesindir. Mersin'deki Britanya Konsolosluğunu son ziyaret ettiğimizde, Doughty-Wylie'ler bizi domuz çevirmeye davet etmişlerdi. Yedekteki birkaç yerli "çalı vurucu" ile, titiz hazırlıklar yapıldıktan sonra, günün en iyi atışı tam da bu şekilde zayi olmuştu. "Çalı vurucular," görevlerinin atışları ıskalamak ve de sadece çalılara vurmak olduğunu unutmuşlardı.

Yağmur başladı. Fakat umursamadık. Eğimli bir yağmurdu ve şansımıza arabanın arkasına çarpıyordu. Kilimlerimiz ve paltolarımız vardı: yani yağmur eğlencenin devamı gibi olmuştu. Denizden topladığımız odun parçalarını korumaya çalışıyorduk; iki-üç büyük ateş yakmaya yetecek kadar toplamıştık. O akşam, odunları yaktık, fakat yalnızca hayal kırıklığı oldu. Muhteşem renklerde bir alev elde edemedik. Bu bir başka batıl itikat mı?

Herbert Tarsus hakkında, uzun zamandır bahsettiği, fakat bir türlü elinin varmadığı mektubu yazarken, büyük ih-

timalle pazarlardan bahsedecektir. Fakat ben şimdi ondan önce davranacağım. Niye olmasın? Atımı terk etmek zorunda kaldığım için beni oyalayacak bir tek daktilo kaldı. Her neyse, Herbert Tarsus'tan bahsetmeden önce ben Tarsus hakkındaki bilgilere başlayayım. Çünkü ben hâlâ Herbert'ın Kutsal Topraklar'a yaptığı yolculuktaki mektubunu görmeyi bekliyorum.[1]

Pazarlarda sadece birkaç kadın olur. Hiçbiri satışla meşgul olmaz. Türk kadınları asla gitmez. Nadiren Ermeni ve Fellah kadınların bir şeyler aldığı görülür. Herbert için Noel hediyeleri alma zamanı geldiğinde, alışverişi üst sınıf öğrencilerimden biriyle yaptım. Pazarlara gitmek bana çok iyi geliyor. Yabancı kadınlar, yerel insanların idrâklerinin tamamen dışında, farklı bir insan türüdür. Bana sanki Mars'tan düşmüşüm gibi bakıyorlar. Beni, kendi kadınlarına benzeyen ama bir ruhu olmayan, cinsiyetsiz bir varlık olarak gördüklerini sanıyorum. Türkiye'deki erkeklerin, bilirsin, ruhlarında kuytu bir köşe var. Herbert ve ben Tarsus'ta gezerken acayip eğleniyoruz.

Fakat sana Noel alışverişimi anlatıyordum. Benim üst sınıf öğrencilerimden Harutun'u altı-yedi kere çarşıya götürdüm. Bir dükkana gidip de istediğin bir şeyi seçip sonra fiyatını sorup da eve gönderemezsin. Yok öyle! Gidersin, bambaşka şeylere bakıyormuş ve gerçekten istediğin şeyi tamamen şans eseri görmüşsün gibi yaparsın. Hatta bunu satıcıya belirtmezsin bile. Senin İngilizce konuşan oğlana, "Dükkanın tam karşı köşesindeki şu küçük pirinç kaseyi görüyor musun? Ona bunun için sekiz kuruş vereceğim" dersin sadece. Oğlan, "Evet Bayan Gibbons," diye karşılık verir ve sen, satıcının hiç almayı düşünmediğin bir başka

1. Yedi yıldan fazla zaman geçti; ne Tarsus mektubu ne de Kutsal Topraklar mektubu hâlâ yazılmadı. Hayatımız, büyük ve değişken bir piyesin ortasında, o kadar hızlı akıyor ki, her olay bayağı zaman ve enerji gerektiriyor.

şeyi alman için ısrar ettiği için burnunu biraz daha yukarı kaldırırsın. Kendini haşmetli bir havaya sokarsın, başını biraz arkaya atarsın, elini kraliçeler gibi yandan yandan sallarsın, dilini hafifçe şaklatırsın, belki iyi bir Türkçe ile "Yok" dersin ve ardından kayıtsızca çıkıp gidersin; arkandan da oğlan.. Ertesi gün Harutun bir başka çocuğu senin pirinç kaseyi, eğer sen onu kendin almaya kalksaydın ödemiş olacağın fiyatın bir çeyreğine almaya gönderir. İşte Şark'ta alışveriş böyle yapılır. Bu şekilde, Herbert'a, yanında götürmesi için güzel bir bakır tabla ve tuhaf bir sürahimsi şey aldım. Sahibinin pek değerini bilmediği iki sikke buldum ve bunlardan bir çift kol düğmesi yaptırdım. Yaklaşık üç santim derinlikte ve bir buçuk santim çapında, son derece sevimli küçük oymalı kulpu olan ufak gümüş kupa hepsinin içinde en iyi şeydi. Onu masamızın üstünde kalemlik olarak kullanıyoruz. Bir deve kervanını izledim ve bir sürü dalavereden sonra birkaç deve çanına sahip oldum. Bu bize özellikle ilginç geliyor çünkü doğrudan devenin boynundan aldım onları. Bu, Engadine'deki, sahibinin peşinden dağ evine dönen sevimli bir ineği takip edip boynundaki çanı satın aldığım atkuyruklu günlerimi hatırlattı bana.

Tarsus çarşıları kozmopolit. Oralarda dirsekleri birbirlerine sürtünen bir düzine ırka rastlayabilirsin. Çoğunluğu teşkil edenler Türkler, Arap Fellahlar, Ermeniler ve Rumlardır. Adeta dört dilli bir Babil. Ayrıca Rusça, Farsça, Hindu ve İtalyanca da duyulur. Biz Mersin'de Fransızca'yla idare ediyoruz, fakat Tarsus'ta pek konuşulmuyor. Irklar arası işlerde Türk dili egemen. Ermeniler bu dili kullanmak zorundalar. Eğitimli Ermeniler ulusal kimliklerinin, kilise ve dil olmak üzere ayakta kalan iki öğesini cesurca korumaya çalışıyorlar. Fakat ortalama Ermeni'nin anadili tuhaf bir biçimde Türkçe. Buradaki Rumların üstünde Yunanca'nın güçlü bir egemenliği var. Nasıl ki Kanada'da Fran-

sızca direşken bir egemenliğe sahipse, öyle bir şey. Fellahlar Arapça'nın bir türünü konuşuyorlar fakat kendilerini anlayıp anlamadıklarını umursamayacak kadar cahiller. Birkaç hafta önce Jeanne Imer ve ben öğrencilerden birinin eşliğinde bir Fellah köyünden geçiyorduk. Ansızın küçük bir oğlan çocuğu yola fırladı. Atımın yularını tutarak, yüzünde sevimli bir gülücükle bana baktı ve İngilizce olarak "Nerelisiniz? Amerikalı mısınız?" diye sordu. Şaşkınlığımı düşünebiliyor musun? Kasabanın kenar mahallelerinden birinde kendi dilimi duymak çok hoşuma gitti. Elimi mantomun cebine soktum, bir portakal çıkarttım ve küçük afacana verdim. Son derece kibar bir biçimde "Teşekkür ederim" dedi. Sonradan öğrendim ki, Tarsus'ta bu insanların yaşadığı bir mahallede bir misyon okulu varmış. Belli ki çocuk orada öğrenciydi. Fakat benim bir Amerikalı olduğumu bir bakışta keşfetmesi şirin değil mi?

Bugün odalara ekstra bir temizlik yapıyorum ve bana yardımcı olan iki oğlan var. Biri halılarımdan üçünü yıkıyor. Küçük Kuzin Myers'in eskiden söylediği gibi, "baldırı çıplak." Islak, sabunlu halıların üstünde sıçrayıp duruyor; sonra bir kriket sopasına benzeyen büyük bir değnekle dövüyor. Senin ya da benim mutlaka aşırmamız gereken bu yöntemle halılar tam olarak temizleniyor. Oğlanlar birbirleriyle Ermenice konuşmaya çabalıyorlar. Bayağı çabalıyorlar. Fakat Türkçe'ye düşmekten kendilerini alamıyorlar. Çünkü Türkiye'nin bu bölgesinde, anadilleri, bağımlılıklarının bir simgesi olarak, zalimlerinin dili.

Görgülü ve eğitimli Ermeniler dillerini son derece yürekten koruyorlar. Türklerin engellemelerine rağmen ulusal birliği korumak için umutsuz bir girişim söz konusu. Ermenilerin girişimcilik ve para kazanma konusunda doğal yetenekleri var, fakat zalimlerce o denli engellenmişler ki en cesur yürekler bile pes etmiş ve arzular tümüyle felç olmuş halde. Ermeni'ye dürüst bir ortam sağlanması halinde mut-

laka başarılı olur. Adeta doğuştan tacirdir. Bu keyfiyet, girişiminin kendi akışına bırakıldığı bir başka ülkede daha net görülebilir.

Yakın bir zamanda Adana'da kibar bir delikanlıyla tanıştık. Adana'daki misyon okulunda eğitim gören küçük kız kardeşini görmeye eve gelmişti. Sadece altı yıldır Amerika'daymış, fakat bir şekerleme satıcısı olarak kazandığı çok parayla, tamamen Amerikalılaşmış olarak geri dönmüş. Hep başarılı olan genç Amerikan işbilirlerimize iyi bir örnek. Onunla tanışmak bize iyi geldi çünkü vatanın kokusunu getirmiş oldu. Yaşlı arkadaşlarının arasından böyle bir adamın çıkması ciddi bir memnuniyetsizlik yaratıyor çünkü kuzenlerinin ve erkek kardeşlerinin bir ömür boyu elde ettiklerinden fazla para kazanmış bu kısa sürede. Ermeni oğlanların öğretmenlerinin bir sorunu var. Onları Amerika'ya gitmeye teşvik etmek için mi eğitecekler? Okulların amacı bu insanlara kendi ülkelerinde daha iyi bir yaşam elde etmelerine yardımcı olmak değil midir? Onları, hayatlarını kendi ülkelerinin insanlarının iyiliğine adamaları için hazırlamayacaksa zeki oğlanları niye eğitir? Yine, Ermenistan'ın Türk egemenliği altında olduğu sürece, eğitimli Ermeni'nin yükselme şansının olmadığını ileri süren argümana ne cevap verebilirsin? Çocukların bir diploma almalarının dışında gerçekten hiçbir şansları yok. Mutsuzluk ve tehlike için eğitiliyorlar. Okullarımızda yıllar harcadıktan sonra, Amerikan eğitiminin onları Amerikan şartlarına hazırladığı ve Türkiye şartlarına uyumsuz hale getirdiği gerçeğine gözlerimizi kapayamayız. Daha da önemlisi, biz onlara bir başka bireysel yaşam tarzının yanı sıra bir başka ulusal yaşam tarzını öğrettikten sonra, Türkler arasında mimli insanlar haline geliyorlar ve bir katliam geldiğinde ilk kesilecekler onlar oluyorlar. Herbert ve ben bu konuda hayli endişeliyiz. Anayasanın müjdelediği özgürlüğe rağmen, Ermenilerin Genç Türklerle, yaşlı Türklerle olduk-

rından daha güvende olduklarına inanmak için fazlasıyla iyimser olmak gerekiyor.

Bayram, bir tür festival, şölen, ziyafet demek. Her dini oruç sonrası, bayram. Doyasıya yemek, kadın ve çocukların monoton yaşantılarına biraz zevk katmak için bir fırsat. Son bayram boyunca, deve pazarı alanında, sevimli bir "atlı karınca" ve her biri normal kilolarda dört çocuğu taşıyacak büyüklükte tahta kabinler asılı bir dönme dolap vardı. Parlak kahverengi yüzlü bir köylü paraları topluyor ve atlı karıncayla dönme dolabı çeviren iki adamı idare ediyordu. Bize doğru seğirtti ve büyük bir gururla, "Amerika'da bunun gibi bir şey var mı?" diye sordu.

Pazar sabahı, sınıflar dershanelerinde ders gördüler ve ardından son egzersizler için toplanma odasında bir araya geldiler. Egzersizler Türkçe olduğu için Herbert ve ben çağrıldığımızı düşünmedik. Böylece yürüyüş için sıvıştık: Bunun bir kabahat olduğunu biliyorum Anne, hele de bu güzel insanlara karşı.. Misyonerlerin, Herbert ve benim şimdiye kadar rastladığımız her şeyden farklı bir biçimde Sebt'e (ç.n. *Yahudi ve Hıristiyanlarda kutsal dinlenme günü*) sadakat gibi bağnaz inançları vardır. Kuşkusuz çocuklara hiçbir şey söylemiyoruz. Fakat Amerikan yaşamının misyonerlik ilkelerine paralel gittiğini düşünüp düşünmediklerini merak da ediyoruz. Oğlanlara sigara içmenin günah olduğu öğretiliyor. Bu sadece bir örnek. Pazarları, öğleden sonrası ayini için Ermeni Protestan Kilisesine gitmeleri dışında kolej arazisini terk etmelerine izin yoktur. Gezinti de tabudur. Bu hususta sen ne düşünüyorsun? Biz sigaradan kolaylıkla vazgeçiyoruz. Çocuklara örnek olmak gerek; bakış açısının mantığının farkındayız. Fakat bu muhteşem günlerde bağlasan evde duramıyoruz.

Daima aynı Pazar sabahı yürüyüşünü yapıyoruz. Kolej arazilerinin çevresinde dönüyor ve altında Cleopatra'nın kalesinin veya Sar-danapalus'un lahdinin bulunduğu düşü-

nülen bir dağa tırmanıyoruz. Oradan oğlanların şarkılarını duyuyoruz. Hepsi de mükemmel şarkıcılar ve biz, o bildik ilahi ezgilerini dinlemeyi seviyoruz. Geçen Pazar aynı saatlerde bir Müslüman düğünü kutlanıyordu. Parlak renkli ceketler ve omuz atkıları içindeki erkekler, düğünün yapılmakta olduğu eve doğru gidiyorlardı: diğerleri de kapının yakınlarında kümelenmişlerdi. Yerli bir orkestra çalıyordu. Zurnalar, iki telli gitarlar ve davullar yeri göğü inletiyordu. Bir de minör perdeden hiç ayrılmadıklarını söyleyeyim de çıkarttıkları sesi tasavvur et artık. Düz damda sessizce duran bir grup peçeli kadın, acınacak bir şekilde tıkış tıkıştı. Vahşi müziğin bir Moody ve Sankey ilahisiyle bileşiminin tarifi mümkün değildi.

Tepeden Mersin yoluna kadar olan açık alanı geçerek, açlıklarını gidermek için otlamaya çalışan kötü beslenmiş sığırları görüyoruz. Bazen buraya ölmeye getirilmiş hasta veya yaşlı bir at oluyor. Her yerde hayvanlara yönelik iğrenç gaddarlıklar olmasına rağmen Şarklılar tuhaftır ki hayvanları öldürmezler. Hayvanların, onların ihmal ve gaddarlıklarından çektiği acıya son vermezler. Bu çarpık şefkat, bitkin düşmüş hasta hamallar için acı sınırının ötesine geçmek demek oluyor. Bir hayvan yol kenarına çöküp de sahibinin onu artık kırbaçlayıp mahmuzlaması işe yaramıyorsa, oracıkta bırakılır. Atla gezerken sık sık bir deve veya bir atın cesedini görüyoruz. Ürken hayvanımızla uğraşmaktan, ayrıca burun deliklerini incitmekten kaçınmak istememize rağmen karşı tarafa geçmek zorundayız. Çünkü leş genellikle yolun sağında oluyor ve biz arazilerde dolambaçlı yoldan gidemeyiz. Biz yaklaştığımızda çakallar kanlı ağızlarıyla saklanarak ulumaya başlıyor; biz de korkudan titriyoruz.

Kasabadan Mersin yoluna inerken St. Paul kapısı denen ilginç bir kemerin altından geçiyoruz. Burası eski duvarlı kentin kapılarından biri, fakat Roma mı, Bizans mı yoksa

Arap kökenli mi, söylemek imkansız. Tarsus'ta ve Tarsus çevresinde sayısız arkeolojik kalıntı var. Fakat o denli tahrip edilmişler ve o denli kötü restore edilmişler ki orijinal yapı hakkında hiçbir fikir yürütemiyorsun. Yerliler, Mersin kapısının Arap Geceleri'nin kahramanı Harun El Reşit tarafından inşa edildiğini beyan ediyorlar. Harun'un duvarları bu noktayı geçmemiş ve kent daha öteye taşmamış. Kapının birkaç metre dışında kalan bir Fellah köyündeyiz. Kamış kulübelerin ikisi arasında, oval biçim verilmiş, dışı güneşle, içi de saman ateşiyle ısıtılan çamurdan bir ocak var. Biz geçerken kadınların hep ekmek yaptıklarını görüyoruz. Her şey gözlerimizin önünde olup bitiyor. Buğday dövülüp saplarından ayıklanıyor ve elekten geçiriliyor ve bir taş havanda demir veya bakırdan dev bir tokmakla öğütülüyor. Kalın un suyla karıştırılıyor ve elim büyüklüğünde kalıplar halinde yoğruluyor. Sonra, onları bir tahta üzerinde kolunu oklava gibi kullanarak çarçabuk yassılaştıran yaşlı bir kocakarıya veriliyor. Yassı hamurlar değneklerle ocağa yerleştiriliyor. İki veya üç dakika içinde ekmeğiniz hazır. Somun şeklinde değiller. Yaklaşık yirmi santim çapında bir gözlemeyi veya bir gözlemeden daha ince bir şeyi gözünün önüne getir... İşte Fellah ekmeği böyle bir şey. Enfes ambalaj kağıdı. Elde hiç incir yaprağı kalmadığında, köylüler sana ekmeğe sarılmış tereyağı ve peynir veriyorlar.

Tarsus'un ortasından ve çevresinden bir düzine koluyla Sidnus (Tarsus) Çayı geçiyor; bu kollar, değirmen kanalları, insanlar ve hayvanların su içtikleri oluklar, insan, hayvan, araba ve çamaşırlar için yıkama yerleri ve sulama arkları olarak hizmet veriyor. Bol miktarda su var ve son derece hızlı akıyor. Tarsus tesislerle dolu: pamuk, susam, un değirmenleri ve bıçkıhaneler. Hem çekirdek ayıklama hem de dokuma açısından en büyük pamuk değirmenlerinden biri Mersin yolu üzerinde. Değirmenlerdeki su kaplumbağalarını izlemek ve rahatsız etmek için burada duruyoruz.

(Eski günlerdeki) New England'ta fotoğraf çektiren bir aile gibi çayın kenarına sanki yaş sırasına göre diziliyorlar. Çekingen olanları bizi görünce suya atlıyor. Ancak çoğu hiç kıpırdamadan duruyor. Fikrimiz hepsinin "toz olmasını" sağlamak. Şekerpancarları fırlatıyoruz onlara ve çocuk ruhlu Herbert, su yüzeyinde sadece saklandıkları yeri belli eden çirkin pençeleri kalana kadar tatmin olmuyor. Açıkta bir kafa bile kalmıyor, çünkü Herbert beysbol günlerinde gibi ve şekerpancarları bayağı ağır. Değirmenin arkasında genişleyen suda, balçık kümeleri olmadıklarını gösterircesine kıpırdayan, kahverengi-siyah şekilsiz çıkıntılar görüyoruz. Akarsuyun kenarında iptidai bir at arabası duruyor ve sırığında bir çift hayvan bağlı. Bu çıkıntılar arabaya ait sığırlar. Hantal hantal yürüyen hayvanlar ileri geri salınarak demiryoluna ziyadesiyle yüksek ve ağır pamuk balyaları taşıyor. Sahibi, onları ara sıra çözüyor ve biraz dinlenmeleri ve yıkanmaları için suya girmelerine izin veriyor. Öküzler de, orada gayet gamsız bir şekilde, sadece kafalarındaki suyu silkelemek için kulaklarını isteksizce çırparak gri çamurda yatıyorlar.

Gezintimiz pamuk fabrikasının yarım kilometre arkasındaki köprüde sona eriyor. Köprünün batısında, Adana-Mersin karayolu, Tarsus ve varoşlarının oluşturduğu uzun açıklıktan sonra bir kez daha büyük Kilikya Ovası'na giriyor. Bu köprünün üstündeki birçok çöküntü atlar ve develer için hep bir tehdit. Durum giderek de kötülüyor. Köprü üstünde aşırı bir trafik var, fakat kimse bir el atmayı düşünmüyor. Ta ki çökene kadar beklerler. Bu ülkenin düsturu, herkes kendisiyle ilgilenir. Ortak refah düşüncesi, ortak ruh yok. Herkes yalnızca kendisini doğrudan etkileyen ve yalnızca kendi menfaatine olduğuna inandığı şey için harekete geçer. Fakat hiç kimse şu anki menfaatten ötesini görmez. Yarına Allah kerim. Amerikan gazete ve dergilerinin aşırı methiyeler düzdüğünü gördüğümüz Genç Türk rejimi bunu

nasıl başaracak acaba? Farklı anlamda bir fedakarlık, inisiyatif, gelecek düşüncesi aşılanmadıkça, İslam'daki egemen sınıflar ıslah edilemez.

Her gün orada ne olduğunu görmek için pencereden dışarı bakıyoruz. Bu hiç de boş bir merak veya zaman kaybı değil; geleceğe bakmak için tahayyül edilecek, hafızaya kaydedilecek ve tıka basa doldurulacak o kadar çok şey var ki. Başları bağlı, avurtları çökmüş, zamanından önce ihtiyarlamış bir grup kadın, iki büklüm olmuş omuzlarında uzun yeşil veya tuğla rengi su şişeleriyle geçerler. Pejmürde siyah şalvarları, çorapsız ayakkabıları, boğazlarına kadar kapalı, canlı renkli bluzları ve tülbentten yaşmakları ile kadınlar... Yaşmaklarının bir ucunu dişleriyle tutarlar, ancak umutsuzca yorgun, sıkkın, mutsuz yüzlerinin yarısı görülebilir. Sadece çocuklar ve erkekler hep mutlu görünürler. Genç kız yüzlerine üzüntü ve zulmün çizgileri kalemle çizilmiş sanki. Fırınlarda bayır ve dağlarda büyüyen bir tür sakızlı çalının yeşil dalları yakılır; işte yarım düzine at bu acayip yükün ağırlığı altında ezilmektedir. Çalılar toplanır ve demet halinde bağlanır; ardından şikayet etmesini bilmeyen atların gıcırdayan semer küfelerine tıka basa doldurulur. At bu yapraklı yükün içinde görülmez olur. Geçen katar adeta hareket eden bir ormana benzer. Shakespeare'in Dunsinane'e taşınan Burnham akkayınları fikrini buradan aldığına neredeyse inanacağım.

Çocuk sesleri umutla bağırıyor: "Ma-dama." Bazen el ele tutuşmuş bir düzine çocuk görüyorum. Bazı kızların sırtlarında bezlerle bağlanmış ufacık bebeler var. Elimde lezzetli mühimmat pencereye yöneliyorum ve bu büyüleyici güzellikteki kızların geçen gün Mersin'den aldığım hurma, incir ve şeker stokumun peşinden koşacaklarından eminim.

Eğer sokaktan daha yüksek bir yerden bakarsan, kasaba boyunca, ot serili düz damlardan dağın eteklerine uzanan

bir ufuk çizgisini görürsün. Kubbeler, yanındaki minarelerle camilere işaret eder. Minareler uzun, narin ve uçları sivri. Koninin başladığı yerdeki kapı küçük demir tırabzanlı bir çıkıntıya açılır ve müezzin, müminleri namaza çağıran ezanı okurken burada yürür. Namaz saati gelince, camilerin her birinin önünde adamların yere kapandıklarını ve başka adamların da namaza hazırlık olarak kent çeşmelerinde ayaklarını yıkadıklarını bilirsin. Müezzinin evler üzerinde çınlayan sesi yumuşacık olsa da, ezanda "kafirlere" karşı beddua okunduğunu düşünmek hiç hoş değil.

İleride solda aziz Toros dağları yer alıyor. Uzayıp gidiyorlar ve biz onlara her gün yeni gözlerle bakıyoruz. Kahvaltıya inerken bu eski dostların rengine ve profiline bakmak için bir dakika duraklıyoruz. Namrun'a uzanan geçidi fark edebiliyor ve ay ışığı altında dururken, geçen sonbahar saat kulesinin çan sesleriyle Tarsus'a at sürdüğümüz o muhteşem geceyi hatırlıyoruz. Saat her saat çalar, sonra iki dakikalık bir sessizlikten sonra tekrar çalar.

Pencerelerden gördüklerimiz hakkında tam bir mektup yazılabilir. Ne yazarsam yazayım, dağlar, zirve.. develer mutlaka yer almalı. Onlar tüm manzaraların en iyisi. İlk develeri Smirni'de (İzmir), daha doğrusu Smirni'nin hemen dışında görmüştüm; amansız güneş ışığından kaçarak bir ağaç kümesinin altına sığınmışlardı. Yaşamımda hiç bu kadar çok deve görmemiştim. Durmak istedim, fakat Aziz Polycarp'ın mezarına doğru gidiyorduk ve karada birkaç saatimiz vardı. Şimdi develer kalbimde yer alıyor. Fakat yetmiyor! Sokağımız çarşıya giden yollardan biri. Çok fazla pamuk ve yünün nakledildiği sonbaharda, develer her sabah penceremin altından geçer. Saat altı sularında başlar. Katar, katar arkasına. Develer semerden semere bağlı halde tek sıra yürür.

Türkiye'ye gelene kadar bir hayvanat bahçesi dışında birkaç deve görmüştüm. Hatırladığım tek serbest olanı Pla-

ce Saint-Michel'e dadanmış dilencinin Paris'te sürdüğü devedir. İki deve birbirine hiç benzemez. Önümden geçen yüz devenin her biri bir diğerinden farkı, çok farklı. Develer insanlar kadar farklıdır. Koyu kahverengiden, sarımsı kahverengiye, sarımsı kahverengiden daha açık tonlara develer vardır. Renkler, kızıl ayakkabıları siyah ayakkabı fırçasıyla parlatınca elde edilenle tozlu bir duvarı badana ettiğinizde ortaya çıkan ton arasında değişir. Devenin geniş yastıklı ayağı yolculuğu son derece sessiz kılar. Devenin gözü kederli bakar. Mağrurdur; sanki Muhammet'in en sevdiği hayvan olduğunun bilincindeymiş gibi hayvanlar arasında aristokrasi beklentisi içindedir.

HAMLET VE FIRTINA BULUTLARININ TOPLANMASI

7 Nisan 1909

Sevgili Anneciğim:

Kolejde asla elde edemeyeceğin kadar çok bilgi var burada. Fakat şunu söyleyeyim ki anneciğim, Anna Bess'in ilk kez 1906'da sahneye koyduğu bir piyesin dekor komitesine beni de seçtiğine çok memnunum. Bryn Mawr'dan ayrıldığımdan beri "ileriki yıllarda yararlı olacağını" öğrendiğim şeyleri beklemekteydim. İlk defa bir şeye denk geldim. Çocuklar bir piyes oynamak istediklerinde onlara çadır bezlerinin nasıl bir araya getirileceğini gösterdim, çengelleri büyük dershanenin duvarına çaktım. Karakalemle bir dekor çizdim ve içini boyadım. Burada dekor yapmanın bir avantajı, boyanın yatakhanemizin bodrumundan daha hızlı kuruması.

Kostümleri oğlanlar prova yaparlarken dikerek zamandan kazandım. En akıl almaz prova türü buydu herhalde. Çünkü piyes Türkçe oynanacaktı, fakat Jeanne ve ben bir kelimesini bile anlamıyorduk. Bununla beraber sedirin köşesinde, kucak dolusu dikişlerimin yanında açık duran küçük kırmızı deri ciltli İngilizce Shakespeare'imle ben güya

temsili yönetiyordum. Bir iğneye, bir kitaba, oradan da oyuncuya bakıyordum. Jeanne, sedirin öbür yanında, Fransızca tercümeden izliyordu. Ben kralın paltosuna kürk koyarken Hamlet ve Ophelia etrafta koşuşturuyorlardı. Oğlanlar 'dur'dan falan anlamıyorlar. Çok da güçlü hafızaları var. Aralarından biri Herbert'ın Papalığın Yükselişi üzerine yaptığı konuşmayı hatırlayıp da sonradan bunu dönem sınavındaki bir soruya bir cevap olarak verdiğinde farkına vardık. Sabır ve sebatları neredeyse sınırsız. Asla yorulmuyorlar.

Jeanne ve ben, herkesi giydirmiş, perukalarını takmış, boyamış halde, oyuna sokmak üzere gece boyu sahnenin arkasındaydık. Elbiseler kadınlar üzerinde dikilmek zorunda kaldı. Oğlanlar o kadar havaya girmişlerdi ki gösteri başladığında elbiselerini düşünecek zamanları yoktu. Benim, Hamlet'in annesinin omuzlarına sıkıca bağlanmış, kırmızı Girit kilimim, gerçek bir saray mensubu oldu. (Oyuncular, üzerinde yürümeme talimi yapmışlardı. Şansıma, bunu provaların başlarında öğrendiler; Ophelia, gelecekteki kaynanasının önünden geçerken, Girit kilimi üzerinde yürüyor ve dershanenin sert zeminine "çöküyordu.") Taçlar ve perukalar yapışkan bantlarla tutturulmak zorundaydı. Ophelia, genç ve yaşına göre ince uzun bir oğlan olarak, ayaklarını benim saten dans pantuflamın içine sığdırma işkencesine katlanıyordu. Bu da ancak ona benim ipek çoraplarımı giydirdiğimde mümkün oluyordu. Örgü çorapları hem pantufla açısından hem de sahne performansı açısından çok kalındı. İki kriket oyunu kutusuyla desteklenen ve kilimlerle örtülen bir dershane sırası iyi bir taht oldu. Doktor Christie'nin vaiz kürsüsünün sahneye çakıldığını anladığında sahne yöneticisinin ödü patladı. Kürsünün üstünün çıkarılabildiğini keşfettim ve seyirciler arasında gerçek tiyatro seyretmiş olanların kürsünün kesinlikle bir suflör ku-

tusu olduğunu zannedeceğini söyleyerek oğlanları rahatlattım.

Öğrenci ve öğretmenlerden oluşan seyirciler, çocukların Tarsus'ta yaşayan aileleri ve Kaymakam, Ferik ve Müftü[2] gibi Müslüman ileri gelenleriyle artmıştı. Geldiklerine çok memnundular ve okulumuzu ve konukseverliğimizi övüyorlardı. Her sahnenin sonunda hararetle alkışlıyorlardı. Müftünün neredeyse otuz iki sapsarı dişi meydandaydı; Kaymakamsa, nefes darlığı çeken Ferik Paşa'yla göğsündeki Hamidiye madalyaları şıngırdayana kadar el sıkışıyordu.

Oğlanlara orada burada bir iş verme çabalarımız boşa çıkmıştı. Onlar hep neşeli işler yapmakta ısrar ediyorlardı. Seyirciler arasında onları canlı tutmak için badem şekerleri ve bardak bardak su dolaştırıyorduk. Ortam sıcak ve boğucuydu ve lambalardaki gazyağı azalıyordu. Birinci ve ikinci perdeler arasında, okul bandosu, hemen herkesin sevdiği parça olan ve eskiden Philadelphia'daki yaşlı Alman orkestra şefinin akşam yemeğinden önceki son valsten hemen sonra Country Club danslarında çaldığı marşı çaldı. Oğlanlar gençlik enerji ve coşkularını müziklerine kattılar. Muhterem Müftünün kulaklarına pamuk tıkamasından memnundum. İçeride çok insan vardı ve her kafadan bir ses çıkıyordu ve hava fırın gibiydi; dolayısıyla bandonun, boruları, trombonları, davulları ve zilleri hep birden gümbürdettiği sırada yukarıdaki yatakhanenin zemininin tepemize yıkılacağını düşünmedim değil.

Oyun devam ederken, seyircilerin uyanık kalmaları için badem şekerine veya müziğe ihtiyaç yoktu. Hamlet'in an-

2. Kaymakam sancağın sivil idaresinin, Ferik, askeri idaresinin ve Müftü de dini idaresinin başıdır. Sivil ve askeri idari sistem ve din Türk toplumunda iç içe girmiş temel faktörlerdir. Konstantiniyye Türkiye'deki her cemaat üzerinde doğrudan etkilidir.

nesinin kocası için işler kötüye gitmeye başlamıştı. İnsanlar yelpazelenmeyi durdurdular. Yüksek rütbeliler oturdukları yerde rahatsızca kıpırdanmaya başladılar. Başları omuzlarına gömülmüş halde gözlerini sahneye dikmişlerdi. Bizim büyük William'a alışık değillerdi ve oyunu oyuncuların kostümleri gibi bizim uydurduğumuza inanıyorlardı, eminim. Dehşet bir durumdu! Nasıl bir sonuç çıkartabileceklerini düşünmemiştik. Abdülhamit'e yönelik bir Ermeni uyarısı olabilir miydi örneğin? Suikastçılar hırslı kralı öldürdüler. Kral tacından görünen kızıl saçlarıyla orada öylece yatıyordu; boğazı keskin bir mektup açacağıyla kesilirken soluksuz kalıyor ve boyun kasları kaskatı kesiliyordu.

Dün gece üstüme uyku çöktüğünde bu üç büyük adamın öfkeyle kaşlarını çattıklarını görmüştüm. Müftü ince elleriyle sıranın kenarlarına yapışmıştı. Bir kralı öldürdüğümüz için gösterimizi cidden beğenmemiş olabilirler miydi? Doktor Christie'nin, yetkililerin, "devrim" kelimesini kullanmak zorunda kaldığı için fizik öğretmenine ilk başlarda izin vermediklerine dair anlattıklarına gülerek yatmaya gittim.

9 Nisan.

Dün gece Herbert ve ben Mersin yolunda araba sürdük. Öğleden sonra geç saatlerde bu araba gezintisine bayılıyoruz. Yol, eve dönüş yönünde günbatımına doğru uzuyor. Bize doğru develer geliyor. Başta sıra çiftti. Yolun kenarlarına ayrıldıklarından, Herbert'a, "Hadi hayvanları sayalım. Sen senin taraftakileri say ve bu tarafı," dedim. Hepsi gazyağı yüklü halde, iki yüzden fazlaydılar.

Bu akşam yine araba sürdük. Şimdilerde yürüyüş bile benim için yasak. Kolej arazisinin dışına sadece faytonla gidebiliyorum; o da çok uzağa değil. Bir Müslüman mahal-

lesinde, sebze bahçelerinin arasındaki bir yolda, oğlan çocukları taş atmışlardı, ki bu başımıza ilk kez geliyordu. Charlemagne huysuzlanmıştı; birkaç kez isabet de alınca şaha kalkmıştı. Bunun için Herbert gelmeye cesaret edemedi ve beni yalnız bıraktı. Araba sürmekten başka yapacak bir şey yoktu ve taşa tutulmayı göze aldım. Sol omzumdan vuruldum; taş bayağı büyüktü. Yarası acı verici.

*
**

13 Nisan.

Perşembe postasını tamamlayamadık. Sınavları düşüneceğimiz Paskalya Yortusu geldi ve oğlanlar on günlüğüne gidecekler.

Bayan Talbot benimle kalmak üzere geldi. Ne kadar sevimli değil mi? Eğitimli bir hemşire olarak, dünyada yardımını isteyebileceğim hiç kimse kalmadığında, benim hemşirem olarak, üst sınıftan, yumuşak sesli bir İngiliz kadın tasavvur et. Sanki cennetten benim kapıma düşmüş gibi. Bayan Talbot, kendini iyi şeyler yapmaya adamak için hemşirelik eğitimi almış, bağımsız bir kadın. Türkiye'ye, buraya, masrafları cebinden karşılayarak iş bulmaya gelmiş. Misyonun dispanserine gidiyor, fakat şu anda benim "zorunlu görev" olduğumu düşünüyor. Ne kadar şanslıyım!

Amerikan Misyonunun yıllık toplantısı bu hafta Adana'da yapılıyor. Yarın açılacak. Elbette Dr. Christie ve Miner gitmek zorundalar ve kendileriyle gitmesi için Herbert'ı da kandırdılar. İç bölgelerden misyonerlerle tanışmak ve misyon sorunları hakkında fikir edinmek onun açısından bir şanstı. Herbert, haklarında çok şey duyduğumuz misyonerlerle tanışacağı için çok heyecanlıydı. Adana'ya Maraş, Hacin, Antep ve diğer istasyonlar üzerinden atla gidecek-

ler. Bu yıl jübile yılı; yani ellinci yıl toplantısı. Bütün bu bölgenin yerli Protestan papazları yeniden bir araya gelecekler. Misyonun önünde 1894-96 katliamlarından sonra kurulan yetimhanelerle ne yapılacağı gibi önemli bir sorun var. Yetimler şimdi bayağı büyüdüler.

Herbert'a gitmesi için ısrar ettim. Alt tarafı altmış kilometre; kendisine telgraf çekecek olsak yarın dönebilir. Bayan Talbot her şeyin yolunda olduğunu düşünüyor ve onun burada olması Herbert'ı rahatlatıyor. Sadece bir gecelik yolculuk. Son dakikada caymaya kalktı fakat ben diğerlerinin yanına kattım onu.

Vedalaşırken, Herbert okul bahçesinde benden aşağıdaydı; ben merdivenlerde, birkaç santim yukarıda, ona doğru eğilmiş, konuşuyordum. Şaka olsun diye, siyah kadife fesini çıkarttım. Fesi parmağımda döndürürken bir yandan da kıkırdıyordum. Bazen güneş ışığında İslam'ın gölgesi görülür. Yine de bir şapkayla daha güvende olmaz mıydı? Bunu söyledim. Herbert fikrimle dalga geçti, fakat sonra beni kırmadı ve gri fötr şapkasını bulmaya gitti.

Benim güzel konuşma sınıfımın sınav kağıtlarına bakmam gerek. Beni Bayan Marsh gibi bir İngilizce Okutman olarak düşünebiliyor musun? Haftada üç genel ders ve iki güzel konuşma dersinin benim için çok fazla olacağından korkardın, fakat Anneciğim, bu çocuklar eğitime açlar. Kolejde kullandığımız güzel yazılardan birinin kopyası olsaydı ne iyi olurdu. Bir metin kitabı hazırlayıverdim. Biraz hafızamı zorladım. Günde ortalama iki saatimi ayırarak, bizim Hammond'daki malzemeyi daktilo ettim. Oğlanlar adeta Kilikya Ovası'nın ilk sonbahar yağmurlarını içtiği gibi içtiler benim aptal derslerimi. Paskalya yortusundan hemen sonra sıkı bir test yaptım. Günlük temalara ve ödevlere devam ediyordum. Develerin alışkanlıkları, gerçek Abraham Lincoln, filan. Beni Bryn Mawr İngilizce'sini yeniden hazırlarken ve onu Tarsuslulara uyarlarken görebiliyor musun?

FIRTINA YAKLAŞIYOR

14 Nisan, Çarşamba

Anne:

Bu öğleden sonra Sokrates'i tek atlı arabayla (doğru söylüyorum; elimizde gerçek bir Amerikan arabası var) istasyona gönderdim. Herbert öğleden sonraki trenle dönecekti. Bir saat sonra Sokrates yalnız döndü ve bana Adana'da "kötü şeyler" olduğunu anlattı. Bu sabah kasabanın hemen dışındaki bağlarda cinayetler başlamış. Bana bu haberi aktarırken, Herbert'tan sevecen bir telgraf aldım. Şöyle yazıyordu: "Reviendrai demain. Aujourd'hui tout bien. (Dönüş yarın. Bugün her şey iyi)." Herbert'ın Fransızca'sı pek iyi değildir. Fakat Türkiye'de İngilizce telgraflar tam olarak iletilmiyor.

Öğleden sonra çayı için Bayan Christie'nin oturma odasına gittiğimde, aralarında öğretmenlerimizden ikisinin anneleri de olmak üzere, birkaç Ermeni kadın gördüm. Annelerden biri oğlunun geceyi kolejde geçirmesine izin verilmesi için yalvarıyordu. Daha sonra, elinde değerli kemanıyla oğlu geldi ve benden onu saklamasını istedi. Kemanı banyo küvetimizin arkasına koydum. Öbür anne gözyaşları içindeydi. Oğlu tatil için geliniyle birlikte Adana'daymış.

Bu zavallı kadın haklı olarak korku içindeydi. İki çocuğunu 1895-96 katliamlarında yitirmişti. Küçük kızı Türk askerlerince ölünceye kadar çiğnenmişti. Oğlu, bizim Ermeni öğretmen, Adana'da olanı, bir değirmende birkaç gün saklanarak zar-zor hayatta kalmıştı.

Bu öğlen heyecan giderek arttı. Sokaklarda devriyeler geziyor. Bunun insanları sakinleştirmek için yapıldığı söylendi bize. Huzursuzluk diz boyu. Sokrates'ten görüp duyduklarını tekrarlamamasını istedim. Panik bulaşıcı. Uyarımı soğukkanlılıkla karşıladı. "Her şey çok kötü, çok kötü" diyerek başını salladı.

Paskalya tatili olmasaydı keşke. Çünkü oğlanlardan çoğu köylerine gitmişti. Burada güvende olurlardı. Dr. Christie, Herbert ve Miner Adana'da olmazlardı. Eğer böyle olmak zorundaydıysa, kolej açıkken ve hepimiz bir aradayken niye olmadı? Düzeni aynen sürdürseydik kafamız meşgul olurdu. Meşgul olduğunda normal olursun; etrafında olup biteni pek umursamazsın.

*
**

15 Nisan, Perşembe.

Sevgili Annem:

Dün gece pek korkmadım. Bütün gece kesintisiz uyudum. Bu sabah okulun yemek odasında Ermeniler oldukça kalabalıktılar. Korunmak, yiyecek bulmak için bize güveniyorlar. Hepsi dehşet içinde, olmasalar şaşarım. Hükümetinizin sizi korumayı bırak, ordunun yardımıyla sizi soymaları ve öldürmeleri için komşularınızı ara ara kışkırttığını bildiğiniz bir ülkede yaşamak nasıl bir şeydir?

Sokrates, Herbert'ın sabah treniyle gelip gelmediğine

bakmak üzere tekrar istasyona gitmek için izin istedi. Beni dikişimle baş başa bırakarak bir koşu gitti. Son derece heyecanlı bir halde geri geldi. İstasyonda her şey karman çormanmış. İnsanlar trenden atlıyor, çılgınlar gibi bütün Adana'nın yangın yeri olduğunu bağırıyorlarmış. Hemen bir kalabalık oluşmuş ve bu adamlardan bazıları arabaya el koymuş ve Sokrates'i eve bırakıp kaçmışlar. Henri Imer at sırtında dönüyormuş ve çok kötü şeyler atlatmış. Atını bir Türk vurmuş, fakat o kaçınayı başarmış. Hemen barakalara gitmiş ve orada at arabası bulmuş. Henri onu eve götürmesi için Sokrates'e izin aldı.

Herbert'tan bir başka telgraf geldi: "Tout bien. Retournerai Tarsous aussit t que possible, peut-tre pas avant demain. (Her şey yolunda. Mümkün olunca Tarsus'a döneceğim. Yarından önce olmaz)."

Öğleden sonraki tren gözükmedi.

Karanlık basmadan önce hazırlık sınıfından, Paskalya tatilini kolejde geçiren oğlanlar gelip benim muhafızım olmak istediklerini söylediler bana. Gece balkonumda uyuyacaklarmış; balkon binanın içinde, benim yatak odamın hemen önünde. Yatak, yastık ve battaniyeleri küçük çocuklu mülteci kadınlara verilmiş. Aylardan Nisan fakat geceleri hâlâ soğuk. Tek hazinemiz olan bütün Türk halılarımızı duvar ve zeminlerden toplayıp oğlanlar üstünde veya altında uyusunlar diye mukavvaların üstüne serdim. Benim için hiçbir şey ifade etmiyorlar. Bu karışıklıkta kaybolsalar bile umurumda olmaz.

Johnny lambamda hiç gazyağı kalmadığını söyledi. Işıksız yapamam. Gece çok daha kötü olabilir. Işığımın olması benim açımdan çok hayati. Oğlanların büyük okul binasından kandil ve gaz almaları imkansızdı. O izdihamda değerli şeyleri ellerinden alabilirlerdi. Çünkü müştemilatlarımız doluyor ve biz mültecilerin çoğunu hiç tanımıyoruz. Benim de oğlanlarla gitmem gerek. Yanıma Sokrates'le birlikte

Kevork ve Samsun'u da alacağım. Böyle bir zamanda Herbert'sız olmak! Bu benim neşe dolu çocuklar harikalar. Düşünceli, vefakar, yürekli ve çok hassaslar. Bundan daha iyi ellerde olamam. İnsanların iyi tarafları krizde ortaya çıkar. Eğer bu günleri yaşayacaksak, kendileri ve sevdikleri korumalı bir hayat yaşarken, Ermenilere olan biten her şeyin Ermenilerin kendi kabahatleri olduklarını, hatta katliamı hak ettiklerini söyleyip duran kibirli, yarım akıllı seyyahlara karşı sesimizi çıkartmaktan asla vazgeçmeyeceğiz. Tek söyleyebileceğimiz şey şu: 'Her şeye kadir Tanrı'm, onları hükümleri için affet, çünkü ne söylediklerini bilmiyorlar.' Benim Ermeni oğlanlar ve Rum Sokrates'im en iyi kandan ve eğitimden gelen Anglo-Sakson çocuklar kadar iyiler, onlar kadar soylular.

Yağ ve kandilleri alıp güven içinde döndüm. Şimdi gecenin getireceklerine hazırım. Büyük okul binasının toplantı odasında, mültecilerden bazıları Protestan Kilisesi papazının çevresinde toplanmışlardı. Bu bir irticalen dua toplantısıydı. İlahi söylüyorlardı. Türkçe anlamıyorum, fakat bizim ezgileri kullandıklarından ilahileri tanıdım. Bir süreliğine de olsa kurban hemcinslerim arasında oturmak huzur vericiydi. Sadece sekiz ay önce, Kilikya'ya ilk geldiğim ve ardından Toros Dağları'ndaki sayfiye yerinde bulunan kiliseye gittiğim zaman, bu insanların bana nasıl yadırgayarak baktıklarını hatırlıyorum. Onlar bir başka dünyaya aittiler. Bense dışarlıklıydım. Karakterlerindeki bazı ayırt edici özellikleri anlamakta güçlük çekiyordum. Onlar hakkında hükme varırken bilgisizlikten dolayı aceleci davranıyordum. Müslüman hükümranlığı altında yaşayan Hıristiyanlara "herhangi bir anda olabileceklerden" sürekli korkmalarına karşı müsamahasızca yaklaşıyordum. "Herhangi bir anda olabilecekler" ne demekti hiç anlamıyordum. Şarkı sırasında hep tavana bakıyordum. Tavandaki kapak, Christie Baba'nın, "Bunu katliam zamanında kullanacağız" diyerek

bana göstermiş olduğu günü getirdi hemen aklıma. O gün gülmüştüm. Artık anayasal dönem yaşıyorduk. Bütün bunlar geride kalmıştı artık. Galiba gençlik ve tecrübesizlik, birisinin, başkalarına olan kötü şeylerin, korkunç şeylerin kendi yaşamında da olabileceğine inanmasını reddettiriyor.

"Lead, Kindly Light" şarkısını alçak sesle söylüyorduk (çünkü ses dışarı çıkmamalıydı). Bu ilahi benim için çok şey ifade etmezdi. Çünkü, bugüne kadar, "kuşatan karanlık" hiç olmamıştı. Şimdiyse anlıyorum. Ve Işığa ihtiyacım var.

FIRTINA KOPUYOR

Tarsus

16 Nisan 1909, Cuma

Sevgili Annem:

Birtakım adamlar buraya gelip Bayan Christie'ye belanın gelmekte olduğunu söylediler. Kapımıza bir muhafız koymayı önerdiler. Misyon ailesinin dört erkeğinden üçünün, Dr. Christie, Miner Rogers ve Herbert'ın, Adana'ya gitmiş olduklarını biliyorlardı. Adamlar Kürt'tüler. Hayduda benziyorlardı. Bayan Christie, korkmadıklarını söyleyerek onları reddetti. Buz gibi bir hava çöktü üstümüze; sanki durumu pek anlamamış gibiydi. Niye böyle dediğini sorduğumda, "Görmüyor musun? Kolejin kapısını ele geçirmek istiyorlar," diye cevap verdi. Ne kadın! Bugün her saat akın akın yanımıza gelen Ermenilere bakıp kendi kendime şunu söylüyorum: Kürtler geniş kapımızı ele geçirmiş olsalardı ne olurdu?

Çalışma odamızın penceresinden Toroslar'a uzanan Kilikya Ovası'nı görebiliyorum. Bugün Ova muazzam bir Türk halısı gibi görünüyor. Adeta bir renk, gelincik ve yaban süseni ve başka bahar çiçekleri curcunası. Türk halılarında niye kırmızının hakim olduğunu hiç şunu düşündün mü?

*

**

Geçen gece Adana'ya doğru giden trenin Yenice'den geri dönmüş olduğunu öğrendik. O andan itibaren yüz mülteci gelmiş yanımıza. Katliamın eli kulağında gözüküyor. Sokrates bütün kepenklerimi kapattı ve kapımın dışını gözlemeye başladı.

Herbert'tan, geciktiğini ve imkan bulur bulmaz döneceğini yazdığı bir başka telgraf geldi bu sabah. Hiçbir yöne tren yoktu; yani tüm ülkenin karışık olduğunu biliyorduk. Adana'da olup bitenler hakkında söylentiler başladı ve ben, Herbert'ın niye dönmediğini biliyordum.

Bu sabah yanımızda beş yüzden fazla mülteci vardı.

Sabah saatlerinde Tarsus istasyonunda Ermenilerin katledilmiş olduklarını ve istasyon şefinin ve diğer memurların sıvıştıklarını haber aldık. Sonra Adana'dan gelen bir trenin düdüğü duyuldu. Başıbozuklardan oluşan bir kalabalığı getirmişti. Yoğun bir nefret duygusuyla dolu başıbozuk bir frengi mikrobudur. Trenin iğrenç yükünü kustuğunu bizzat görüyordum. Adamların üstlerinde üniforma yoktu. Kirli beyaz şalvarımsı şeyler giymişler, ayakkabı yerine bacaklarına çapraz iplerle kilim parçaları bağlamışlardı. Eskimiş bez bebeklere benziyorlardı. Yetkililerin herkese silah, cephane ve başka şeytani aletleri dağıtmakta yavaş kaldıkları Konak'ın girişinde çamur renkli tuhaf şekilli bir kalabalık oluşturduklarını görüyordum. Sonra Cehennem koptu. Bu güruha kasaba halkı da katıldı. Bizimle demiryolu arasındaki açıklığı geçen yol boyunca ellilik gruplar halinde yürürken, gayet rahat bir ritim tutturmuşlar, kollarını sallıyorlar, bir kreşendo halinde büyüyen uluma sesleri çıkarıyorlardı. Bizden sadece yüz-yüz elli metre ilerideki Ermeni mahallesine doğru gidiyorlardı.

Silah sesleri başladı ve tüm gün sürdü. Silah sesleriyle birlikte ölüm çığlıkları duyuyorduk.

Gün, bir mülteciler geçit resmine dönüşmüştü. İlkin küçük gruplar halinde toplanmak zorunda gibiydiler, çünkü nabız atışı gibi her defasında birkaç yüz kişi geliyordu. Öğleden sonra hep geldiler. Anne! Yığınlarca ayak sesi. Zavallıların bazıları yaralıydı, bazıları kocalarını ve çocuklarını arıyordu. Yanlarında hiçbir şey getirmemişlerdi. Hasta kadınlar kocalarının sırtlarındaydı. Küçük çocuklar dehşet içindeki büyüklerinden kopmamaya çalışıyorlardı. Çocuklar, dermansız ihtiyarlar, sakatlar, naçar hastalar olağanüstü dirençliydiler. Hedefe, bizim kapıya vardıklarında, geçen yaz Maraton yarışında izlediğimiz Durando gibiydiler. Kapımızdaki yetersiz emniyeti sağlayan iri bir adam adeta ev sahibi gibiydi. Samimi bir sesi vardı; kollarını sürekli sallayarak, "Herkes gelsin. Bu kapının ardı hepiniz için emniyetli! Cesur olun çocuklar," diye bağırıyordu. Ara sıra, ağlayan bir bebek veya hasta bir kadın görüyor ve girmelerine yardım ediyordu. Günün en güzel anı o askeri görmekti.

Öğlen civarı Jeanne ve Henri'nin çalışma odalarından çok yakınımızdaki bir eve saldırıldığını gördüm. Hafif bir mırıltı sesi geliyordu: ardından bir homurtu ve yirmi beş başıbozuk ikinci kat balkonuna tırmandı ve Tarsus'un en zengin adamının evine girdi. Silah sesleri ve çığlıklar birbirine karıştı: sonra pencereden dışarı yanan kağıt parçaları uçtu; onları mavi ve kızıl alevler izledi. İhtiyatla kepenklerimizi açtığımızda alevlerin çıtırtılarını duyabiliyor ve dumandaki gaz kokusunu alabiliyorduk. Ardından katların çatırdayıp yıkılması büyük bir ses çıkarttı ve kıvılcımlar bizim binamızın üstüne düşmeye başladı.

Her şey belli bir düzenle yürüyordu; cinayet, yağma, yakma. Ermeni mahallesi kentin en muhkem bölümüdür. İnsanların çoğu giriş katında pamuk depolar ve bu, işin işine gaz da girince, bir Holokost oluşmasına yardımcı oldu.

Şimdi akşamleyin, tehlikenin bizim için de yakın olduğunu fark ediyoruz.

Gün boyu yaklaşık yirmi kere çay yaptım. Tanrı senden razı olsun, bu erzakları gönderdiğin için. Ne iyi yapmışım da, yolculukta yanımızda getirmek için düğün hediyeleri arasından alttan ısıtmalı çaydanlığı seçmişim. Sakladığım her şeyi verdim. İçmeye yarayan şeyler çok lazım oluyor. Pipetli kupamı susamış yaşlı bir kadına verdim ve bir lavaboda diş fırçalarını koyduğum küçük porselen şeyi kendime sakladım. Akıllı küçük çay ısıtıcısının ve ispirtolu lambanın yanında öylece duruyor. Portakallarımı nasıl da özledim. Christie Ana bu sabah rastgele bir tane buldu ve içeri bana gönderdi. Oğlanlar biraz mangal kömürü buldular ve şöminemin içinde bir mangalda ateş yaktılar. Kendi elimle bir pilav yaptım. Kevork bir kağıda sarılı kuyruk yağı getirdi biraz ve onu eritip pilava dökerken burnumu kapattım. Bu insanların neden içyağıyla pişirmediklerini ve bununla yaptıklarını anlamıyorum.

Senin süttozu kutularını bebeğine içirmesi için Mary Rogers'a vermiştim. Bir anne iki yaşındaki oğlunu bana getirdi. Zavallı küçük şey dünden beri hiçbir şey yememiş. O bebeğin titreyen ağzına bir kase ılık sütü tuttuğumda parlayan bu kocaman kahverengi gözleri bütün Ermeni meselesini özetleyiverdi birden. Ne yaptıysam gülümsetemedim onu.

Şu anki ailemizin yemekleri benim yatak odamda yeniyor. Bayan Christie'nin evi, büyük yemek odası, okul binaları mültecilerle dolup taşıyor. Onların bizi de çiğneyip geçmelerini önleyen tek şey kolej çocuklarının çabaları. Benim yatak odam duruyor; Mary, kendisi ve bebeği öbür yatak odasında ve Bayan Talbot da çalışma odamızda kalıyor. Jeanne'nin fazladan yatak odasında on sekiz kadın barınıyor. Henri'nin çalışma odası da kalabalık. Aklımı meşgul etmek için bebek giysileri yapıyorum. Pazen gecelikler

yapıyorum: ağaçlarımız altında ve tenis kortumuzun sıcak asfaltı üzerinde üstünü değiştiremeyen yüzlerce bebek var.

Burada tüm gün boyunca korkunç acılar içinde olan bir kadın var. Kocası ve erkek kardeşi onunla birlikte ve birkaç kez kaçmaya çalışmışlar. Kısa bir süre önce onu da alıp kırmızı ve siyah sokaklara atmışlar kendilerini. Gücü kesilince bebeğiyle birlikte ----'in bahçesinde duraklamış. Bebeği bir şeylere saran ve annesinin kucağına koyan adamlar onu da alıp son bir hamle daha yapmışlar. At arabasını kulübenin dışına çıkarttık ve ona köşede bir yer hazırladık. Şimdi dinleniyor.

Sokrates bana gelip kendisi gibi Rum olan arkadaşlarının Mersin'e kaçma girişiminde kendilerine katılmasını istediklerini söyledi. Ona ölü bir Rum'un pasaportunu ayarlamışlar. Benim fikrimi sordu. Sorumluluğu alamayacağımı söyledim. Tehlike mi? Az da olsa burada kalma veya kaçmaya çalışma şansı var. Üzerinde düşünmesi gerektiğini söyledim. Geri gelip şunu söyledi bana: "Sen yalnızsın. Eğer kaçman gerekirse, seninle gelecek hiç kimse yok. Profesör Gibbons; hiç kimse nerede olduğunu bilmiyor. Seninle kalacağım."[3]

3. Bu kahramanlığının sonucu olarak Sokrates (gerçek adı bu değil ama hiç umursamadım) o günden sonra vesayetimiz altında kaldı. Elimizden gelen her şeyle ve bu öyküyü anlattığımız bütün arkadaşlarımızın yardımıyla Sokrates Tarsus'taki kolej eğitimini bitirdi, Beyrut'ta bir yıl tıp gördü ve halen Konstantiniyye'deki Türk Tıbbiyesinde okumakta. Paris ve Konstantiniyye arasındaki haberleşme güçlüğüne rağmen kendisini izleyip Avrupa'daki savaş yıllarında bile yardımcı olduk. Sokrates 1917 baharında tıp derecesini alacak. Sadık bir Türk tebaası ve Balkan Savaşında ve şimdiki savaşta yaralılara yardımcı olurken çok iyi işler yapmış. Bulgarlar Konstantiniyye'nin istihkamlarına saldırdığında, onu, o sıralar Britanya seyyar hastanesinden sorumlu olan Binbaşı Doughty-Wylie'ye ödünç verdik. Binbaşı Doughty-Wylie ona Britanya Kızılhaç madalyası verilmesini istedi.

*
**

Imer'lerin odalarına çıkan merdivenlerde oturmuş, bahçedeki izdihama bakıyordum. Kevork, dar, küçük ceketinin ve uzun, pamuklu öğrenci önlüğünün içinde, yanımda oturmaktaydı. "Açsın," dedi. "Belki de sadece beş dakikan kaldı artık. Kocan kayıp. Belki de öldü. Bu telgraflar dünkü tarihli, biliyorsun. Bebeğin doğmadı. Kendini savunamaz veya kaçamazsın. Aynı bir Ermeni kadın gibi. İntikam için ne düşünüyorsun, söyle bakalım!"

Dostumyan kalabalık arasında ümitsizce annesini ve küçük kız kardeşini arıyordu. Harutun, saçları kızıl olduğu için bir Ermeni sanılmayacağını düşünerek dışarı çıktı. Onları buldu. Eve ulaştığında, anneyi sırtına aldı ve başıbozuklar ne yaptığının farkına varana kadar bize doğru koştu. Anneyi alırken, küçük kızı bir köşede, önüne tahta parçaları dizerek gizlemiş.

Bir süre sonra kızı çıkartmak için döndü ve onu da sırtına aldı, evin çatısına tırmandı; arkasında da başıbozuklar. Şansına Şark damları düz! Harutun, sırtında çocuk, şaşırtıcı mesafeleri atlayarak, bir damdan öbürüne sıçradı. Yanına, yabancı bir inşaat şirketinin elektrikli aydınlatma sistemi beklentisiyle bir direk diktiği bir dama ulaştı. Oradan da aşağı kaydı. Deli gibi koştu ve yavrucağızı annesine ve kardeşine kavuşturdu.

Fakat elektrikli aydınlatma şirketleri direkleri zımparalamaz. Dolayısıyla Harutun'un elleri feci bir halde. Kendisini düşünmeye başladığında ilk işi, ellerine pansuman yaptırmak için bana gelmek oldu. Herbert'ın sandığının üstüne oturdu; ben de kıymıkları ayıkladım. Yaraları yıkadım ve el ayalarını ve bileklerini kamfenol ve gazlı bezle sardım. Kullanabilmek için parmaklarını açıkta bırakmam için yalvardı. Çocuk bir kuş gibi mutluydu, çünkü ne yaptığının

farkına yeni varmıştı. Elleri acıdan ve heyecandan hâlâ titrerken, "Baayan Geebons, ölmekten korkmuyorum. Ölüm de doğum gibi doğal. Fakat ölmeden önce bir Türk'ü, sadece bir Türk'ü öldürmek istiyorum!" dedi. Eğer elleri bandajla sarılmış olmasaydı, sağ elini sıkardım.

Harutun'un ellerine pansuman yaptıktan sonra, bir süre o tür şeylerle meşgul oldum. Bir kadın geldi ve bebeği için giysi istedi ve elindeki tek giysiyi gösterdi bize. Giysi, katledilen babasının kanıyla kaplıydı. Herbert'ın en sevdiği, küçük bir çocuk başı yarılmış bir halde yanıma geldi. Babası evlerinde canlı canlı yakılmış ve küçük kız kardeşi de yaralanmış. Boynundan kurşun yarası almış bir adama bandaj hazırlıyordum. Kapımın hemen önüne uzanmıştı. Herbert, içinde orduya yetecek kadar bandaj var diyerek ve sterilize katgüt ipliğini nerede kullanacağımı sorarak, ecza gereçlerimle dalga geçerdi. İşte o gereçler şimdi işe yaradı. Hayat kurtardı!

Cuma gecesi.

Gökyüzü ateşten kızıllaştı. Ufkun yarısı alevler içinde; bütün Ermeni mahallesi yanıyor. Bizim yerel öğretmenlerimiz ve Henri Imer'in yönetimindeki oğlanlar cesurca alevlerle mücadele ediyorlar. Kıvılcımlar, şiddetli rüzgarın etkisiyle bize kadar geliyor ve her kıvılcım düştüğü an tetikte olmak ve zamanında söndürmek lazım. Ortalık o kadar aydınlık ki kitap bile okunabilir. Gece saat on bir gibi Herbert'tan bir telgraf geldi. Alındı makbuzunu alevlerin ışığında imzaladım. Okuyamadım. Türkçe ve Fransızca karışıktı. Tek yapabildiğim gönderildiği saate bakmak oldu; yirmi dört saatönce gönderilmişti, demek hâlâ sağdı.

Durumumuz giderek kötülüyor. Yangın bizi tehdit ediyor. Güruhun öfkesi onları bize saldırmaya yönlendirebilir. Dört yüzden fazla mülteciyi barındırıyoruz; inleyen, dehşet içinde, kurşun menzilinin dışında kalmaya çalışan bir kitle...

Dış dünyayla ilgili tek kelime bile alamamaktaydık. Şimdi, Adana yolunun kesildiğini biliyoruz ve kocalarımızın en az bizim kadar çaresiz olduklarına emminiz. Mersin'e haber gitmeli. Bir Türkçe el yazısı öğretmenimiz var; bir Müslüman ve bize sadık. Ne kadar cesur olduğunu bugün anladığımız küçük Harutun'la birlikte, bu gece onu atla yola çıkarttık. Belki de ölümün dişlerine doğru at sürdüler, fakat yapacak başka bir şey yok. Sadece bizim hayatlarımız değil, mültecilerinki de tehlikede.

Neredeyse gece yarısı.

Yerimizi ansızın terk etmek zorunda kalırsak diye birkaç şey hazırladık. Kaçmak mı? Nereye? Birisi oldukça soğuk bir ifadeyle, "Sadece taşıyabileceğiniz şeyleri alın," dedi.

Yatak odasına gittim; burada Herbert'ın döner sandalyesine oturdum. Odun ateşi sönmüştü. Oda serin ve gözüme çok büyük gözüküyor. Bir kandil çok az ışık veriyor. Büyük mavi halılar üstünde yatmak için götürülmüş. Oda ne kadar boş gözüküyor. Oh, ne kadar güzel! Alttan ısıtmalı çaydanlık kirli bir halde orada, kaidesinden kaymış duruyor. Yatağı yırttım, bohçama bir battaniye yapmak için. Bebek sepeti mükemmel bir durumda, yatağımızın yanındaki sandıkta bekliyor. Benim yavrucuğumu büyütecek mi acaba? Eğer bebeğim açıkta doğarsa, en azından üşümeyecek, çünkü sepetten, senin gönderdiğin örgü battaniyeyi ve küçük örtüye sarılı mis kokulu giysi torbasını aldım. Bir süre önce ilk banyo sonrası için elbiseleri öylece hazırlamıştım. Bohçayı çiftli battaniyemize sardım, fakat taşıyamayacağım kadar ağır oldu. Küçük bir battaniyeyle yeniden düzenledim, köşelerinden bağladım. İçinde bebek bezleri, bir parça sterilize bant ve gazlı beze sarılmış bir cerrah makası, kesilmemiş uzun bir pazen var, hepsi bu. Bu yeterince hafif olacak, çünkü Herbert'ın tezini kurtarmalıyım ve o dosya epeyce ağır. Bu değerli tez ona üniversite bursu kazandıracak ve eğer herhangi bir geleceğimiz kaldıysa, tez

Paris'e gitmek zorunda. Zavallı küçük Meryem; araba kulübesinde ne yapıyor acaba? Bu akşam ona nasıl da acımıştım. Onu getireli birkaç saat mi oldu sadece? Şimdi ona gıpta ediyorum. Bebeği doğdu çünkü.

Aklım bana, yanımdaki bu bohçanın lazım olduğunu söylüyor, fakat nafile gibi de görünüyor. Her şey mahvolmuş durumda. İnsani bakış açısıyla söyleyecek olursak, emniyet memniyet hak getire. Soğukkanlılık? Esamisi kalmadı. Yiyecek yeterli mi? Yok. İnsani ilişkiler? Yok. Kız kardeş, erkek kardeş, anne, koca, yok. Demiryolu bağlantısı? Yok. Mersin'de hiç konsolos yok. Kendi hükümetimden koruma yok. Hayatının sonunu hiç merak ettin mi? Kevork bir süre önce beş dakikalık ömrün kaldı derken haklıydı. Dinim aniden sert bir kaya gibi olmuş ve ben sırtımı ona dayadım. Din basittir ve işe yarar.

Herbert'a söyle, bu defa ağlamadım; korkmuyorum. Söyle ona, mal-mülk hiçbir şey ifade etmiyor. Pılı pırtı ne işe yarar? Kasada binlerce altın lira var. Ne işe yarar ki? Hayatın, paranın önemli olduğu yerin ötesine geçtiğini görüyorum.

Kendimi hep, "Bırakma kendini; daha kötü şeyleri bekle," diye teskin ettim. Eğer asıl sıkıntıyı beklersen, kendini meşgul edersin, kaygılanacak zamanın olmaz. Dinim bir gecede esastan sübjektif oldu. Biliyorum, çünkü muhakememe vurduğumda sakinliğime şaşıyorum. Benim başıma da, Boxer Ayaklanması'nda (ç.n. Batı'nın 19. yüzyılda Çin üzerindeki ekonomik ve siyasi etkisine karşı 1899 Kasım ayında başlatılan, 7 Eylül 1901'de sona eren ve tüm yabancıların ülkeden çıkartılmasını amaçlayan ayaklanma) katledilen Bryn Mawr kızı Elsie Hodge'un başına gelenler mi gelecek? Bütün gün onu düşünmekteyim. Bu mektubu yazıyorum ve burada kutuda bırakacağım. Bu canavarların elinde, benim durumumda olan kadınların alınyazılarını ta-

rif etmek için gereken kelimeleri yazamıyorum. Belki bir gün sana anlatırım.

*
**

Mary Roger'ın odasında yerde oturmuş, dizlerimin üstünde yazıyorum. Odamdan ayrıldığımda, Herbert'ın gardırobuna gidip paltosunu astım. Ceplerinden birine, senin gönderdiğin kutudan çıkan Educator krakerleri doldurdum. Bazıları yere düştü; onları orada bıraktım. Bir diğerine minicik bir yelek; üçüncü cebe de Clement'in evlendiğimde bana verdiği ipek Amerikan bayrağını koydum. Bayan Talbot benim çalışma odamdaki portatif karyolada yatıyor. Bir Britanyalı olarak uyumayı beceriyor. Onu odada bırakmadan önce Herbert'ın tezinin bulunduğu klasörü aldım. Mary'nin odasındaki kapının yanına, ayaklarımın dibine koydum. Ondan sonra bohçamı yastık yapıp yere uzandım.

*
**

Kutsanmış bebek Rogers'ın sessizce uyuduğu karanlık odamızın penceresinden bakmaktayız. İki veya üç Türk bize çok yakın bir evin önünde pompa gibi bir şeyi yukarı sürdüler. "İnsanlık hâlâ ölmemiş!" diye düşündüm, "Ateşi durdurmaya çalışacaklar." Hortumdan sıvı döküldü, fakat gazyağıydı. Çatıyı iyice ıslattılar. Alevlerin küçük parmakları rüzgarda dalgalanmaya başladı.

Kasabanın üzerinde siyah, yoğun duman asılı duruyor. Sıcak havayı hissedebiliyor ve tüten devasa bir lambanın gaz kokusunu alıyoruz. Tam şimdi durduğum yerdeki pencere pervazına kıvılcımlar düşüyor. Onları ellerimle söndürüyorum, fakat doğramada küçük delikler oluşuyor. Perde-

leri kapattık, yere bağdaş kurarak oturduk ve sessizce konuşmaya başladık. Dul kalanlar hakkında. Oğlanlar yakında yanımıza geri dönmeliler ya da öldüler. İçimizden birinin, belki de ikisinin, dul kalıp kalmadığını merak ediyoruz.

Mary bir keresinde bana sormuştu, "Brownie, ne için dua ediyorsun?" diye. "Tanrı aşkına Mary, ne için dua ettiğimi bilmiyorum. Sadece cennete gitmek istiyorum." Bir süre sonra Mary tekrar sormuştu, bu kez neşeyle, çünkü bir şeyler hatırlamıştı: "Biliyorum, rüzgarın değişmesi için dua edelim." Çünkü bizim tarafa doğru esiyordu.

Tekrar pencereye doğru gittim, tehlikeyi umursamıyordum. Hep tehlikede olduğunu düşünemezsin. Dışarı baktığımda alevler yere yayılıyordu, maviyle sarıya iç içe girmiş, bize yaklaşıyordu. Rüzgarın değişmesine konsantre olmuştuk ve bir değişiklik oldu. Alevler yere yayılmak yerine dikeyleşti, azalmaya başladı. Daha sonra tekrar yayıldı, bu kez harabe binalara doğru döndü. Bu tesadüfen olmuş olabilir. Öyle olduğunu sanabilirsin. Fakat Tanrı'nın elinin uzandığını ve bu alevlerin ileri gitmesini engellediğini gördüğüme inanıyorum. Bir daha asla mucizelere inanmamazlık etmeyeceğim.

YAŞAM VE ÖLÜM

Tarsus,

17 Nisan, Salı. Sabah saatleri.

Sevgili Anneciğim:

Rüzgar değişince yattık, uyuduk. Mary ve ben birden üçe kadar uyuduk. Rogers Bebek güzel bir çocuk. Evet, anneciğim, "Uzandım ve uyudum. Uyandım, çünkü Tanrı beni korudu." İncil'den bir parçayı öğrenmenin yolu bu.

Uyandığımda gün ışımıştı. Kapının oradan bağırtılar geliyor. Kapının dışını, sokağı görebildiğim çalışma odamın penceresine koştum. Telaşlı adamlar itişip duruyorlar. Çığlıkları tiz. Beynimden vurulmuşa döndüm. Gözlerimin önünde cinayetler yenileniyor muydu? Sonra Mary, "Ekmek satıyorlar, bir somun altı kuruş" dedi. Her türlü musibete rağmen geçim gailesi devam ediyor. Ekmek satmak! Yaşamın ortasında ölümle burun burunayız. Evet, fakat ölümün ortasında da yaşamla iç içeyiz. Aile cenazeden sonra eve akşam yemeğine gider. Ancak, başına bir felaket geldiğinde, aklın küçük olaylara ayarlanamıyor. Sıradan şeyler oluyor çünkü hep olur ve olacaktır.

*
**

Dışarıda bir kapı çarptı. Ardından Mary'nin oda kapısı açıldı. Gelen Christie Ana'ydı; hiç uyuyamamış gibiydi. Hem o hem de Christie Baba'nın birlikte kullandıkları çelik çerçeveli gözlük alnındaydı. Heyecanla, "Başka bir bebek! Küçük bir oğlan ve üstünde bir çaput bile yok!" dedi. Üç küçük fanila ve iki tulum getirmek için sandığıma yöneldim. Gözlüğünü aşağı indirdi; "Hayır, hayır, çocuğum, bunları alamam." Ben onları kucağına sıkıştırmadan önce itirazlarını bitirmişti. Mırıldanarak uzaklaştı: "Ver ve harca ve Tanrı gönderir. Düşündüğün tek şey bu." Pekala, birkaç fanila yapmak için zamanım olabilir.

Sekiz yüz evin yandığını söylüyorlar. Evlerde hâlâ insanlar var. Eğer kendilerini gösterirler veya pencere ve çatılara çıkmaya kalkarlarsa, vurulurlar. Her halükarda ölüm söz konusu. Tarsus'ta, bizim binaların dışında ve yakındaki Katolik Misyonunda birkaç Ermeni'nin yaşadığından korkuyoruz. Bütün Ermeni mahallesi, pencerelerimin önüne kadar, yanıyor. Pek çok yer ışıl ışıl hâlâ.

Cumartesi öğleden sonra.

Kahvaltı aklımıza gelmedi. Mary bebeği doyurduktan sonra tekrar uyudu. Ben yatak odamda katır kutur bisküvi yedim ve sonra gece yaptığım bohçayı yatağın üstüne açtım. Bu aralar pazen parçası lazım olabilir. Onun için döşeğin üstüne serdim ve dört fanilayı kestim. Perdeler kapalı olduğu için tek ışığım yan camın panjurundan sızan aydınlık. Bir şeyler yapmak zorundaydım ve yoksa kendimi tutamayıp birisiyle konuşmak için dışarı çıkacaktım. Böylece iplik ve yüksüğümü aldım ve jüpon yapmaya koyuldum.

Dakikalar ya da saatler geçmiş olmalı. Hiç bilemem

çünkü uyandığımda saate bakmamıştım. Ansızın dışarıda çığlıklar duydum; kolej avlusundaki insanlardan geliyordu. Seslerin arasından kocamın adını duyar gibi oldum. "Sakin ol!" dedim kendi kendime. "Ölü mü yoksa sağ mı?" Hemen sonra Jeanne'in altın başı göründü kapımda. "Herbert burada," dedi Jeanne. Hemen çalışma odasına koştum ve Mary ve Jeanne'le birlikte pencereye seğirttim. Christie Baba ve Herbert kapıdaydılar, çevreleri muvazzaf askerlerle sarılıydı. Fakat Miner Rogers'ın ince uzun profilini göremiyorduk. Sevinç ve endişe tuhaf bir biçimde iç içeydi. Önce balkona açılan kapıya koştum. Christie Baba merdivenden yukarı çıkıyordu. Herbert ve Henri onları izleyen insanlardan kurtulmaya çalışarak, ardından geliyorlardı. Christie Baba, "Şükürler olsun Tanrı'm, emniyettesiniz: Mary nerede?" dedi. Onu çalışma odamıza götürdüm. Jeanne içgüdüsel olarak Mary'yi kendi odasına götürmüş ve Christie Baba takip etmişti.

Dakikalar veya saatler geçmiş olabilir. Bilemeyeceğim. Birkaç saat sonra, yazdıklarım hayal ürünü gibi geliyor gözüme. Belki devam edersem toparlarım. Bir daha stres anlarında olup bitenler hakkında tanık kürsüsünde verilen ifadenin doğruluğuna asla inanmayacağım.

Dönüp çift kanatlı kapıya doğru baktığımda, Herbert'ın orada dikildiğini gördüm. Aklıma bir sürü düşünce gidip geliyor... Biri, bu duyguları bebeğe geçirmemem gerektiği. Küçük şeyi korumak için irademe ve kaslarıma sahip olmalıyım. Bir başka düşünce Herbert'ın yanına gitmekti. Kapıya doğru kalabalığın arasından geçerken şöyle düşündüm: ben ve Herbert da öldük mü? Dün gece çektiğim acılar neydi? Nasıl öğrenebilirim? Sonra beynim şöyle dedi bana: dokun ona; eğer sıcaksa ölü değildir. Sol elini sağ elinin içine aldım ve öbür elimle yüzüne dokundum. Sıcaktı.

"Miner Rogers nerede?" "O öldü," diye cevapladı. Herbert'ın boştaki eli arkasındaki kapı tokmağına gitti. Yavaş

adımlarla balkona yürüdü; sanki ne yaptığını bilmiyormuş gibi kapıyı arkasından kapattı.

Herbert'ın hafızasında bu karşılaşmadan eser yok. Bunun, benim için hiç korku duymamış olmasından ileri geldiğini düşünüyoruz, çünkü aşağıda sokak boyu yürürken çalışma odasının penceresinde durduğumu gayet net hatırlıyor. İkincisi benimle ilgili olarak duyduğu heyecan hafiflemişti, aklı fikri, Dr. Christie ile birlikte Mary'ye verecekleri korkunç haberlerdeydi.

Dr. Christie'nin Mary'ye anlattıklarını kavrayabilmek için odaya yöneldim. Ama bütün bunlar benim için çok fazlaydı ve yatak odasına gittim. Bu gibi şeyler sahnede izlenir, romanlarda okunur. Bizimki kurgusal değil. Doğal ve insani. Aynı anda Herbert öbür kapıdan yatak odasına giriyordu ve beni gördüğünde, "Biraz çay yapabilir misin?. Acıktım." dedi.

Yiyecek bir şeyler bulabilmek için lavaboyu karıştırdım. İki Türk subayı Herbert'ı yatak odasına kadar izlemişti. Onlar da açtılar. Alttan ısıtmalı cihazın kapağını açtım. İçine biraz domuz pastırması koydum. Subaylar Herbert'la birlikte niye güldüğümüzü merak etmiş olmalılar. Bastırılmış duygular açığa çıkıyordu. Müslümanlara domuz pastırması vermeyecek kadar serinkanlıydım. Domuz Hıristiyan olmayanlar için pis bir hayvandır. Daktiloların Türkiye'ye, bir domuz jambonu kutusunun ortasına yerleştirilerek kolaylıkla sokulmuş olduğunu hatırlamıştık. Subaylardan biri, geçen yaz balayını geçirdiğimiz Namrun'un Mutasarrıfıydı. Sanırım, dostluğunu kanıtlamak için gelmişti. Çayı nasıl içtiğini görmeliydin. Aynı bir Rus gibi! Ve Uneeda bisküvilerini kutu boşalana kadar yedi. Öbür subay Fransızca konuşan bir Arnavut'tu. Herbert, Valiyi yanlarına katmaya zorladığı refakatçi askerleri getirmesi için Adana'da tanışmıştı onunla. Herbert ona güvenebileceğimizi söylüyor. Ona ihtiyacımız olduğu sürece, askerlerle birlikte Her-

bert'ın emrinde olacak. Herbert'ın bana o günlerin detaylarını anlatacak zamanı yoktu. Yemek yer yemez subaylarla birlikte çıktı; bana da odalardan ayrılınamamı tembihledi.

Bayan Talbot içeri girdi. Ardından da Jeanne ve Mary. Adana'da olup bitenle ilgili tek kelime söyleyemedim onlara. Onlarsa bana Miner'dan bahsettiler.

*
**

Herbert kısa süre sonra Christie Baba'yla birlikte döndü. Herbert'ın muhafız askerlerinin yerleştirilmesini ayarlamışlardı. Fakat katliamın sona erdiğini ve artık bize karşı bir saldırının beklenmediğini söylediler. Onların korkmuş oldukları şey yangındı. Eğer yangın bizi dışarı sürüklemiş olsaydı. Fakat geçmişi konuşmanın ne anlamı var? Olanlar zaten yeterince korkunçtu. Miner ölmüştü; onunla birlikte Hacin misyoneri Bay Maurer vurulmuştu. Herbert ve bir Y.M.C.A. (ç.n. Young Men's Christian Association = Genç Erkekler Hıristiyan Birliği) gezici sekreteri Lawson Chambers, katliam başladığında kasabadaymışlar. Bir daha Ermeni mahallesine dönememişler. Binbaşı Doughty-Wylie'ye telgraf çekmişler. O ve Bayan Doughty-Wylie Adana'ya giden son trene yetişmişler. Binbaşı sokakta vurulmuş. Önünde tuttuğu kolu hayatını kurtarmış. Herbert, söylediğine göre, bu sabah yataktan çıkamamış, çok ateşi varmış. Christie Baba, Misyonda ve Ermeni mahallesinde neler olduğunu anlattı bize. Ardından Herbert kendi öyküsüne başlamıştı ki kapı çalındı. Birisi Dr. Christie'yi istemiş. Gitti. Hemen sonra döndü ve Herbert'ı çağırdı. Biz bekledik. Kadına düşen beklemek.

Yandaki odada genç Miner ağlıyordu. Mary yanına gitti. Ne mutlu ki bebeği var! Jeanne'e, gitmesinin ve yanında olmasının iyi olacağını söyledim. Herbert tek başına dön-

dü. Elinde bir kağıt parçası vardı. Mersin'den getirilmiş olduğunu söyleyerek bana uzattı. Şöyle yazıyordu: "Hâlâ gemi yok. Her an katliam bekleniyor. Yetkililere güvenmeyin." Bölgenin Kürtlerle dolduğunu rapor eden bir Ermeni getirmişti. Tarsus'ta şu an güvendeyiz gibi gözüküyordu. Herbert bana durumu aktardı. Arnavut subay ve askerler Herbert'ın emri altındaydılar. Adana'da yakaladığı tren hâlâ istasyondaydı. Mersin hattına inmeyi deneyebilirdi. Askerlerle birlikte gelişi katliamı birkaç saat önleyebilirdi. Gemiler yakında Mersin'e ulaşırdı.

Seçim şansım yoktu, Annem. Yapılacak tek bir şey var gibi görünüyordu. Yaşamak ya da ölmek ve biz, hangisi, bilmiyoruz. Fakat atacağımız her adımı bilmiyoruz. Dik durabilmek için ellerimi Herbert'm omuzlarına koydum. Çünkü metanet ve cesaretimi koruyormuş gibi yapıyorum. Gerçekte hiç de öyle değilim. Ve, "Sen benim için dünyadaki her şeysin, ama unutma ki, dünyaya karşı bir başınasın." dedim. O da, "Elbette. Tek yol bu. Bu gece dönmek için elimden geleni yapacağım." diye cevap verdi. Beni öptü ve çıkıp gitti. Biraz daha konuşmuş olsaydık ikimizin de sinirleri boşalacaktı. Acele ettiğine seviniyorum. Kendimi yatağa fırlattım ve ağlamaya başladım. Birden Mary'yi hatırladım ve kendimden utandım.

Sırf bir şeyler yapmak için gün boyu sana yazmaya çalıştım. İnsanlar odama geldi. Beni yazı yazarken görünce çıktılar. Şimdi de Christie Ana, gidip yemek yemem gerektiğini söylemeye geliyor. İki gündür ilk kez hep birlikte gerçek bir yemek hazırlamayı başarmışlar. Saat altıdan sonra yiyeceğiz.

18 Nisan.

Herbert Mersin'e gitmedi. Dün gece döndü ya da daha

doğrusu ben geri getirdim. Hüzünlü bir akşam yemeğinde Christie Baba bir telgraf aldı. Hatlar çalışıyor. Son birkaç gündür hiçbir şey bilmiyorduk. Demiryolunu kapamışlardı fakat telgrafı neden kesmemişlerdi? Cinayetlerin, talanların ve yangınların tam ortasında, bize ulaşmak için ölülerin üstünden atlayan bir hizmetlinin kayıtsızca getirdiği telgraflar aldık. Telgraf Adana'dan geliyor, Britanya gemisi *Swiftsure*'un Mersin'e varmış olduğunu yazıyordu.

İdam cezası ertelenen bir mahkum gibi hissettim kendimi. Fakat Herbert harekete geçmiş miydi? Kısa bir süre sonra istasyondan bir askeri yanında bir mesajla göndermişti; mesajda, lokomotifinin gittiğini tespit ettiğini ve demiryollarının özel telgraf hattını kullanarak Mersin'den bir başkasını bulmaya çalışmakta olduğunu bildiriyordu. Hâlâ orada olabilirdi. Şimdi yolculuğa koyulamazdı. Harap edilmiş raylardaki yıkık viyadüklerde Kürtler vahşice saldırıyor ve atlarından ateş ediyorlarmış. Ben masada oturanlara hiçbir şey anlatmadım. Sessizce odanın dışına sıvıştım, hızla bizim daireye seğirttim, binici çizmelerimi ve Herbert'ın yağmurluğunu giydim (neyse ki epeyce uzunum; sadece kollarını kıvırmam yetiyor) ve kapıya yöneldim. Ahırda kullandığımız fener yanımdaydı. Sokrates'i veya Ermeni oğlanlardan birini tehlikeye atmak istemiyordum.

Hâlâ öldürüyorlardı; özellikle gece dolaşanları. Kalan dört asker uyarıda bulundu. Benim onları anlayamadığım gibi onlar da beni anlayamıyorlardı. Beni engellemeye çalıştılar. Fakat bana dokunmaya cesaret edemediler. Böylece çaresiz çekilmeye karar verdiler.

Sadece tek fenerle iki kilometre kadar gidecektik. Bir asker önden gidip patikayı izliyor, öbürü yanımda geliyordu. Ara sıra yaptığımız zigzaglardan bir şeylerden sakındığımızı düşünüyordum. Çok şükür bir şey göremedim. Sonunda istasyona vardık. Herbert ve subayı ve telgraf operatörü küçük bilet kulübesindeydiler. Bir lokomotif bulama-

dığı için Herbert'ın sabrı taşmak üzereydi. Getirdiğim haberleri duyduğunda çok sevindi. Arnavut subay hiç sevinmişe benzemiyordu. O maceradan yanaydı. Haberlerin gerçek olup olmadığından kuşku duyuyordu. Mersin operatörü neden bunu belirtmemişti? Tam o sırada Britanya Hükümeti adına özel bir trenin Adana'ya yola çıktığına dair bir mesaj geldi. Operatör de söyledi. Böylece gerçek olduğunu anladık.

Hepimiz geri döndük. Herbert'a Adana'da geçirdiği günlerle ilgili öyküsünü artık sormadım. Duymak istemedim. O da anlatmak istemedi. Bize Noel için gönderilmiş ve sadece birkaç bölümünü okumuş olduğumuz eğlenceli bir öykü bulduk. Bunları da, kitabın kalanını da gülerek okuduk ve sağlığımızı korumak için uyumaya çekildik.

NEDEN?

Tarsus, 22 Nisan.

Sevgili Anneciğim:

Dikiş dikmekte ve yaralıların tedavisine yardımcı olmaktayım.

Bayan Christie gelen ilk kabartma parayı bana verdi; dört dolar, kırk sent değerinde Türk altın lirası. Onunla bir top pazen satın aldım. Jeanne'in balkonuna elle çalışan bir dikiş makinesi kurdum. Güneş ışığının da keyfini çıkartarak, bütün Pazar bebek geceliği üzerinde çalıştım. Bir günde on iki gecelik yaptığımı söylersem, makinenin ne kadar hızlı olduğunu anlarsın. Kazanlarımızın hepsini, anneler çocuklarını ve çocuklarının giysilerini yıkayıp güneş ışığıyla kurutabilsinler diye su ısıtmak için kullanıyoruz. Bir geceliği tamamladığım her defasında, bir bebek bir banyo alabilir demektir. Sıhhi düzenlemeler yaptık ve drenaj için küçük hendekler kazılmakta. Tuhaftır ki Türkler suyumuzu kesmeyi hiç düşünmediler. Bu, borular yüzeyden geçtiği için kolaylıkla yapılabilirdi.

Covenanter Misyonundan Dr. Peeples gelen ilk doktordu. Gereçlerinden önce kendisi geldi. Onu Kızılhaç çantasıyla masamda gördüğüm zamanki yüzünü hiç unutmaya-

cağım. Yanına ilaç çantasını ve biraz bandaj almış ve o kadar yolu yürümüştü. Dr. Peeples ve ben yaralara bakım yaptık. Fakat Christie Ana "durumumdan" dolayı beni engelledi. Sonra arayı bulduk. Kapımın arkasına bir masa koydum, ilaç ve sargı hazırlamaya başladım. Sonra bileğimi kapı pervazı etrafında bükerek, bunları bir tepsi içinde doktora aktardım ve böylece hastaları görme acısından sakınmış oldum. "Çocuğu etkileyebilir" biçimindeki bir halk inanışından dolayı bakamıyorum. Sadece bana hoş gelen şeyler o çocuğa uygun olabilir.

Britanya savaş gemisi *Swiftsure*'un gelişi Mersin'i korumuştu. Dün kumandan özel trenle Adana'ya geldi. Dönüş yolunda Tarsus'ta durdu ve kendisiyle birlikte Mersin'e gelmeleri için Dr. Christie ile Herbert'ı davet etti. Onlar da şevkle kabul ettiler. Bu sabahın erken saatlerinde Herbert *Swiftsure*'a çıktı ve kaptanla sohbet etmiş. Sonuç olarak kaptan bugün altı subayın özel trenle Tarsus'a gelmesine izin vermiş. Onları öğle yemeğinde ağırladık ve vahşi güruhun yaptıklarını göstermek için kentte gezintiye çıkarttık. Mülteci çocuklar bu subayların geldiklerini gördüklerinde, çok korktular. Çoğu kaçtı ve saklandı, minikler ağlayarak annelerine sığındılar. Ufaklıkların söylediklerine göre, bunun nedeni subayların üniformalarıymış. Bu da Türk askerlerinin katliama yardımcı olduğunun kanıtıdır!

Tarsus'ta yüz, civar köylerde dört yüz insanın öldürüldüğüne inanıyoruz. Adana'daki cinayetler binlerce. Miner'in öldürülmesi misyon ailemize trajedi getirdi. Mary olağanüstü sakin ve cesur. Sadece bebeği için gereken her şeyi yapmakla kalmıyor, tüm yardım işlerinde de yer alıyor.

Herbert Mersin'deyken, Covenanter Misyonundan Bayan Dodds ona, hastalık kapma tehlikesinden uzak kalayım diye beni oraya getirmesi için ısrar etmiş. Şu anda giderek kalabalıklaşan Tarsus'taki ikametgahımızda yaşanan sıkın-

tıların benim için iyi olmadığını da söylemiş. Kolej arazisinde neredeyse beş bin mülteci olmuştu. Eğer bebeğim doğmadan önce demiryolu nakliyatı yeniden sağlanırsa, Bayan Dodds'un davetini kabul edeceğim. Günler neler getirecek bilmiyorum ve plan yapamıyorum.

Anne, eğer inanmayanları ve de misyonerlere gülüp alay edenleri biraz tanıyorsam, bu kadar yolu macera istediğimiz için geldiğimizi düşünen mıymıntılar küçük kafalarını sallıyor ve umduğumuzdan fazlasını elde ettiğimize bahse giriyor olmalılar. Fakat genellikle liberal ve açık düşünceli olmalarıyla övünen insanlar yeryüzündeki en bağnaz insanlardır. Kendi bakış açılarını dile getirirler, fakat başkasının dile getirme hakkını teslim etmezler. Herkes misyonlara inanmak veya bir misyoner olmayı istemek zorunda değildir. Fakat kimse de misyonerlik çabasını ve misyonerleri küçük görmemelidir. Buradaki misyonerler arasında, ister erkek ister kadın olsun, korkaklık sergilemiş tek bir kişi bile yok. Tam tersine, Birleşik Devletler'deki çok sayıda insanın da, serinkanlılığa, becerikliliğe ve bir krizle başa çıkma kabiliyetine haiz ırkımızın şanlı geleneklerini sürdürdüğüne hiç kuşkum yok. Buradaki Amerikalı kadınlar, Lübnan Vadisi'nde, odasını süpürürken süpürgenin yanında silah taşıyan birkaç nesil büyük büyükannemle aynı hamurdan.

Ermenileri yüreğim sevgi ve takdirle titremeden düşünmem mümkün değil. İnançları için ölmeyi göze alan insanlara yardım çağrısına Amerikalılar nasıl direnebilirler? İnsan, onların çektikleri acıyı hissetmeli, yüzyıllardır Türk baskısı altında yaşamak zorunda kaldıkları şartları değerlendirmeli, onları anlamalı. Anne, onlar kahraman; bu Ermeniler, kahramanların çocukları ve torunları. Bunun gibi katliam dönemleri haricinde, yapmış olduklarında şaşırtıcı hiçbir şey yok. Fakat onlar, önlerinde Hıristiyanlık'tan İslamiyet'e dönmek gibi kolay bir yol olmasına rağmen, her

zaman inançlarına sahip çıkmışlar, milliyetlerini korumuşlardır. Şimdi nelere tahammül ettiklerini, çocukluklarından beri nasıl korkuyla büyüdüklerini gözlerimle görüyorum. Çaresini bulamayacakları baskıya sessizce dayanmak, başka bir yol kalmadığında boynunu boyunduruğa bükmek, sürekli ve haksız bir ölüm korkusu altında yaşamak dünyanın en büyük kahramanlığı değil midir?

Öbür gece Tarsusluları ne korudu? Uluslararası karışıklıklardan mı korkuluyor? Hükümetimize saygı mı duyuluyor? Kürtler hakkımızda ne biliyorlar? Hiç. Toros dağlarında orman kenarında kamp yaptığımız geçen yaz, İstanbul'daki iktidar partisi için kirli işler yapan tipte bir adam bir başına bizimle konuşmaya gelmişti. Bir ateş yakmak için cüce bir çam ağacını kesmiş, yemekten sonra ateşin çevresinde oturmuştuk. Ceviz yiyorduk. Ona da biraz teklif ettik. Biraz da tuz verdim. Hem cevizleri hem tuzu aldı, şükür etmek için alnına götürdü ve yemeye başladı. Biz, kampı kaldırdığımız ertesi gün, onun ipini koparmış vahşi köpeğe döndüğünden eminiz şimdi. Adamla konuşurken, ülkem hakkında bilgisi olup olmadığını sormuştum. Çobanmış ve Tarsus'tan büyük bir kent görmemiş hiç. "Amerika'da çok çok Amerikalı vardır, en azından beş bin, hepsi çok zengin, hepsi çok kibar." diye cevaplamıştı.

Tarsusluları ne korudu? St. Paul's Koleji. Bu insanlar onlara biraz olsun sağduyu aşılamışlardı ve ışığının birazı onların karanlık yüreklerine işlemiş olmalıydı. İsa'nın ne yaptıklarını bilmedikleri için insanları affettiğini aklımdan çıkartamıyorum. Bu kasabanın Hıristiyan nüfusunu koruyan şeyin Amerikan bayrağı olduğuna hiç inanmıyorum. Yıldızlar ve Çubuklar (ç.n. Amerikan bayrağı) onlar için hiçbir şey ifade etmez. Christie Baba ve Christie Ana'nın bunu yapan Türklerle uzun yıllar beraber yaşamalarının payı olduğunu düşünüyorum.

Şunu dinle, ne demek istediğimi anlayacaksın. Üç yüz

mülteci canlarını doğrudan doğruya iyilik ve sevecenlik dolu bir harekete borçlu. Katliamdan bir süre önce Dr. Christie, bir köy şeyhinin tek oğlunun öldüğünü duymuş. Atına atlamış ve yaşlı babayı teselli etmeye gitmiş. Haber gün içinde geç ulaştığı için Christie Baba yolculuğunu gece yapmak zorunda kalmış. Şeyhi ben de birkaç kez görmüştüm. Bir gün gelmiş ve Herbert'la beni ava davet etmişti. Çok iyi bir adam. Geçen Cuma günü kol gezen öfke ve heyecanın ortasında Şeyh yanında üç yüz Ermeni'yle göründü. Katliam emri gelmişti "ve katliam iyi bir avdır, bilirsiniz," dedi yumuşak bir ifadeyle. "Tam ben de gidiyordum ki, buradaki insanların Dr. Christie'nin dostları olduğu geldi aklıma. Onları niye seviyorsunuz anlayamıyorum," diye ekledi, "fakat gördüğünüz gibi, işte buradalar." Yaşlı adam elbette bir Müslüman. Getirdiği insanlardan bazılarını, evine pek de uzak olmayan bataklıklarda saklanırken bulduğunu söyledi bize; "suya uzanmışlardı, sadece burunları dışarıdaydı," diye gülerek anlattı.

ABDÜLHAMİT'İN SON GÜNÜ

Mersin, 25 Nisan.

Sevgili Anneciğim:

Şu anda sadece Mersin'de Dodds'larda olduğumuzu bilmeni istedim. Belki kaygıların biraz yatışır böylece. Fakat iyimser, güven telkin edici bir telgraf gönderemiyoruz sana. Öncelikle bu doğru değil. İkincisi, gazetelerde dünyayı buradaki tehlikenin geçtiğini düşündürecek bir habere neden olabilecek bir mesaj gitmemeli. Sonra Büyük Devletler yumuşayabilir; Konstantiniyye'de sarf ettikleri diplomatik baskı çabaları savaş gemilerini bile çağırabilir ya da duyduğumuza göre gelmekte olanları durdurabilir çünkü. Herbert Kıbrıs'a gizlice haber uçuruyor. Telgrafa geçen her kelimenin sorumluluğunun farkında. Dolayısıyla sana hiç mesaj gönderemem. Hâlâ ikinci ve daha kötü bir galeyan korkusu hâkim. Katliam henüz bitmedi.

Dün sabah erkenden, bir trenin normal saatinde Mersin'e gideceğini öğrendik. Kalan ne kadar bebek eşyası kaldıysa paketledim ve elbiselerimizden birkaçını bir sandığa koydum. Bayan Talbot, hazır olduğunu söyledi. Ermeni doktorum, kıyıya beraber gitme şansının mükemmel olduğunun farkındaydı. Bana eşlik etmesi için sağlam bir nedeni vardı. Tüm ailesini kanadımız altına almıştık. Yirmileri-

ne yeni girmiş bir delikanlı olan kardeşi aklını kaçırdı; rahatsızlığının, içinde bulunduğumuz baskının sonucu olarak geçici olduğunu umuyorum. Onu tek başına koruduğumu unutmamış. Kapımızın dışında konaklamakta ve gece kepenklerimizle oynamakta. Benim hazırlık sınıfı öğrencim ona göz-kulak oluyordu, fakat ben suyuna gitmek zorundaydım. Doktorumun kardeşi olduğu ve onu uzaklaştırmanın bir yolu olmadığı için bunu yapmak zorundaydım. Delikanlı dünkü yolculukta benim kompartımanımda oturmak istedi ısrarla. Beni gözünden ayırmak istemiyor. Mersin'e varıldığında onu bir arkadaşının evine götürebileceklerini düşünüyorlardı.

Mersin'e öğle yemeği saatinde vardık; Bayan Dodds, bütün kibarlığı ve ihtimamıyla apartmanında bizim için odalar tutmuştu. Bayan Dodds'un küçük kızı Mary, hep başkaları için bir şeyler yapmak isteyen annesi gibi mükemmel bir çocuktu. Bu evin havası o kadar şirin ve sağlıklıydı ki benim Covenanter soyumla gurur duymama ve hep sığ ve saçma olduğuna inana geldiğim bazı dini inançların yersiz ve nedensiz olup olmadığını sorgulamama yol açmıştı. Geçen gece Herbert'a Covenanter'leri sordum ve benden fazla bir şey bilmediğini anladım. Princeton İlahiyat'tan bir papaz olarak kocam ilahiyat alanında şaşılacak kadar cahil. Doktrinler hakkında benden daha fazla şey biliyor veya merak duyuyor diyemeyeceğim. Geçtiğimiz geceye kadar ilahiyat hakkında hiç konuşmamıştık; sohbet birkaç cümleden sonra tavsamaya başlıyordu.

Yemekten hemen sonra Mersin açıklarında iki Türk nakliyat gemisi göründü. Savaş gemileri hattının içine girip onları karşılamaya koşan mavnalara asker indirmeye başladılar. Dodds'ların oturma odası pencerelerinden mavnaların askerlerle yüklü olarak döndüğünü görebiliyorduk. Güneş ışığının dalgalarda ve kan kırmızısı feslerde yansıması gözlerimi almasına rağmen göz kapaklarımı kırpmadım bi-

le. Herbert, onları karada görecek noktaya inmesi gerektiğini ifade etti. Onu önlemeye çalışmadım çünkü ısrarlıydı. Ben de gidemez miydim? "Benim durumumdaki birine uygun bir şey" gibi gözükmüyordu, fakat bilirsin Anne, ben egzersiz yapmadan yaşayamam; şimdi neredeyse bir yıldır Herbert'a iki şey için baskı yapmaktayım: bir balığın suya ihtiyaç duyduğu kadar dışarı çıkmaya ihtiyaç duyuyorum ve her yere gidebilir ve onun yaptığı her şeyi yapabilirim. Onun yaşamının safhalarından sırf kadın olduğum için uzak kalacağım fikrine kapılmasına asla izin vermeyeceğim! Hem de hiç! Herbert karısını yanına almak zorunda.

Çok kötü görünüyorlardı; kılık kıyafetleri pejmürde ve kırışık, kafalarında soluk ve kırışık fesler. Kilikya'da düzeni sağlamak için Beyrut'tan geldikleri söylendi bize. Geçen yaz Makedonya tatbikatında yer almışlardı ve subayları "Genç Türk" hareketine bağlı birliklerdi. Katliamları yenileme girişimlerini denetleyecekleri düşünülebilir. Kasabada fazlasıyla karışıklık vardı. Gruplar heyecanla konuşuyorlardı. Herbert ve ben haberlere çıldırdık. Duyduğumuz son şey Mahmut Şevket Paşa'nın ordusunun Konstantiniyye'ye yürüdüğüydü. Birlikler demiryolu istasyonuna giden ana caddeye dizildi. Ne olduğunu söyleyemeyeceğim bir şeyler oluyordu. Ansızın hep birlikte alkışlamaya başladılar. Alkış kalabalıktan destek gördü. Bando çalmaya, birlikler marşa başladı.

Bir Rum dükkanına girdik. "Bu ne demek oluyor?" diye sorduk. Dükkan sahibi şaşkınlıkla bize baktı. "Anlamıyor musunuz?" diye cevapladı. "Abdülhamit azledilmiş ve hapisteki kardeşi sultan ilan oldu. Askerler V. Mehmet'i alkışlıyorlar. Buradaki yetkililer haberleri gizlediler. Askerler Yeni Rejime tam sadakat sağlayana kadar ilan etmek istemediler."

Öğleden sonra fazlasıyla telaş vardı. Hıristiyanlar gerginlerdi, Ermenilerin yanı sıra Rumlar ve Süryaniler de.

Britanya birkaç deniz piyadesi indirmiş ve yanımızdaki bir evin üstüne muhaberat istasyonu kurmuştu. Gece inince insanlar Amerikan misyonuna iltica etmeye başladılar.

Bu sabah Adana'da ikinci bir katliam başladığına dair söylentiler duyduk.

GENÇ TÜRKLER VE SÜS GİBİ FİLO

Mersin, 29 Nisan.

Sevgili Anneciğim:

Bebeğin, ben çok meşgulüm ve günler uğursuzluk dolu diye gelmediğini sanıyorum. Düşünecek ve yapacak çok daha önemli şeyler var. Sesler annesine ait değil ve anormal, değil mi? Fakat aynı diğer kızlar gibi, bu hamilelik günlerinin nasıl olacağına dair düşlerim vardı. Ve birkaç hafta öncesine kadar durmadan ve kaç tane minimini giysi lazım olacağını ve ne tür battaniyenin en iyi yıkanacağını düşünerek dikiş dikiyordum. Onun vaftiz olurken giyeceği en sevimli elbiseye karar vermek için kafa yordum. Şimdi kaç elbise kaldığını bile bilmiyorum.

Tarsus'tan getirdiklerimizin tam bir mevcudunu bile çıkartamadım. İşlere ve sorunlara o kadar gark olduk ki, yarın ne olacağını düşünmeye zamanımız bile olmuyor. Dürüst olmak gerekirse Anne, Mersin'de bulunduğum dört gün boyunca, annelik aklımı hiç meşgul etmedi; elbette kendi anneliğimden bahsediyorum. Tanrı biliyor ya, bebeklerimiz her zaman sahip olduğumuz bollukla gelirler ve onlar için her şey yapılır.

Abdülhamit'in azlini öğrendiğimiz gün Beyrut'tan Türk birliklerinin getirildiğini yazmıştım. Aynı gün Adana'ya

geldiler ve o gecen birincisinden çok daha kötü ikinci bir katliama giriştiler. Ermeniler silahlarını bırakmışlardı. Mersin'deki savaş gemilerine güvenen yabancı bahriye subaylarının tavsiyesi üzerine Hükümetin "isyanın" bittiğine yönelik garantisini kabul etmişlerdi. Yani Genç Türk birlikleri geldiğinde savunmasızdılar.

Kıyım kolay oldu. Detayları sonraya saklıyorum. Dilerim Tanrı'dan, onları kendime saklayabilirim. Birinci katliamdan kaçan Adana'daki dostlarımızın çoğu geçen Cumartesi gününden beri katledilmiş olmalılar. Mersin'e ulaşmış olan birkaçı da Eyüp'e gelen haberciler gibi. Adana hâlâ cehennem. Askerler Fransız Misyon binalarını ateşe verdiler ve her gece bir sonraki yabancı mülke yöneliyorlar. Amerikan Kız Yatılı Okulu boşaltıldı. Kurtulan öğretmenler ve bazı kızlar dün geldiler ve şu an yanımızdalar. Amerikalı öğretmenlerimizden biri tifo olmuş; bir sedyeyle getirildi.

Herbert, beni buraya Tarsus'tan arazimizdeki mültecilerden hastalık bulaşmasın diye getirmişti. Şu anda burası Tarsus'tan daha kötü. Ve bu sabah, her an Fransız Konsolosluğuna taşınmaya hazır olmamız söylendi. Savaş gemilerinin kaptanları geçen gece bir toplantı yapmışlar ve kargaşa halinde Fransız ve Alman konsoloslıklarını savunmaya karar vermişler. Yerel makamlara, Mersin'de katliam başlaması halinde üç yüz Alman, Fransız ve Britanyalı denizcinin yabancıları korumak amacıyla makineli tüfeklerle karaya çıkacağını tebliğ ettiler. Plan, yabancıları bir araya toplamak ve Ermenilerle diğer yerli Hıristiyanların başlarının çaresine bakmalarını sağlamak. Elbette biz buna benzer bir plana dahil edilemiyoruz. Dodds yanlarına sığınanları hiçbir durumda yüzüstü bırakmaz. Ancak biz, Amerikalılar nezaket icabı davet ediliyoruz. Diğer Mihver Devletlerinin gemileri burada. Amerikan gemilerinin yolda olduğu sanılıyor. Fakat biz henüz görmedik. Yeni Yönetimin, dünyanın

bu parçasındaki Amerikalılar ve Amerikan çıkarları için herhangi bir şey yapmayı hep reddeden Bay Roosevelt'in miskin politikasını sürdürüp sürdürmeyeceğini merak ediyoruz. Eskiden misyonerlerin Washington'dan yardım ve himaye aldığını düşünürdüm. Şimdi biliyorum ki, Birleşik Devletler'i Türkiye'de sadece misyonerler tanıyorlar. Eğer bayrağımızın biraz itibarı veya onuru varsa, bunu, Konstantiniyye'deki Elçiliğe veya orada burada bulunan birkaç Konsolosa değil Christie Baba gibi adamlara borçluyuz. İstasyondaki askerler Adana ve Tarsus'ta trenlere sızmayı başarmış Ermenileri geri gönderiyorlardı. Trende giderken, bayağı bir mesafeden, limandaki savaş gemileri, Berlin Antlaşmasıyla Ermenilerin can ve özgürlüklerini korumakla yükümlü kılınan "hami" Devletlerin dalgalanan bayrakları görülebilir. Rusya'dan daha fazlası beklenemez, çünkü antlaşma onlara dayatıldı; fakat İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya..hepsinin Mersin'de savaş gemileri var. İngilizlerin, Fransızların, Almanların, Avusturyalıların ve İtalyanların burunlarının dibinde gerçekleşen Adana katliamından kaçan Ermeni mülteciler tren Mersin garına inerken bu savaş gemilerini görüyorlardır. Ama üç gün önce kendilerini katleden askerler yollarını kesiyor ve onları geriye, ölüme gönderiyorlar.

Herbert ve ben trenleri karşılıyoruz. Dostları gizlice kaçırmanın yolunu arıyoruz. Dün H---- B----'yi kaçırmayı başardık. İsviçreli istasyon şefi Bay B---- benim istasyona gelmeme izin verdiği için Herbert'ı dostça azarladı. "Burası karına göre değil," dedi. "Eğer mülteci direnirse her an kan akabilir." Fakat benim nedenim başka. H---- B----'in bu trene binmeye çalışacağını öğrenmiştim. Rüşvet verecek parası da vardı ve birinci sınıfta gidebilirdi. Anne, tren durup durmaz birinci sınıf vagona sızmayı başardım ve H---- B----'nin koluna yaslanarak öbür uçtan çıktım. Bekleme salonundan geçerek istasyondan çıktık ve hiç kimse de bizi

durdurmak için tek kelime söylemedi. H---- B---- emniyetteydi. Herbert bunu yapamazdı. Türkler, tüm gaddarlıklarına rağmen, alışılmadık bir şövalyelik gösterdiler. Bana karşı bir yanlış yapmadılar. H---- B---- Dodds'lara gidene kadar kolumu hiç bırakmadı. Zavallı çocuğun heyecandan midesine kramp girmiştir. İskenderun'da zengin bir tüccar olan babasının katledildiğini yeni duymuştu. Annesiyle kızkardeşi iyiydi; artık ne kadar iyi olabilirlerse.

Fakat bu macera, yirmi yedisinde öğleden sonrasında yaşadığımın yanında hiç kalır. Herbert Britanyalıların Binbaşı Doughty-Wylie'nin tam önündeki bir köşke kurmuş oldukları muhaberat istasyonuna haber götürmek için gitmişti. Pazarda hâlâ biraz portakal olabileceğini düşünüyordum. Hem yürümek için bir bahane olurdu. Ne olduğu hiç önemli değildi; evde oturamazdım. Zaten çok uzak da değildi. Birazcık aşağıda.. Tam dönüyordum ki, "Eve gelmeyecek misin, Bill Bailey?" diye bir ses duydum. Merakımı çekti. Durdum. Fısıltı kesik kesik ve ısrarla sürüyordu. Dar bir yan sokaktan geliyordu. Devriye geçene kadar bekledim, sonra fısıldayarak karşılık verdim, "Her gece gazeteler yazıyor," ve durdum. Hemen cevap geldi: "Parkta adam soyuyorlar." Aramaya karar verdim. Birkaç ev boyunca "Bayan Gibbons" diye fısıltı duydum. Kapı verandasında Amerikalı bir Ermeni duruyordu; kış boyu Adana'da görmüştüm kendisini. Ana caddeden geçeceğini bildiği birini beklemekteydi. Paçavralar içindeydi. Adana'dan karayoluyla buraya bir biçimde gelmeyi başarmıştı. Misyona ulaşmayı denerse tutuklanırdı. Sürekli devriyeler dolaşıyordu. Kendisine olduğu yerde beklemesini söyledim. Dodds'lara döndüm, Herbert'ın yağmurluğunu giyip cebine bir kasket koydum ve oraya geri gittim. Ermeni mülteci yağmurluğa iyice sarındı. Kasketi de kulaklarına kadar indirmesini söyledim. Hemen ardımdan yürümeye başladı. Herhangi bir sıkıntı yaşamadık. Genç adamın parası var, Amerikan pasa-

portu da var. Sonra başına gelenlerse berbat. Ödeme yapabilirse, onu bir gemiyle kaçırmanın mümkün olacağını düşünüyoruz.[4]

Ancak Mersin'e ulaşanların hemen hepsi kadın ve çocuk. Çünkü erkekler görüldükleri yerde öldürülüyorlar. Dodds'ların binalarındaki mülteciler hemcinsim. Kocaları yok, babaları yok, oğulları yok. Şimdi anlıyoruz ki, Genç ve Yaşlı Türkler arasındaki tek fark, Genç Türklerin katliamlarda daha faal ve acımasız olmaları. Ermeniler aynı Türkler gibi göründükleri, giyindikleri ve çoğu da aynı onlar gibi konuştuğundan dolayı hiçbiri kuşatmadan kaçmayı başaramaz. Mülteciler kolaylıkla tespit edilemiyorlar.

Doktorum gitmişti. Biz Mersin'e ulaştıktan sonraki gün, ailesini Kıbrıs'a kaçırmanın bir yolunu bulmuştu. Gitmesi için ben de ısrar ettim. Benim yanımda Bayan Talbot vardı ve ben, sırf bana bakması için onu burada tutma sorumluluğunu üstlenmek aklımdan geçmedi. Ayrıldığına memnunum çünkü her şey yolunda gitmiş. Şimdilerde gitmeye kalksaydı başarması mümkün olmazdı. Küçük teknelerden gemilere kimse çıkmasın diye çok dikkatliler. Genç Türkler "isyanı" bastırmak için "sıkı önlemler" alıyorlar! Adana kasap kümesinden kaçmaya çalışan Ermeniler divan-ı harbi örfilere çıkartılıyorlar. Türklerin gerekçelerine göre, bir Ermeni'nin suçlu olduğunun kanıtı, ölümden kaçmaya kalkışmasıdır.

Birkaç hafta önce bu korkunç şeyleri yazarken, bunlar akıl almaz şeyler demiş olmalıyım. Penceremden baktığımda savaş gemilerinin bir mil açıkta hilal biçimde durduğunu görüyorum. Demir atmış bir halde sessizce sallanıyorlar. Gemiler ve kıyı arasında işkampaviyeler gidip geliyor sürekli.

4. Sonradan bu gerçekleşti, fakat ben ne yazık ki bundan rol oynayamadım. A.B.D.'nin sonsuza kadar kalacağı yer olduğuna inanan bir Ermeni tanıdığımı sanıyorum!

YENİ BİR YAŞAM

Mersin, 12 Mayıs.

Sevgili büyükanneciğim:

Yeryüzünün değişmez bir değişim halindeki belli elementlerden başka bir şey olmadığını ileri süren galiba yaşlı Thales'di (Yunan filozoflarına kolejde olduğumdan çok daha fazla yakınım burada). Her şey sürekli değişiyor. Ve yeryüzünün sakinleri de, yeryüzüyle aynı şansa sahip ve aynı yasayı izlerler. Bunu sevdiğim bir Türk atasözü çok iyi açıklıyor: "Bu da geçer!" Tipik Türk aklı: Kendisini ve şimdiki zamanı ilgilendirmesi haricinde, Türk herhangi bir olayı asla yorumlamaz, herhangi bir sorunla asla uğraşmaz. Dün yarın gibidir. Üzerinde kafa yormak zaman kaybıdır. Krizlerde Türk felsefesi mükemmeldir. Kendi kendine sürekli "Bu da geçer!" deyip durursan, bu, daha çok asabiyeti artırmaya ve metaneti korumaya yardım eder.

Ben yazarken Scrappie yanımda, Fellahlardan satın aldığım hasır sepetin içinde. Gözümü üstünden ayırmamak için üst üste dizdiğim yastıklara yaslandım. Gerçekten soluk alıp almadığını görmek için hep gözüm üstünde. Bebeğin soluk alıp almadığını bakması için geceleri kocalarını uyandıran kadınlar olduğunu duyar ve çılgınlıklarıyla dalga

geçerdim. Ama sana itiraf etmeliyim ki, benim iki korkum var. Her defasında bunun yalnızca ilk çocuklarda olduğuna Herbert'ı ikna ettim fakat bu onu yumuşatmaya yaramıyor. Herbert gibi uyuyan bir başka adam yoktur. Ancak örtü bebeğin başını örterse korkunç bir şey olmaz mı? Ne hissettiğimi anlıyorsundur, değil mi?

Jeanne Imer'in umutla beklenen Christine'e verdiği ad, Miette, yani "ekmek kırıntısı." Herbert ve ben bunu Scrappie'ye (Kırıntı) dönüştürdük. Bu adın cinsiyete dair bilgi vermemesi ayrı bir avantaj. Scrappie de bizim için cinsiyetsiz. Belki ona Paris'te bir başka cici ad veririz. Fakat ben bizimkini seviyorum, çünkü bu adda başka yumurcağa rastlamadım.

Torununun doğumu önceki olaylardan bir zerre daha az dramatik değildi, inan. Düne kadar benzer bir "vaziyet" vardı. Mersin'de yeni bir katliam olması halinde yabancıları savunulan iki konsoloslukta toplama planından sana bahsetmiştim. Katliam olmadı. Bizim de gitmemize gerek kalmadı. Bayan Talbot, Dodds'larla kalacak kadar cesurdu hep. Adana'daki hazırlıksız hastanelerin tüm tıp adamlarına ihtiyacı vardı. Gemi cerrahları, eczacılar, hepsi Adana'ya gitti. Mersin misyonunun doktoru da bizim Tarsus yaralılarına bakıyordu. Ben tamamen doktorsuzdum. Scrappie'nin doğum gününün şafağında, Bay Dodds denizin ufkunu teleskopuyla tarıyordu. Beyrut'tan gelecek Kızılhaç yardım gemilerini bekliyorduk her gün. Uzaktaki bir nokta bir gemiye dönüştü. Bay Dodds daha fazla beklemeden kendisini sandalına attı. Misyondan güçlü kuvvetli iki müstahdem küreklere geçti.

İyi ki Bay Dodds ağırdan almamış. Aslında öyle değildir. Gelen Beyrut'tan bir gemiydi ve Amerikalı bir cerrah taşıyordu. Doktor Dorman tam zamanında odama geldi.

Misyondaki herkes, sakin yaradılışlı bu ufaklığın, iri mavi gözleriyle, umudun sembolü olduğuna inanıyor.

Scrappie, bu berbat dünyanın ne yaptığından ve çevresinde toplanmış herkesin nasıl acı çektiğinden bihaber. Adeta bir neşe kaynağı. Bayan Talbot elinden geleni yaptı ama insanlar pek anlayışlı davranmadılar. Herkes kutlamaya ve gürültü yapmaya geldi. Aslında buna memnun da oldum. Binadaki mülteciler bir çatının altında toplanmış şarkı söyleyerek kutluyorlardı. Bazıları bizim için üzülüyordu çünkü oğlan olmamıştı.

Misyondan hiç kimsenin Herbert'ı kutlayacak zamanı olmadı ve bebeğin şerefine içilecek bir şey de yoktu. Herbert, Doughty-Wylie'lere ve Christie'lere, bir de Este'lere telgraf çekmeye gitti. Sokakta yürürken kendi kendine "Baba oldum!" deyip durduğunu söylüyor. Son derece gururlu ve şu anda bana ait olması gerektiğini düşündüğüm bütün itibara sahip çıkıyor. Britanyalıların muhaberat istasyonuna gitmiş fakat denizciler nöbetlerini bırakamamışlar. O da birasını Flutey's'de tek başına içmek istemiş. Tam bu sırada bir Alman teğmeni girmiş içeri. Herbert, daha önce hiç karşılaşmamış olmalarına rağmen mutluluğunu onunla paylaşınca, teğmen de genç bir bekarın duyabileceği kadar sempatiyle şerefe kadeh kaldırmış.[5]

Scrappie'nin dünyaya geldiği günün sabahında, telaşlı bir kahvaltıdan sonra, doktorum Adana trenine koşmuştu. Bir daha kendisini görmedim. Hoş başka bir doktor da görmedim ya. Bayan Talbot muhteşem. Daha iyisini bulamazdım. Bayan Dodds benim için bizzat yemek pişiriyor ve ayağıma getiriyor. Beslenmem konusunda Bayan Talbot'un aşırı titiz olduğunu düşünüyor. Bayan Dodds rafadan yumurtalar getirdiğinde, "Birini hemen yut. Bayan Talbot sadece bir tane getirdiğimi sanıyor, ama ben, Belle Dodds'un

5. Bir yıl sonra bu öyküyü Berlin'de bir salonda anlattım. Misafirlerden biri, bir Kontes, "O benim oğlum. O zaman bana yazmıştı" diye heyecanla bağırdı.

evinde hiç kimsenin aç kaldığını görmek istemem!" diye fısıldıyor kulağıma. Sana yeniden yazmaya başladığım bugüne kadar, kitapları da hep uzağımda tuttular. Herbert benimle olamayacak kadar meşgul. Tarsus'a, iki kez de Adana'ya gitmek zorunda kaldı. Scrappie geldikten iki gün sonra, Binbaşının ondan askeri mahkemede tanık sandalyesine oturmasını isteyen telgrafı geldi. Lawson Chambers iç bölgelerde destek çalışmalarına gitmişti ve katliamın başladığını gören tek yabancı kalmıştı; o da Herbert'tı. Tehlikeli bir işti fakat gitmesini istedim. Trajedi, kendimizi düşünemeyeceğimiz kadar büyük çünkü.

Herbert uzakta, Scrappie günün büyük kısmını uyuyarak geçiriyor ve kitap da yok; tüm yapabildiğim şarkı söylemek. Sevdiğim bütün şarkıları prova ettim. Şarkı söylemenin, çoğunlukla İlahilerin manzum uyarlamasıyla sınırlı olduğu bir çatı altında olmam beni yıldırmıyor. Ancak Bay Dodds da akşam yanıma oturduğunda ilahilerden inatla uzak duruyor. Scrappie'yi kucağına almayı seviyor ve ona "Yum O Tatlı Mavi Gözlerini" şarkısını söylüyor. Herbert'sa "Macna-mara'nın Kurdelesi"ni seviyor.

Bu ilk haftada başka ziyaretçilerim de oldu. En çok sevindiğim, Scrappie gelmeden önce hiçbir mensubunu görmediğimiz Britanya kruvazörü *Swiftsure*'un papazının ziyaretiydi. (Görüyor musun nasıl da her şeyi Scrappie'yle tarihliyorum?) Papaz, kolunun altında bir şişe eski konyakla geldiğinde Scrappie neredeyse beş aylıktı. Herbert bir kez daha gittiğinde şişe çok işe yaradı. Ve her zaman pek kapatmadığım kapımdan, Kessab, Dörtyol, Hacin vilayetimizin ve Kuzey Suriye'nin başka kasabalarından gelen tüyler ürpertici telgrafların okunduğunu duyabiliyordum. Her yerde aynı olaylar yaşanıyordu.

Dün ikinci bir Amerikan savaş kruvazörü geldi: *Montana*. Birkaç gün önce de *North Carolina* gelmişti. *Montana*'dan karaya inen ilk subay Kıdemli Yüzbaşı Beach'di.

Misyona uğradığında Bayan Talbot'tan onu içeri getirmesini istedim. Biraz kaldı ve bir de Lili Neumann'ın öldüğünü söylememiş olsaydı çok mutlu olacaktım. Tabii ki Lili'nin benim için ne ifade ettiğini bilmiyordu ve ben de hiçbir şey söylemedim. Başka zaman olsaydı çok kötü bir şok olurdu fakat şimdi hiçbir şey insanı o kadar çok sarsmıyor. Ancak, yüzümden acı çektiğim belli olmuş olmalı ki, gözlerini yere dikti ve yapabileceği herhangi bir şey olup olmadığını sordu. "Vallahi, gemi emrinizdedir!" diye ekledi. Kendisine on aydır hiç buz görmediğimi söyledim. "Bu da bir şey," diye karşılık verdi. Birkaç saat sonra denizciler dünyanın en güzel şeyinden devasa bir küp getirdiler. Ayrıca bir şişe de Bols turunç likörü ve kibar bir not...

Bay Dodds, Bay Wilson ve Herbert nacaklarla buzun üstünde çalışmaya başladılar. Bayan Dodds dün gece ve bugün öğle yemeğinde dondurma yaptı.

Esas itibariyle o dondurmanın ilhamıyla yazılmakta olan bu mektuba artık son vermeliyim.

Bayan Talbot beni iki kez azarlamıştı; bir daha şiltenin altında hiç kağıt ve kalem bulundurmadım, yakalamasın diye.

Bununla beraber bir başka çok değerli yardımcımdan sana söz etmeden yapamayacağım. Scrappie'nin geldiği gün, minicik, kısacık bir Ermeni kadın girdi içeri. Birisinin "Şşşt," dediğini duydum fakat o dişsiz ağzıyla motor gibi konuşmaya başladı. Bayan Talbot soğukkanlı, sert İngilizce'siyle susturmaya çalıştı, fakat Dudu Hanım'ı engelleyemedi. Çünkü Dudu Hanım bağdaş kurup oturmuştu; ben kıs kıs gülüyordum. Bayan Talbot uykumun geldiğini düşünüyordu. Tercüme etmesi için Bayan Dodds'u getirmeye gitti. Bu arada Dudu Hanım bana hitap etmeye başladı. Kollarını sıvadı ve hıçkırığını durdurmak istediğinde senin yaptığın gibi ellerini önce ileri sonra başının üstüne kaldırdı. Bu sırada hiç susmadı. Türkçe konuşmuyordu. Birkaç

kelime öğrenmiştim. Evleri yıkan yıkıcıların konuşmalarına benzemiyordu, Arapça değildi. Ermenice olmalıydı. Dudu Hanım'ı eşyalarımızı gümrük deposundan çeken komisyoncumuzun kızkardeşi olarak tanıdım. Sonunda ne konuştuğunu öğrendim. Dudu Hanım, "Size verecek hediyem yok, ama iki elim var. Çamaşırlarınızı yıkayayım. Sizin ve bebeğin her şeyini yıkarım." diyormuş. Neşeli ihtiyar her sabah erkenden geliyor. Bayan Dodds'un marifetli ellerinden kurtulan ne kadar elbise varsa, Dudu Hanım hepsini yıkıyor ve kızgın güneş altındaki dama asıyor.

MISIR'A DOĞRU

27 Mayıs.

Kızımızın Sevgili Ananesi:

Misal gücü, benim için yirmi bir gün öncesine kadar kuru eski bir deyimden başka bir şey değildi. Fakat Scrappie'nin gelişinin ailemizdeki nesilleri çarkta bir dişli geri götürdüğünden beri, o deyimin önemi üzerinde düşünmekteyim. Eğer sana Anne demeye devam edersem, Scrappie de sana öyle seslenecektir. Şimdi Herbert'a da baba diye seslenmeye mi başlamalıyım –yani onu da bir nesil geriye mi itmeliyim?

Sanki Scrappie hep varmış gibi hissediyorum. Henüz Mayıs'ın sonuna gelmedik. Fakat Nisan'ın üzerinden yıllar geçmiş gibi geliyor. Amerika'dan gelen postalar, katliamlara ilişkin söylencelerle dolu ve okuduklarım gerçek dışı gözüküyor. Çoğu sahiden öyle. Hakkımızda yazıp çizilenler saçma. Biz asla sahile kaçmadık. Philadelphia'nın dışında hiçbir yere telgraf göndermedim, hele ki Hartford'a hiç göndermedim. O telgrafta da, sırf senin kaygılarını dindirmek için, sadece bir yerde 'güvenli' kelimesini kullanmıştım. O kaygının neye duyulması gerektiğini şimdi anlıyo-

rum. O yüzden mi Tarsus'un haritadan silindiğini sonucunu çıkartıyorsun? O gece rüzgar değişmemiş olsaydı silinirdi.

Sırtüstü yatıp sessizce dinlendiğimden beri, 1909 Nisan'ını hayatımdan silmeye karar vermiştim. Herbert'la ben birbirimizin anılarını paylaşmak istemiyoruz. Birbirimizle, gördüklerimize hatta hissettiklerimize ve yaptıklarımıza dair hiçbir şey konuşmadık. Herbert'ın hikayesinin tamamını kendisinden dinleyemedim. O da bana benimkini sormuyor.

Tabii ki başımızdan geçen olayların sonucundan ilelebet kaçamayız. Zaten Herbert'ın saçları bembeyaz oldu; içimizden bir şeyler de değişmiş olmalı. Ne olduğunu zaman bize anlatır nasılsa. Şimdi idrak ettiğim tek şey, Ermenilere karşı sorumlu olduğumuz. Mısır'da, Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de ve belki ileride Amerika'da, bütün dünyanın Ermenilerin nasıl acı çektiklerinden ve birçoğunun hâlâ Türk hükümranlığı altında olduğundan haberdar olması için çalışmamız lazım. Avrupalı diplomatların ne kadar yüreksiz ve alaycı olduklarına da çok yakından tanık oluyoruz. Katliamlardan en az Türkler kadar onlar da sorumlular. Sadece Rusya veya Almanya'nın dış politikası değil; Yakın Doğu bağlamında Mihver Devletleri eşit derecede suçlu. Aralarında hiçbir ayrım yapılamaz. İngiltere'de, Almanya'da ve Fransa'da, bu korkunç şeyler çok uzakta gerçekleştiğinden dolayı insanlar umursamıyorlar. Kendi ciddi antlaşma yükümlülüklerine sadık değiller. Dışişlerini emanet ettikleri adamların izledikleri bencil politikanın kötücüllüğünden bihaberler. Avrupa diplomasini andığımda gözümün önüne hep kan geliyor, çünkü her yerde kan var.

Sabırsızlıkla önümüzdeki ay Fransa'da bize katılmanı bekliyoruz. Ermeni Yardım Fonu'na yardımcı olmak ve Mihver Devletlerinin Türkiye diplomasisinin kötücüllüğünü ve ihanetini göstermek için gerekli görülmesi dışında, sana veya bir başka kimseye katliamlardan bahsetmeyece-

ğiz. Herbert ve ben güvendeyiz ve güzel bebeğimiz yanımızda. Hayatımız bizim önümüzde gidiyor, iyi ki de öyle. Bundan sonra zamanımızı ve gücümüzü yeni görevler üstlenmekte, yeni sorunları çözmekte harcamak istiyoruz. Belki de, gençlik azmi dedikleri şey bu. Biz de genciz ve bizi ilgilendiren şey bebeğimizin kuşağı. Yeni hayatımız, kızımızın doğduğu gün, 5 Mayıs'ta başladı.

Sevgili, tatlı annem, yazdığım bu uzun mektuptan bu öğleden sonra ne olacağını tahmin bile edemezsin. Bu sabah büyük patrondan aldığım emirlerden dolayı yazabiliyorum. Beni kıpırdayamaz hale getirmişti. Daha önce hiç olmadığı kadar tembelce istirahat ediyorum. Yatağım, etrafı eşyalarla çevrili bir ada gibi. Bavullar hemen yanımda. Sandıklar ve bohçalar kapıya doğru. Bir Rus vapuru bu akşam yola çıkacak. Herbert Beyrut'a kadar onunla yolculuk yapmıştı. Orada, Cumartesi yola çıkacak İtalyan gemisini ya da belki Pazar için programa konan Portekiz *Messageries*'i yakalayacağız. Yazın serinlemek için Mısır'a gidiyoruz! Çoğu insan kışın ısınmak için oraya gidiyor.

Bizim yılımız bitiyor. Her halükarda Haziran başında gidecektik. Kendimi bu kadar iyi hissetmem iyi bir şey; gücümü hızla geri kazandım. Sıcaklık artıyor ve eğer salgın patlak verir de Beyrut ve Port Said'de karantina başlatılır mı diye korkuyoruz. Yani bir an önce gitmeliyiz. Herbert gece bir kolej öğretmeninden bir gazeteciye dönüştü. Tüm raporları küçük teknelerle Kıbrıs'a ulaştırmayı becermişti; raporlar oradan da Paris'e sansürsüz gitmişti. Fakat şimdi burada haberleri göndermek için yapılması gereken her şeyi yaptı. Her şeyin herkes tarafından öğrenilmesi iyi bir şey. Eğer kahvaltı masasında gazeteni açtığında benim burada ne düşündüğümü anlamazsan, sadece başlıkları okur ve Ermeniler yine müşkül haldeler der geçersin. Senden kastım evinde oturan ortalama insan. Şimdi Herbert ve benim yapmamız gereken, öykümüzü anlatmak ve elimizden

geldiğince ikna edici bir şekilde tanıklık yapmak ve pek çok kişinin gerçeği anlamasını sağlamak. Şahsen tanıtımdan nefret ederiz fakat şimdi bundan yararlanabiliriz.

S.S. ASSOUAN, KİLİKYA AÇIKLARINDA

Cuma gecesi

27 Mayıs.

Gemi bir Rus gemisi değildi fakat bir Hıdive aiteski bir tekneydi. Ancak bize bir saray gibi geliyor ve Britanya bayrakları Amerikan bayrakları gibi gözüküyor gözümüze.

Türkiye'de yaşadığımız son şey Scrappie'nin vaftiz edilmesi oldu. Dr. Christie ve Christie Ana bize güle güle demeye geldiler; Sokrates yanlarındaydı. Yeni Amerika Konsolosu Patras'tan henüz gelmişti. (Herbert'ın kolejden sınıf arkadaşıydı!) Bizi uğurlamak için doğaçlama bir vaftiz partisi yapılıyordu. Böylece Scrappie, Christine Este adını aldı ve Konsolos, üzerinde Kartal damgası olan bir doğum ve vaftiz sertifikası verdi. Ben mavi pamuklu elbisemi giymiştim. Herbert hemen yanıma büyük bir sallanan sandalyeye koymuştu; yorulur yorulmaz oturdum. Scrappie'nin üstünde en güzel giysisi vardı ve çenesinin altında, Bayan Doughty-Wylie'nin uzun zaman önce vaftiz günü için bana vermiş olduğu nakışlı bir Hint mendili duruyordu.

Tuhaf bir kalabalıktık; misyonerler, İngiliz ve Amerikalı bahriye subayları, savaş gemilerinin denizcileri, Ermeni

dostlar, Sokrates dahil oğlanlardan bazıları ve pasta yemeye ve şerbet içmeye gelmiş, tanımadığım birileri. Şark'ta bayramlarda kapı herkese açıktır. Bense bebeği öpmek istediklerinde sinirleniyordum sadece. Neyse ki Scrappie feryat etmeye başlıyordu da, geri çekmek için bahanem oluyordu bu.

Bota inen merdivenlerden aşağı indiğimde, *North Carolina*'nın süvarilerinden biri çantamı taşıdı ve binmeme yardım etti. Scrappie'yi Christie Ana kucağına aldı. *North Carolina*'nın işkampaviyesi bekliyordu. Öğleden sonrayı geçireceğimiz büyük gemiye gittik. Christie'ler ve öbürleri veda etmek için daha sonra geleceklerdi. Herbert bütün öğleden sonrayı Sokrates'in yardımıyla eşyaları toparlamakla geçirecek ve onları *Assouan*'a getirecekti. Londralı bir savaş muhabiri yeni gelmişti; ilk gelen gazetecilerden biri ve Herbert ona civarı gezdirmeliydi.

Minarelerle delinen Mersin'in ufuk çizgisi güneş ışığında bembeyaz parlıyordu. Arkamda bıraktıklarımı düşünmeye cesaret edemiyordum. Aklım Tarsus'u terk ettiğim günde, Ermeni kadınların ellerimi nasıl sıktıklarında, ben geçerken elbiseme dokunduklarında ve geri döneceğime dair bir söz almaya çalıştıklarında hep... İşkampaviyenin pupasında dalgalanan Amerikan bayrağına bakarak keyifleniyordum. Sadece bir yıl öncesine kadar bu doğal bir görüntüydü. Tarsus ve Mersin'in varlığından haberim bile yoktu. Türkiye, hep çok uzakta, belli belirsiz bir şeydi. Şimdiyse hayatımın bir parçası olmuştu. Anıları silmekten bahsetmek kolay da yapmak zor. Derler ki Şark'ın güneşi, görenleri sonsuza kadar büyülermiş. Acaba geri gelir miydik?

Denizde bir kilometre kadar gittik. Süvariler emrimde olduklarını söyleyip bebekli orta yaşlı bir kadın muamelesi yapıyorlardı bana. Güneyli bir asteğmen o tuhaf aksanıyla bana Küçükhanım diyordu. Bir saat içinde kendisini acayip sevdirmeyi başardı. İşkampaviye bembeyaz kruvazöre ya-

naştığında kendimi biraz sarsılmış hissediyordum. Portatif merdivene bir yaklaşıp bir uzaklaşınca, bebeğimin denize düştüğünü hayal ettim birden. Sanırım hayatım boyunca duyumsayacağım ilk annelik korkusuydu. Bebeği kıdemli yüzbaşı aldı. İki asteğmen de beni yukarı taşıdı. Gemi evim olmuştu artık.

Kaptan, *North Carolina*'da ağırlamış olduğu en genç kızı karşılamak üzere bekliyordu. Scrappie bir süvarinin kuşetine konuldu; orada, bir sonraki beslenme saatine kadar sakin sakin uyuyacağını biliyordum. Yemekhaneye davet edildim. Deri bir koltuk ve bir fincan çay bekliyordum ama hiç de öyle olmadı. Süvariler dostlarımın çoğunu tanıyorlardı. Aklım *Armory*'deki dans günlerine ve eski Bellevue'deki doğum günü partilerime gidip geliyordu. Papazların ve misyonerlerin ve Türkiye'nin ve bebeklerin olmadığı Herbert'sız dönemimde yaşıyordum.

Yarı açık çelik kapı vuruldu. İri bir zenci kafasını uzattı ve 'Hanumfendi, bu bebe ağliir' dedi. Hemen sorumluluklarımı hatırladım. Kuşetin yanında, beyaz ketenler içinde bir zenci duruyordu. Hanumfendi, dedi, gözlermi bebeden bi sanye olsun ayurmadum; tepesinde sineh bilem uçurtmadum. Bilmeni isterüm baayan, her bi şeyü yaptum ama ağlamasunu durduramadum.

Scrappie'yi kucağıma aldım; iri mavi gözlerinde o kadar yakınından geçtiğimiz cehennemin esamisi bile okunmuyordu. İçimi bir mutluluk dalgası kapladı.

Akşamüstüne doğru Herbert geldi, yanında Bayan Talbot, Dodds'lar ve Christie'ler. İşkampaviyede *Assouan*'a kadar bize eşlik etmişlerdi. Tehlike ve zulüm günlerinde hep yanı başımda olan kadınlara veda etmek çok zordu. Christie Ana Scrappie'yi son ana kadar kucağından indirmedi. Yaralılara bakmak gibi çok daha geniş ve çok daha ayartıcı bir alan varken bile inanılmaz bir fedakarlıkla yedi hafta boyunca yanımdan hiç ayrılmayan, sadık hemşirem

Bayan Talbot'a ne söyleyebilirdim ki? Jeanne Imer ve Mary Rogers hep benimle oldular. Onları yakın zamanda Avrupa'da görmeyi umuyorum. Fakat ailesinden biriymişim gibi beni kabul eden ve benim için her şeyi yapan Bayan Dodds'a özellikle teşekkür etmeliydim. Ona döndüm: Sizin için ne yapa.. Nazikçe sözümü kesti. "Benim için bir şey yapabileceğini sanıyorsan, sevgili kızım, hayatı bilmiyorsun demektir. Büyük ihtimalle hiç karşılaşmayacağız bir daha. Eğer güç durumda bebekli bir kadınla karşılaşırsan bir gün, ona yardım et yeter!"